

DE ECONOMISCHE TOEKOMST VAN
NEDERLAND.

DE ECONOMISCHE TOEKOMST VAN NEDERLAND

DOOR

Mr. M. W. F. TREUB

1^e—10^e DUIZEND

HAARLEM
H. D. TJEENK WILINK
& ZOON

AMSTERDAM
SCHELTEMA & HOLKEMA'S
BOEKHANDEL

1917

INHOUD.

	Blz.
I. Inleiding	I
II. De kosten van den oorlog	8
III. Vaagheid omtrent de dekking der krijgskosten .	20
IV. Het economisch verlies der neutralen	27
V. België en Nederland	38
VI. Warenprijzen na den oorlog.	42
VII. Voorbereidingen van krijgvoerenden voor den economischen strijd.	52
VIII. Hun hervormingsplannen ten aanzien van nijver- heid en landbouw	82
IX. Kapitaal en arbeid na den oorlog.	97
X. De Nederlandsche landbouw na den oorlog . .	132
XI. De toekomst van nijverheid en handel hier te lande.	152
XII. De vooruitzichten van den geldhandel	180
XIII. Moederland en koloniën	197

Een woord vooraf.

Dit boek dankt zijn ontstaan aan een reeks artikelen over de economische toekomst van Nederland, welke ik van November tot Februari jl. in het weekblad „Haagsche Post” schreef. In de eerste paragrafen werden eenige dier artikelen op ondergeschikte punten omgewerkt. Daarmede begon ik reeds voordat het laatste artikel van de reeks was verschenen.

De eerste vellen waren al in het midden van Februari gedrukt en deden als proefvellen dienst bij de aanbidding er van aan den boekhandel. Toen hiermede met mijne toestemming door de uitgevers werd begonnen, kon ik niet vermoeden reeds zoo spoedig weer tot de Regeering te worden geroepen. Toch geschiedde dit, met het gevolg, dat ik vooreerst geen tijd meer aan dit werk besteden kon. Ik drong er bij de uitgevers op aan, van mijn contract te worden ontslagen. Het bleek mij echter, dat zij daarmede in groote ongelegenheid zouden komen tegenover den boekhandel, die reeds een aantal exemplaren had gekocht.

Ik moest toen wel „faire bonne mine à mauvais jeu” en het boek voltooien. Daarbij deed zich echter de moeilijkheid voor, dat inmiddels zulke gewichtige en nieuwe gezichtspunten openende gebeurtenissen hadden plaats gevonden, dat de omwerking der nog in portefeuille zijnde artikelen veel ingrijpender zijn moest. Bij vergelijking der eerste drie vellen met de volgende zal men dan ook gemakkelijk kunnen nagaan, dat zij reeds in de eerste maanden van het jaar werden bewerkt en dat er slechts hier

en daar, door tusschenvoeging van een enkelen volzin, nog eenigszins rekening kon worden gehouden met latere gebeurtenissen.

Ik behoef wel nauwelijks te zeggen, dat ik in mijne tegenwoordige positie aan dit boek niet zou zijn begonnen. Bij de beoordeeling zal men wel in het oog willen houden, dat het de vrucht is van verloren uren.

Den Haag, Juni 1917.

TR.

I. INLEIDING.

„Profeten rechts, Profeten links,
Der Weltkrieg in der Mitte.”

Wie zich verstitout in den tegenwoordigen tijd over economische toestanden te schrijven, heeft groote voorzichtigheid in acht te nemen. Zelfs bij profetieën over waarschijnlijkheden, die hij in zeer nabije toekomst ziet, loopt hij gevaar door den feitelijken loop der gebeurtenissen te worden gelogenstraft. Altijd door, ook in rustige tijden, hebben er veranderingen in de maatschappij plaats. Voor haar, zoo goed als voor de enkele individuen en voor al wat er leeft in dit ondermaansche geldt, dat „bestaan is anders worden”. Doch in gewone tijden gaat dat „anders worden” langzaam en geleidelijk in zijn werk langs lijnen, die men, bij behoorlijke bestudeering, ook voor de naaste toekomst met vrij groote nauwkeurigheid en vrij groote zekerheid kan vervolgen. Het maakt dan den indruk als had de maatschappij het tempo en den aard harer bewegingen afgezien van de deftige afgemetenheid des rechtgeaarden Hollanders van den ouden stempel. Thans echter is van deftige afgemetenheid in de maatschappelijke bewegingen niets te bespeuren; wat er om ons heen gebeurt, doet veeleer

denken aan de gedragingen van een wispelturigen losbol, van wien men zich voortdurend afvraagt, welke dwaasheid hij morgen zal uitvoeren.

Aan dwaasheden is er op het tooneel van het wereldgebeuren tegenwoordig waarlijk geen gebrek. En helaas zijn de losbandigheden, waaraan Europa zich overgeeft, zelfs niet eens te vergelijken met die van den jeugdigen losbol, die bezig is zijn wilde haren uit te strooien, en die, als hij uitgeraasd zal hebben, misschien een beter man en een flinker staatsburger zal worden dan de brave Hendrik, die den indruk maakt van met een gekleede jas en een hoogen hoed te zijn geboren. De buitensporigheden van het oude Europa doen veeleer denken aan de uitspattingen van den grijsaard, die in een vlaag van overmoed zich te buiten gaat, als ware hij een opgeschoten jongen en die, nu hij eenmaal is begonnen, niet meer de kracht heeft om op te houden, al moet hij zichzelven bekennen, dat hij bezig is aan langzamen zelfmoord.

Bij natuurvölker en zelfs ook bij jonge volken, die het stadium van het natuurvolk reeds lang achter den rug hebben, is het zich onderling bekriegen een deel van het dagelijksch leven. Bij zulke volken is het de in de orde der dingen liggende wijze, waarop de strijd om het bestaan gestreden en de maatschappelijke selectie uitgeoefend wordt. Bij hoogere beschaving wordt de strijd niet minder, maar anders; men tracht dan elkan- der niet meer uit te moorden, doch door onderlinge mededinging niet alleen op het gebied van handel en nijverheid, maar ook op dat van kunst en wetenschap voor

zichzelf en zijn volk een voorrang te scheppen, en minder scherpzinnige handelaars, minder goed toegeruste industrieelen, minder hoogstaande kunstenaars, minder talentvolle beoefenaars der wetenschap op zijde te schuiven. Deze laatste strijd, de strijd des vredes, zal gestreden worden zoolang er een menschelijke samenleving zal zijn; slechts de vormen daarvan zullen veranderen; in het wezen der zaak zal de onderlinge wedijver blijven, totdat — om met den Britschen geleerde Huxley te spreken — er een vriendelijke planeet tegen onze aarde zal aanbotsen en aan het geheele menschelijke drama voor goed een einde zal maken.

Strijd staalt. Dat geldt ook voor den kamp met de wapenen, waarbij het op het leven van den tegenstander is gemunt. Maar voor dien vorm van strijd geldt het slechts in bepaalde en wel in zeer jonge tijdperken van menschelijke ontwikkeling. Op hooger maatschappelijk peil wordt de waarde van den mensch naar anderen maatstaf gemeten dan naar de kracht van zijn arm, de zwaarte van de strijdbijl, die hij hanteeren kan. Wel kunnen er in het leven van de beschaafde volken zoowel als in het leven van beschaafde volwassen personen nu en dan momenten voorkomen, waarin zij herinnerd worden aan hun kindsheid en in omstandigheden komen te verkeerren, waaronder fysieke kracht meer van pas is dan geestelijk overwicht; maar zulke momenten zijn hooge uitzonderingen op den geregelden gang der gedragingen van het beschaafde volk of den beschaafden mensch. Wien het vechten zóó in het bloed zit, dat hij in den dage-

lijkschen omgang een vechtersbaas wordt, geeft daarmee te gelijk zijn aanspraken op beschaving prijs.

Of er ooit een tijdperk in de menschelijke geschiedenis komen zal, waarin oorlogen voor goed tot het verleden zullen behooren, waag ik niet te voorspellen. Zeker echter is het, dat bij den tegenwoordigen ontwikkelingstrap der verschillende samenlevingen op verwezenlijking van dat ideaal in afzienbaren tijd niet valt te rekenen. Evenals de meest vreedzame mensch, wanneer hij bedreigd wordt door minder vredelievenden dan hij, wel eens genoodzaakt wordt het vuistrecht in toepassing te brengen, zoo worden ook vreedzame volkeren wel eens tot den oorlog gebracht, omdat de omstandigheden zóó dreigend werden, dat zij sterker invloed kregen dan hun vredelievend willen.

Is de oorlog eenmaal uitgebroken, dan doet hij den oorlogvoerende op de helling der menschelijke ontwikkeling naar omlaag glijden. Alleen hoever dat afglijden gaan zal, is onzeker; dat proces zelf is onvermijdelijk, omdat een oorlog niet denkbaar is zonder verheerlijking van lichamelijke kracht, zonder overwinningen, welke, hoe ook voorbereid door den geest des veldheers en des oorlogstechnicus, ten slotte bevochten worden door ruw geweld. Een kreupele of een teringlijder kan in wetenschap of kunst uitblinken; in den oorlog is hij een nonvaleur. De oorlog doet het lagere hooger, het hoogere lager waardeeren. Daar is geen ontkomen aan. Hoe scherper de krijg wordt, des te sterker zal die wijziging in den waardeeringsmaatstaf tot uiting komen; hoe meer hij om zich heen grijpt, des te

bedenkelijker die verandering in haar gevolgen worden zal. Mocht het eindresultaat wezen, dat de oorlogswaardeering geruimen tijd zou blijven doorwerken, dan zou dit een schade beteekenen voor den menschelijken vooruitgang, van welker ernst men zich nauwelijks een voorstelling maken kan. Hoe langer de oorlog duurt, des te grooter wordt dit gevaar.

Europa is niet alleen bezig te verbloeden; het loopt ook gevaar geestelijk te verworden. Het een is niet minder erg dan het ander. In de oorlogvoerende landen zelf zijn er wel, die dit inzien, maar de regeeringen dier landen zien het niet in of zijn niet bij machte het te verhinderen, en zooals de krijg verloopt, is het gevaar maar al te groot, dat de inkeer eerst komen zal, wanneer het kwaad reeds diep zal hebben ingevreten. Hoe langer het zal duren eer het zwaard in de scheede zal worden gestoken, hoe waarschijnlijker het ook worden zal, dat Europa de leiding in de verdere ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid aan andere werelddeelen zal moeten afstaan.

Zelfs de hoogst verblijdende versterking van den volksinvloed, welke in Europeesche landen met verouderde staatsinstellingen met onweerstaanbare kracht tot uiting komt, zal deze machtsverschuiving tusschen de werelddeelen onderling wel niet meer kunnen voorkomen.

Op financieel-economisch gebied verplaatst zich de conjunctuur reeds zienderoogen ten gunste van Amerika; daarnevens komt de onderlinge verdelging der Europeesche grootmachten aan het gele ras, onder de leiding van Japan, ten goede. Waarheen deze verschuivingen in de volgende decennien voeren zullen, behoort tot de

dingen waaromtrent men voorzichtig doet zijne voorspellingen voor zich te houden. De beweging en de richting welke zij neemt, kan men waarnemen; maar niet nagaan kan men of Europa zich spoedig genoeg zal herstellen van de slagen, welke het bezig is zich zelf toe te brengen, om vóór het te laat is, den verloren invloed te herwinnen. Geheel zal dit zeker niet gelukken; hoever het nog mogelijk zijn zal, zal de toekomst moeten leeren. Daaromtrent valt vooreerst niets te zeggen. Maar wèl zullen alle landen, de neutrale zoowel als de oorlogvoerende, bij hun economische toekomstpolitiek met een in rijkdom, macht en invloed aanzienlijk gestegen Amerika en Japan moeten rekenen.

Daarbij komt, dat als de strijd met de wapenen zal zijn uitgestreden, de krijg naar economisch gebied zal worden overgebracht. Hierbij zal de onderlinge economische afhankelijkheid, het in meerdere of mindere mate op elkander aangewezen zijn, ook van de thans oorlogvoerenden ten aanzien van hunne vijanden, wel dwingen tot het in acht nemen van zekere gematigdheid. Ook hier zal de wal het schip wel keeren. Maar dit neemt niet weg, dat na den krijg met de wapenen, tarievenoorlogen tusschen de gewezen vijanden zijn te wachten, die wel niet zulk een bedenkelijken terugslag zullen hebben op de mentaliteit der volkeren van Europa, als ten aanzien van den zich voortslependen oorlog met een enkel woord werd aangewezen; maar die toch niet juist zullen zijn aan te merken als stappen vooruit op den weg naar het ideaal van een in vreedzamen wedijver zich geleidelijk ontwikkelende menschenmaatschappij.

Naast de aanwakkering der vaderlandsliefde en de versterking der democratie, twee goede zijden van den oorlog, staat de wederopleving van het in zich zelf gekeerd nationalisme, welke een der vele schaduwzijden van den krijg is. Het internationale verkeer zal na den oorlog blijken geducht te hebben geleden niet alleen door het torpedeeren van schepen, het opblazen van bruggen, het verwoesten van spoorwegen, maar meer nog door den geest van verbittering, welken de oorlog tusschen de twee groote groepen der volkeren van Europa heeft gewekt. Zeer waarschijnlijk zullen de gezonken schepen zijn vervangen, de spoorwegen zijn hersteld, de bruggen zijn wederopgebouwd, lang voordat bij de oorlogvoerenden de geest van wederkeerige verbittering zal hebben plaats gemaakt voor een geest van wederzijdsche waardeering, voor een opnieuw teruggekeerd en krachtig zich uitend besef van onderlinge afhankelijkheid en onmisbaarheid en voor een daaruit voortspruitende bereidwilligheid tot onderlinge samenwerking.

Ziedaar in hoofdtrekken de conjunctuur der naaste toekomst. Amerika en Japan versterkt, Europa verzwakt, en ook na den oorlog die verzwakking nog verergerende door wederkeerige verdeeldheid, wederkeerigen naijver, wederkeerige verbittering en een wederkeurig streven elkander te benadeelen zelfs ten koste van eigen huid.

Voor de neutraal gebleven landen van Europa zijn die hoofdtrekken niet juist bemoedigend en toch wijzen zij op een taak, welke juist de neutralen bij het herstel van Europa's beteekenis in het wereldverkeer zullen kunnen en moeten vervullen.

II. DE KOSTEN VAN DEN OORLOG.

Aan het slot der „Inleiding” schreef ik dat de hoofdtrekken van den economischen toestand, welke na den oorlog naar alle waarschijnlijkheid in Europa zal heerschen, niet juist bemoedigend zijn. Voor zoover ik daarmede doelde op de geestelijke verwijdering, die de oorlog tusschen de twee machtige groepen van Europeesche volken heeft gekweekt, behoef ik daaraan niets toe te voegen. Daarentegen schijnt het mij niet overbodig, op de economische verzwakking welke de oorlog heeft teweeggebracht en welke eerst na het sluiten van den vrede in het volle licht zal komen, wat dieper in te gaan.

Op grond van verschillende meer of minder betrouwbare statistieken, welke over de oorlogskosten der verschillende krijgvoerende landen nu en dan zijn opge maakt, kan men het bedrag daarvan, uitgedrukt in Nederlandsche guldens, thans stellen op 200 à 220 milliard. Of dit bedrag een 10 of 20 tal milliard te laag of te hoog is gesteld, doet niet ter zake. Aan een boom zoo vol geladen, telt men vijf, zes pruimpjes niet. Echter houde men in het oog, dat dit cijfer alleen op de directe oorlogskosten betrekking heeft. Daarin is niet begrepen hetgeen verwoest is en weder zal moeten worden hersteld, noch hetgeen de strijdende grootmachten met hunne kleinere bondgenooten aan menschelijke

productiekracht zullen hebben verloren, niet slechts door het verbijsterende aantal in de lente of in de kracht van hun leven gesneuvelden, maar ook door het fysiek ongeschikt geworden zijn van een aantal zwaar-gewonden alsmede door de productieve minderwaardigheid, waarin velen na den krijg zullen verkeeren, voor wier lichaam of geest de verschrikkingen van den oorlog te zwaar waren, ook al bleven zij voor kogel, granaat of bajonet van den vijand gespaard.

Alle pogingen om die verliezen aan productiekracht onder cijfers te brengen, spotten met de werkelijkheid. Zij zijn niet bij benadering te berekenen, omdat, al brengt het verlies van elken man wel een ongeveer gelijk verdriet in den kleinen kring van zijn familie en vrienden, elk volk zijn verliezen niet alleen zal moeten tellen, maar ook wegen. Zoo goed als in den oorlog heeft men ook in de werken des vredes kader noodig, niet alleen in den zin van industriele en commercieele leiders, maar bestaande ook uit beoefenaars der zuivere wetenschap en uit technisch-wetenschappelijk gevormde hulpkrachten.

Dass sich das grösste Werk vollende,
Genügt ein Geist für tausend Hände.

Wie zal zeggen, hoeveel geestkracht, m. a. w. hoeveel toekomstige leiders, toekomstige geleerden, toekomstige wetenschappelijke helpers, toekomstige organisatoren, toekomstige kunstenaars door den krijg zijn ten onder gegaan? En wie zal zich vermeten, dat verlies onder cijfers te brengen? Alleen dit staat wel vast, dat dit voor alle volken die in den reusachtigen krijg zijn

betrokken, met uitzondering van Japan en van de Amerikaanse en Aziatische landen die zich enkele maanden geleden tegen Duitschland keerden, geweldig is en dat het, indien het onder cijfers ware te brengen, het bedrag der materiele schade, welke de krijg heeft gebracht en nog steeds brengt, reusachtig zou verhoogen.

En toch is het cijfer van *f* 200 milliard directe oorlogskosten, zonder bijberekening der indirecte materiele schade, reeds zóó overweldigend, dat het juist door zijn reusachtigheid niets meer zegt. Om er de beteekenis eenigszins van te benaderen, moet men vergelijkingen maken. Ook dan blijft het nog moeilijk, zich er een voorstelling van te maken, maar het komt dan toch wat meer binnen de grenzen van ons bevattingvermogen.

Volgens de uitkomsten van de vermogensbelasting over het dienstjaar 1914—'15 was het geheele nationale vermogen hier te lande *f* 7,7 milliard. Deze uitkomst is intusschen veel te laag. De vermogentjes van beneden *f* 13.000 zijn er niet bij in rekening gebracht; het onbebouwd onroerend goed is daarbij gemiddeld tot niet meer dan ruim de helft, het bebouwd onroerend goed tot niet meer dan 80 pct. zijner waarde aangenomen; de vermogens van naamlooze vennootschappen, vereenigingen en stichtingen alsmede van den Staat, van provinciën, waterschappen en gemeenten zijn er bij verwaarloosd. Dit komt ten aanzien van de vermogens van vennootschappen en vereenigingen weer te recht in de aanslagen der aandeelhouders of vereenigingsleden, voor zoover zij hier te lande wonen, maar overigens ontsnappen de vermogens zoowel van de privaat- als van de publiek-

rechtelijke rechtspersonen aan de statistiek van het volksvermogen, welke uit de uitkomsten der vermogensbelasting is op te maken. En eindelijk behelzen de aangiften der belastingplichtigen, zelfs na correctie door de belastingambtenaren, niet juist de heilige waarheid. Daar ontbreekt helaas heel wat aan, gelijk vooral bij de heffing der verdedigingsbelastingen, waarbij amnestie werd verleend voor onjuiste aangiften voor de vermogensbelasting in vroegere belastingjaren, maar al te duidelijk is gebleken. De vermogensbelasting is dan ook niet geschikt om als uitgangspunt te dienen voor een schatting van het nationale vermogen in Nederland. Langs anderen weg kan men te dien aanzien tot een resultaat komen, dat, hoewel het eveneens onzekere elementen bevat, toch aan de werkelijkheid veel meer nabij komt.

In verband met de voorgenomen herziening der grondbelasting werd in 1915 een onderzoek ingesteld naar de verhouding tusschen de prijzen, die voor alle in de jaren 1911, 1912 en 1913 verkochte gebouwde en ongebouwde eigendommen werden besteed en de belastbare opbrengst van die onroerende goederen. Aangezien de totale belastbare opbrengst der gebouwde en ongebouwde eigendommen, welke in de grondbelasting vallen, bekend is, kan men, die verhouding kennde, tot een vertrouwbare schatting van de verkoopwaarde van alle in Nederland zich bevindende gebouwde en ongebouwde eigendommen komen, voor zoover deze eigendommen in de grondbelasting zijn aangeslagen. Zooals in de Memorie van Toelichting bij het ontwerp van wet tot herziening der grondbelasting wordt medegedeeld, kwam men op die wijze er toe, dat de verkoopwaarde

van het gebouwd en ongebouwd onroerend goed hier te lande is te stellen op ruim *f* 7 milliard.

Volgens de statistiek van de successiebelasting is de verhouding van het roerend tot het onroerend goed in het actief der nalatenschappen te stellen op 2 : 1. Naar deze verhouding zou dus het roerend vermogen hier te lande kunnen geraamd worden op *f* 14 milliard. Van het roerend en onroerend vermogen te zamen is, naar deze vrij betrouwbare methode rekenende, de verkoopwaarde dus te stellen op ruim *f* 21 milliard. Echter moet daarvan het passief der vermogens worden afgetrokken. Volgens de gegevens van het successierecht zijn de schulden der boedels gemiddeld te stellen op ongeveer $\frac{1}{8}$ ^e van het actief. Voor alle vermogens te samen moet, hiervan uitgaande, voor schulden worden afgetrokken ruim *f* 2.5 milliard; er blijft dan als bedrag van het nationaal vermogen per saldo ongeveer *f* 18.5 milliard over.

Daarbij bleef echter een belangrijk deel van dat vermogen buiten rekening. Geen grondbelasting wordt namelijk geheven over: de eigendommen van den Staat, provinciën, gemeenten, polders en waterschappen, voorzover die uitsluitend voor den publieken dienst bestemd zijn; kerken en pastorieën; begraafplaatsen; hogere, middelbare en lagere scholen, bewaarscholen, kweekscholen en seminariën; gebouwen, bestemd voor armenverzorging, van kerkelijke of burgerlijke armeninstellingen; gebouwen, uitsluitend dienende ten algemeenen nutte. Bedenkt men dat onder deze vrijstellingen o. m. vallen zoo goed als alle onze openbare wegen, vaarten, kanalen en havens, en dat verschillende der genoemde lichamen en instellingen ook een meer of minder aan-

zienlijk roerend vermogen hebben, dat bij de zooveen gemaakte berekening eveneens buiten aanmerking bleef, dan is men wel aan den voorzichtigen kant door de waarde van een en ander, na aftrek der schulden van de openbare lichamen, te stellen op een bedrag van *f* 1.5 milliard. Dit aannemende, komt men voor het nationaal vermogen van Nederland tot een schatting van zuiver *f* 20 milliard.

Ons geheele nationale vermogen staat derhalve ongeveer gelijk met twee jaar rente der oorlogsleeningen van de belligerenten berekend tegen 5 pCt., aangenomen dat de oorlogskosten geheel uit leeningsgeld werden betaald, hetgeen, als men Engeland uitzondert, vrijwel met de werkelijkheid strookt. En zelfs in Engeland kon slechts een klein deel der oorlogskosten uit belastingen worden gedekt.

Een andere vergelijking, die eenige voorstelling van het directe materiele oorlogsverlies mogelijk maakt, zij hieraan nog toegevoegd. Volgens een schatting uit het jaar 1909 bedroeg het geheele nationale vermogen van het Deutsche rijk 376 à 397 milliard Mark. Rekent men dit bedrag om in Nederlandsch geld, de Mark stellende op 60 centen, dan geeft die schatting van het Deutsche nationale vermogen een cijfer van *f* 225 à *f* 240 milliard, dus ongeveer evenveel als de directe oorlogskosten der verschillende krijgvoerenden weldra zullen bedragen.

HELFFERICH, de tegenwoordige minister van Financiën in Pruisen, kwam in 1913 tot een lagere schatting van het volksvermogen in het Deutsche Rijk. Hij stelde het op 330 milliard Mark of, in Nederlandsch geld, de Mark weer stellende op 60 centen, ongeveer *f* 200 milliard.

Voor het doel, waarvoor ik die schattingen hier behoef, ga ik liever uit van de hoogste van de twee. Bij eene vergelijking van het totaal der rechtstreeksche oorlogskosten van alle belligerenten te zamen van het begin van den oorlog af, met het totale volksvermogen in Duitschland, ontloop ik daardoor het gevaar, die oorlogskosten vergelijkenderwijze te hoog aan te slaan. Het bedrag daarvan is al zóó overweldigend groot, dat men het waarlijk niet behoeft te overdrijven.

Voorzichtigheidshalve voeg ik hieraan nog toe, dat de hier voor het volksvermogen in Nederland en in Duitschland gegeven cijfers voor onderlinge vergelijking geheel ongeschikt zijn. Het zijn slechts ruwe schattingen, welke naar geheel verschillende methoden werden opgemaakt; zij leeren ons dus niets hoege-naamd omtrent de gemiddelde welvaart per hoofd der bevolking in Nederland en in Duitschland vóór den oorlog. Voor ons doel, een althans eenigszins grijpbaar beeld te krijgen van de totale directe oorlogskosten der krijgvoerenden, te zamen genomen, zijn zij intusschen voldoende bruikbaar.

Brengt men nu daarnaast ook het niet onder cijfers te brengen verlies aan menschenlevens en aan arbeidskracht door geestelijke of lichamelijke onbruikbaarwording of verzwakking, zoo goed en zoo kwaad als het gaat, in rekening, dan komt men tot de slotsom dat de krijg Europa ongeveer evenveel heeft verzwakt, alsof een vloedgolf het geheele Duitsche Rijk met ten minste de helft zijner bevolking had verzwolgen. Immers het komt bij de berekening van het economische verlies niet alleen aan op kwantiteit en kwaliteit der gesneu-

velden en der voor de productie onbruikbaar of minderwaardig gewordenen; men moet er daarbij ook mede rekenen, dat die allen òf kostwinners waren òf het binnen weinige jaren zouden worden.

Welke der oorlogvoerende partijen het grootste deel van den last van dat verlies dragen zal en welk volk bij elk dier partijen daaronder het meest gebukt zal gaan, is moeilijk te zeggen, en voor zoover men daaromtrent iets in het midden zou kunnen brengen, onthoud ik mij daarvan, om zelfs den schijn van vooringenomenheid te vermijden. Bovendien zal het van den uitslag van den krijg afhangen of een der partijen aan de andere het betalen van vergoedingen voor door haar geleden verliezen zal kunnen opleggen. Op dit oogenblik is uit dien hoofde nog niet te zeggen, welk deel van de gezamenlijke krigsverliezen op elk der belligerenten ten slotte drukken zal.

Volgens Duitsche schrijvers komt thans ongeveer $\frac{1}{3}$ der gezamenlijke directe oorlogskosten voor de centrale mogendheden en ongeveer $\frac{2}{3}$ voor de gealliëerden. Fransche en Engelsche schrijvers zetten de rekening eenigszins anders op en komen tot een voor hunne vijanden ongunstiger verhouding.

Waar de indirecte kosten van niet minder beteekenis zijn dan de directe en het niet bij benadering is te bepalen, welk volk in de toekomst zal blijken daaronder het meest te hebben geleden (met uitzondering van België en Servië, die wel het sterkst geteisterd zijn) behoeven neutralen zich weinig warm te maken over zulke onwillekeurig en onvermijdelijk gekleurde verhou-

dingscijfers, welke van belligerenten afkomstig zijn. Vast staat, dat de economische verzwakking van alle oorlogvoerenden, zij het dan ook van den een wat meer of wat minder dan van den ander, al wat de geschiedenis der menschheid tot nog toe te zien gaf, ver achter zich laat.

Men zal mij misschien te gemoet voeren, dat ik nu toch al te pessimistisch zie. De „man in the street” of „Jan” — om met de beursbezoekers te spreken — heeft er een heel anderen kijk op.

Er wordt ook in den oorlog geproduceerd evengoed als in vreedestijd, zij het ook grootendeels munitie en verdere oorlogstoerusting in plaats van machinerieën en andere kapitaalgoederen; en de mannen die nu in den oorlog zijn, moesten ook gevoed worden, toen zij in fabrieken en werkplaatsen, op het land of in mijnen werkten. De oorlog doet het geld wel wat anders rollen dan in vreedestijd, maar hij brengt het toch ook onder de mensen. Vooral Duitschland, dat zijn oorlogsleeningen onder zijn eigen landslieden plaatst en zijn eigen munitie en kanonnen voortbrengt, zal — zoo redeneert „Jan” — na den oorlog nauwelijks armer zijn, alleen zal de verdeeling der vermogens daar blijken heel anders te zijn geworden.

Weinigen zijn er, die deze of dergelijke beweringen niet hebben gehoord, en talrijk zijn degenen, die zulke beschouwingen in de sociëteit of aan den huiselijken haard als de hoogste economische wijsheid ten beste geven.

Onlangs vond ik een even populaire als afdoende weerlegging van deze zoo algemeene vergissing in een Engelsch geschrift over de economische gevolgen van den

oorlog, en ik kan niet beter doen dan die weerlegging hier te doen volgen.

„Tot nog toe, zoo zal „the man in the street” u zeggen, heeft de oorlog ons (Engeland) meer dan 2 milliard pond sterling gekost. Bij het vermelden van die som zal hij waarschijnlijk denken aan zakken „sovereigns”, aan een drukpers die met koortsachtige haast bankbiljetten voortbrengt en aan de verschillende wijzen van het maken van gemunt geld of credietpapier, waarmede hij vertrouwd is. Maar het zou hem waarschijnlijk vreemd in de ooren klinken, dat de hoeveelheid „sovereigns” in het land waarschijnlijk grooter is dan vóór den oorlog en dat het in omloop zijnde geld over het algemeen enorm is vermeerderd gedurende de afgelopen 24 maanden; want het is niet het geld, dat verbruikt is. Dezelfde „man in the street”, inzonderheid als hij woont in een munitiedistrict, zal waarnemen dat een overvloed van geld in circulatie is; dat het volk er welgedaan uitziet en leeft zooals het te voren zelden of nooit kon doen, en hij zal wellicht tot de conclusie komen, dat de oorlog per slot van rekening nog zoo slecht niet is; hij brengt ten minste welvaart.

„Wat is de waarheid? Als wij zeggen dat de oorlog 2 milliard pond sterling heeft gekost, bedoelen wij dat wij dat bedrag hebben verbruikt aan goederen en diensten; dat wij kapitaal en arbeid hebben geleid in nieuwe productiekanaalen, maar dat deze kanaalen, anders dan die, welke zijn verbonden met een goed plan van irrigatie — hetwelk de wildernis kan doen bloeien als de roos — zijn leeggelopen in de woestijn en dat de beddingen

nu droog en waardeloos zijn. Om het duidelijk uit te drukken: de oorlogvoerende mogendheden hebben, sommige geheel, andere voor een grooter of kleiner deel hun aandacht overgebracht van waardegevende productie — de voortbrenging van rijkdom, welker gebruik of ruil nieuwen rijkdom zal brengen — naar de productie van instrumenten van verdelging. Wanneer deze instrumenten worden gebruikt, verteren zij niet alleen zich zelve en laten zij, practisch gesproken, niets over, maar zij volbrengen een werk van vernietiging, dat het verlies van andere voorraden van rijkdom of van mogelijkheden van voortbrenging daarvan met zich brengt. Bovendien is het verbruik van de oorlogsinstrumenten en van munitie niet het eenige noch het grootste materiele verlies der combattanten. De mannen welke die wapenen bedienen, moeten worden geoefend en overgebracht naar het slagveld, gevoed gedurende het tijdperk van hun dienst, verpleegd als zij ziek of gewond zijn, gekleed en op een of andere manier gehuisvest. Al deze operaties kosten een hoeveelheid voedsel, kleeding en andere goederen van verschillende soort, en er blijft tegenover die uitgaaf absoluut niets tastbaars over.

„Om ons eigen (Engelands) geval te nemen, 5 millioen man, die geoefend zijn voor de nijverheid, die helpen om handel en nijverheid van het land in gang te houden, zouden ongeveer evenveel voedsel, kleeding en andere goederen verbruiken als de mannen in het veld en op de oorlogsvloot; maar tegenover dat verbruik staat een meer dan corresponderende productie van nuttige zaken, machines, schepen, spoorwegen, enz., die op hun beurt weer helpen bij het werk der ontwikkeling van de

natuurlijke welvaartsbronnen der wereld of bij het rechtstreeksch voortbrengen van nieuwe voorraden. De toestand is daarom zóó, dat wij gedurende twee jaar bezig zijn onze welvaart in te teren en dat wij tot het beloop daarvan armer zijn geworden en gebrek hebben aan allerlei goederen en diensten, welke wij gewoon waren als noodzakelijke levensbehoeften te beschouwen; een gebrek dat blijven zal tot wij, door nieuwe krachtsinspanning en door terugkeer tot handel en nijverheid, in vreedstijd maatregelen zullen hebben genomen, om die nuttige dingen, welke zullen zijn verteerd, weder te vervangen.”¹⁾

Het is daarbij onverschillig of de staat, die zulk een improductieve en verdelgende oorlogsvertering doet, zijn krijgsmateriaal door eigen ingezetenen doet vervaardigen en het geld, dat ter voortzetting van den oorlog onmisbaar is, van eigen landgenooten leent, dan wel of hij dat oorlogsmateriaal en dat geld ten deele ook uit het buitenland betreft.

¹⁾ *Labour, Finance and the War*, London, 1916, pag. 1—2.

III. VAAGHEID OMTRENT DE DEKKING DER KRIJGSKOSTEN.

Het is begrijpelijk genoeg, dat men zich in de oorlogvoerende landen reeds sedert maanden bezig houdt met de vraag, hoe het er na het sluiten van den vrede op economisch gebied zal uitzien en welke wegen men zal moeten bewandelen, om de verzwakking niet tot uitputting te laten verergeren, haar integendeel zoo spoedig mogelijk te boven te komen en daarmee een tijdperk van nieuwe volkswelvaart in te leiden. De lijnen waarlangs de krijgvoerende grootmachten, na het sluiten van den vrede, zullen trachten haar economische politiek te voeren, teekenen zich allengs duidelijker af. Slechts op één gewichtig onderdeel blijft men zich nog in nevelen hullen; namelijk ten aanzien der regeling van de rijksfinanciën.

Laat ons hierbij eerst een oogenblik stilstaan, om door deze kwestie later niet telkens te worden afgeleid. Het kan geen verwondering wekken, dat men bij alle belligerente partijen vooralsnog schroomt zich omtrent dit punt anders dan in zeer vage termen uit te laten.

In de eerste plaats hoopt men van beide kanten nog, dat het einde van den strijd zoodanig zijn zal, dat men een deel van het geleden verlies in den vorm eener op te leggen oorlogsschatting op den tegenstander zal

kunnen afwentelen. Echter heeft de loop der zaken ook te dezen aanzien verandering gebracht in de voorstelling welke men in de eerste oorlogsmaanden daarvan had. Van Duitsche zijde wordt nog slechts bij hooge uitzondering de voorstelling gewekt, dat de vijanden de kosten van den oorlog zullen moeten betalen. Wanneer thans van den kant der gealliëerden nu en dan een uiting in dien toon wordt gehoord, dan komt deze hierop neer, dat een overwinning op de centrale mogendheden in staat zal stellen, dezen op te leggen niet een schatting in eens, maar een jaarlijksche vergoeding, waardoor die mogendheden, inzonderheid Duitschland, gedurende een zeker aantal jaren schatplichtig zouden blijven. Over het algemeen zal men in de neutrale landen wel van oordeel zijn, dat naar alle waarschijnlijkheid ieder der krijgvoerenden zijn oorlogskosten in hoofdzaak zelf zal hebben op te brengen. Eenige landen en landstreken, die bijzonder werden geteisterd, zullen wel op de eene of andere wijze een schadeloosstelling moeten ontvangen voor hetgeen er vernietigd en verwoest werd, maar noch omtrent den aard, noch omtrent het bedrag dier schadeloosstellingen vormt men zich reeds eenigszins concrete denkbeelden, en beide partijen vleien zich nog met de hoop, dat die schadeloosstellingen door de tegenpartij zullen worden gedragen.

De staatsuitgaven der belligerenten zijn reeds tot zulk een hoogte gestegen, dat de rente der gesloten oorlogsleeningen — afgezien nog van de aflossingen, welke toch ook niet verwaarloosd zullen kunnen worden — bij verschillenden hunner al een grooter bedrag

vertegenwoordigt dan het totaal der staatsuitgaven vóór den oorlog. En dan bedenke men, welke sommen bovendien aan weduwen- en weezenpensioenen en aan invaliditeitsrenten zullen zijn te betalen ten behoeve van de achtergeblevenen van hen, die in den dienst des vaderlands sneuvelden, en van het groote aantal dier anderen, die er wel het leven afbrachten, maar die voor hun verder bestaan een meer of minder ernstig letsel overhielden, dat hun geheel of ten deele verhindert, voortaan het brood voor henzelfen en hun gezin te verdienen. Ook als men zich er tracht in te denken, welke sommen daarmede zullen zijn gemoeid, komt men weer tot bedragen om van te duizelen.

Hoe men in de verschillende oorlogvoerende landen het zal aanleggen om dien last dragelijk te maken, laten de regeeringen nog in het midden en ook wij behoeven ons daarin niet te verdiepen. Welke uitweg daarvoor ook zal worden gekozen, steeds zal men daarbij stuiten op groote, zoo niet onoverkomelijke moeilijkheden. Misschien zal men zijn toevlucht nemen tot het in vorige eeuwen zoo gangbare middel der muntverzwakking, d. w. z. tot vermindering van het gehalte aan edel metaal van de standaard-munt, dus tot vermindering van het goudgehalte der 20 mark- of 20 frankstukken of der ponden sterling. Misschien ook zal men het voorbeeld navolgen, dat Napoleon in het begin der 19de eeuw ten aanzien der schulden van het vroegere Koninkrijk Holland gaf, en de rente der oorlogsleeningen tot de helft of een derde van haar bedrag terugbrengen. Maar hoe men zich ook uit de moeilijkheid zal trachten te redden, steeds zal men wonden slaan, die algemeen diep zullen

kwetsen en die voor een niet gering aantal der eigen ingezetenen financieel doodend zullen zijn.

Wie zich maar halverwege indenkt in de ingewikkeldheid van het moderne economische leven en van de onderlinge afhankelijkheid der ondernemingen, welke daar aan deelhebben, zal spoedig tot de conclusie komen, dat zulke paardemiddelen een financieel bankroet niet zouden kunnen voorkomen. Zij zouden slechts teekenen zijn dat zulk een bankroet aanwezig was, met alle schadelijke gevolgen van dien; gevolgen die niet zouden worden verminderd, al werd bij de toepassing van zulke maatregelen nog zoo roerend op het klavier der vaderlands-liefde getokkeld. Waar het zakenleven zijn eischen stelt, „hört die Gemüthlichkeit auf.”

Te dezen aanzien staat slechts dit vast, dat de ingezetenen der oorlogvoerende landen, hoe de regeringen daarvan zich ook zullen trachten te redden, ten minste twee à driemaal zooveel aan de schatkist zullen hebben op te brengen, als zij vóór den oorlog deden.

Dit zal een aanmerkelijke verandering brengen in de verdeeling van het volksinkomen, in deze richting, dat een veel grooter aandeel daarvan dan voorheen het geval was aan de schatkist, aan de gemeenschap, zal toevallen en dat reeds daardoor alleen de economische verhouding van den staat tot zijn burgers zich ten gunste der gemeenschappelijke „Wirtschaft” op kosten der individueele huishoudingen zal wijzigen. Ditzelfde geldt ook voor de neutrale staten, welke door den oorlogstoestand tot abnormaal hooge staatsuitgaven werden gebracht; maar het geldt voor de zwaarst getroffen en der

neutralen, en daartoe behoort in dit opzicht zeker ons eigen vaderland, toch in verhouding tot de belligerenten in veel geringere mate. En in dit ondermaansche is nu eenmaal alles relatief.

Men kan er zeker van zijn, dat men overal wel gedwongen zal wezen die sterk verhoogde staatsuitgaven niet alleen uit directe belastingen te dekken, welke rechtstreeks zoo goed mogelijk naar draagkracht treffen, maar dat ook zakelijke belastingen als grondbelasting, effectenbelasting, en belasting der naamlooze vennootschappen, en niet minder de indirecte belastingen, met name accijnzen, beursbelasting, enz., daartoe het hare zullen moeten bijdragen.

Men zal zich door de omstandigheden ook wel gedwongen zien, om te zinnen op het overbrengen in handen van de overheid van bedrijven, welke voor staatsexploitatie geschikt kunnen worden geacht en waarvan te verwachten is, dat zij door de winsten, die zij afwerpen, de schatkist zullen kunnen stijven.

Voor zoover het middel der accijnsverhoging in toepassing zal worden gebracht, ook ten aanzien van werkelijke levensbehoeften, — en het ziet er naar uit, dat ook dááran in de oorlogvoerende landen geen ontkomen zijn zal, — dan zal dit de tendens der prijsverhoging van de levensmiddelen nog versterken en voor de individueele gezinnen dus werken als een nog verder gaande vermindering der koopkracht van het geldinkomen.

Zeker zal men in alle landen in de eerste plaats de oorlogswinsttrekkers trachten te treffen; dat geschiedt

reeds vrijwel overal en men zal wel gedwongen zijn tegenover hen steeds minder *égards* te hebben. Trouwens niemand zal de billijkheid ontkennen juist *dat* deel der bevolking in de eerste plaats in de financieele gevolgen van den oorlog te doen dragen, . . . mits de fiscus in staat is hen op niet al te ongelijkmatig werkende wijze er toe te dwingen, den Keizer te geven wat des Keizers is.

In dit opzicht nu heeft Duitschland door het plaatsen zijner leeningen in het eigen land en het betrekken zijner oorlogsbehoeften van zijn eigen industrieelen ontegenzeggelijk een voorsprong. Het kan de hand leggen op een evenredig deel van *alle* oorlogswinsten, welke door de plaatsing dier leeningen en vooral door de levering van dat oorlogstuig werden gemaakt. Voor zoover daartegenover de geallieerden in Europa door het betrekken van oorlogstoerusting uit het buitenland aan Amerika of Japan oorlogswinsten toewerpen, ontglippen die winsten bij hen als belastingobject aan de vingers van den thans tot steeds dieper greep gedwongen fiscus.

Toch overdrijve men het verschil zelfs in dit opzicht niet. Voor zoover de bedoelde landen hun van elders betrokken kanonnen en munitie door uitvoer van goederen betalen en met de productie of het vervoer dier ruilgoederen door hun eigen ingezetenen oorlogswinsten worden behaald, treden deze winsten als belastingobject in de plaats der directe voordeelen, welke anders met de vervaardiging van oorlogsmateriaal worden gemaakt. Dit vermindert eenigszins het verschil tusschen Duitschland en zijn bondgenooten aan den eenen kant en de geallieerden anderzijds, maar opheffen doet het dit ver-

schil toch niet. Te dezen aanzien hebben de centrale mogendheden ontegenzeggelijk een streep voor, ook al is die niet zoo breed als zij veelal wordt voorgesteld. Zij danken dat privilege aan den natuurlijken rijkdom van hun bodem aan steenkool en mineralen, zoowel als aan de groote ontwikkeling hunner metaalindustrie en hunner chemische nijverheid. In beide opzichten steken zij den geallieerden de loef af.

Maar ik zou onwillekeurig komen tot het maken van vergelijkingen tusschen de financieele positie der verschillende belligerente partijen na den oorlog, en daarvan wil ik mij juist onthouden. Welke dier partijen blijken zal financieel het zwaarst te zijn getroffen, zal de toekomst ons moeten leeren. Slechts zooveel staat vast, dat allen het zwaar te verantwoorden zullen hebben, dat overal een grooter deel van het volksinkomen aan den staat, de gemeenschap, zal toevallen en dat dit allerwegen de prijsverhoogingstendenz, waarop ik nog terugkom, zal versterken.

IV. HET ECONOMISCH VERLIES DER NEUTRALEN.

In de vorige paragrafen heb ik mij tot taak gesteld een beeld te geven van de vermindering in productiekracht, welke de oorlog in de verschillende krijgvoerende landen heeft teweeg gebracht; een vermindering welke uit den aard der zaak grooter afmetingen aanneemt naar gelang de strijd langer duurt. Ook in de neutrale landen van Europa brengt de krijg dat gevolg teweeg, zij het ook in veel geringere verhoudingen. Ook bij hen is het verkeer door den oorlogstoestand zeer belemmerd en wordt door de mobilisatie van leger en vloot een veel aanzienlijker deel der bevolking aan den arbeid in dienst der productie onttrokken, dan in vreedstijd het geval is. Geen land in Europa is er, waar dientengevolge handel en nijverheid in het nuttig effect, dat zij voor de volkshuishouding afwerpen, niet belangrijk zijn gekortwiekt.

Daar staat wel tegenover, dat zoowel in de oorlogvoerende zelf als in de neutrale staten zekere groepen der bevolking oorlogswinsten maken, maar, gezien van het standpunt der wereldhuishouding, wordt hierdoor het verlies aan productief vermogen, dat de oorlog, met nog zooveel meer, op zijn debetzijde heeft te boeken, zelfs niet in het minst goedge maakt. De oorlogswinsten zijn

positief en tastbaar voor de ondernemingen, welke haar trekken; zij brengen daardoor een verandering in de verdeling van den volksrijkdom teweeg. Ook kunnen zij de verandering in de relatieve sterkte van de verschillende volkeren der aarde, — welke als gevolg van de reusachtige worsteling om ons heen, ook zonder het element der oorlogswinsten, toch reeds zoo bij uitstek groot is, — nog meer of minder sterk accentueeren. Als sprekend voorbeeld hiervan wijs ik weer op de Vereenigde Staten en op Japan. Ook Nederland mag en moet in dit verband worden genoemd, zoowel als de Scandinavische rijken. Maar voor de neutrale landen van Europa is het zelfs geen vraag meer, of, het volk als geheel genomen, het oorlogsverlies de oorlogswinst niet overtreft.

Men staat hier weer voor een probleem, dat niet onder cijfers is te brengen. Met de oorlogswinsten zelf zou dit, aangenomen dat men ze alle benaderen kon, natuurlijk wèl het geval zijn. Dit geldt ook voor het verlies door bepaalde ondernemingen als gevolg van den oorlog geleden. Dit laatste blijkt uit balansen en winst- en verliesrekeningen, althans voor zoover het ondernemingen betreft, welke behoorlijk boekhouden, evenzeer als bij andere de oorlogswinst. Maar wie zal uitmaken hoeveel het verlies is, dat de geheele bevolking, als samenvatting van het totaal der inlandsche verbruikers, lijdt door de verhoogingen der prijzen van alle verbruiks- en genotmiddelen, of, anders uitgedrukt, door de vermindering van de koopkracht van het geld? Men staat hier voor een vraagstuk dat slechts onderstellenderwijs in cijfers eenigszins verduidelijkt kan worden. Wanneer ik hier-

omtrent toch enkele cijfers geef, waarschuw ik er reeds aanstonds met klem tegen, daaraan groote waarde te hechten. Ik zou er mij dan ook geheel van onthouden, ware het niet, dat zij er toe kunnen bijdragen den aard van het probleem eenigszins te verduidelijken.

De bevolking van ons land is tegenwoordig ten naaste bij 6,5 miljoen; aannemende dat elk gezin gemiddeld uit ruim vier personen bestaat, komt men tot een aantal gezinnen van omstreeks 1,5 miljoen. Het gezinsinkomen, arm en rijk dooreen genomen, stellende op f 1200 per jaar, zou dit een totaal jaarlijks inkomen geven van ten naastenbij f 2 milliard. Men is nu wel niet zoo heel ver van de waarheid als men de prijsverhooging der verschillende verbruiksartikelen, welke in de laatste maanden in angstwekkende mate toeneemt, door elkander genomen, op 60 à 80 pCt. stelt. Zelfs als men er rekening mede houdt, dat een deel van het volksinkomen niet wordt verteerd, maar gekapitaliseerd, zou dit neerkomen op een algemeen verlies in den vorm van mindere verbruiks- en gebruiksartikelen, welke uit het inkomen kunnen worden betaald, dat op een waarde van ten minste een half milliard per jaar is te stellen. Voor het eerste oorlogsjaar is dit bedrag zeker te hoog gegrepen, voor het tweede zal het aan de werkelijkheid niet meer zooveel ontloopen en thans ziet het er uit, dat de jaarlijksche schade, welke hier te lande door de bevolking in den vorm van prijsstijging van alle waren wordt geleden, in het derde oorlogsjaar het zoo even genoemde cijfer nog belangrijk zal overtreffen.

Sedert eenige maanden toch heeft men bovendien ook

hier niet slechts te rekenen met eene even sterke als abnormale prijsstijging, maar komt er bovendien gebrek aan verschillende levensbehoeften. Brood moest reeds sedert het begin van het jaar gerantsoeneerd worden en verschillende andere verbruiksartikelen moesten volgen; aan aardappelen is er in een aantal plaatsen gebrek, en boonen en erwten of andere volksvoedingsartikelen zijn niet in voldoende mate aanwezig, om de uit die schaarschte allengs verder om zich heen grijpende ondervoeding voldoende te kunnen tegengaan.

Daarbij komt dat de natuur zich tot taak schijnt te hebben gesteld, de door de dwaasheid der volkeren ontketende ellende nog te verscherpen. De strenge koude heeft de kolenschaarschte dezen winter tot een ramp doen worden, waaronder wel in de eerste plaats de mindergegoeden en daardoor tevens minderweerstandskrachtigen hebben geleden, doch waaraan in een aantal plaatsen ook de welgestelden slechts ten halve of minder dan ten halve zijn ontkomen.

Wanneer men, dit een en ander in het oog houdende, de rekening opmaakt: aan de eene zijde stellende de bedrijfswinsten welke de O. W.ers op kosten van het buitenland maakten, — aan den anderen kant bij elkander optellende (voor zoover het onder cijfers is te brengen) 1° de verliezen door de ingezetenen als verbruikers tengevolge van prijsstijgingen geleden en de nooden, waaraan zij als gevolg der schaarschte aan levensmiddelen en brandstoffen blootstonden en nog staan; 2° de bedrijfsverliezen en winstdervingen der ondernemingen, die door den oorlog meer of minder ernstig in het ongereede

geraakten, en 3° hetgeen de staat tengevolge van den oorlogstoestand aan improductieve uitgaven voor leger en vloot heeft te besteden, — dan is het niet twijfelachtig, dat men tot een belangrijk nadeelig saldo voor het volk in zijn geheel zal komen.

Ik vergeet hierbij niet, dat de geldloonen over het algemeen verhoogd werden, in sommige takken van bedrijf zelfs zeer sterk verhoogd, en dat zoowel particuliere ondernemingen als de staat en de lagere publiekrechtelijke lichamen aan hunne ambtenaren en beambten duurtetoeslagen gaven. Dit heeft er wel toe bijgedragen, voor de verschillende individueele huishoudingen den last der prijsstijgingen in meerdere of mindere mate te verlichten en in sommige gevallen zelfs geheel weg te nemen, maar voor de volkshuishouding *en bloc* genomen, verandert dit de rekening niet.

Wat particuliere ondernemingen op die wijze aan hun personeel uitkeerden, verminderde hun winst, indien zij winst maakten, of verhoogde hun verlies, voor zoover door den oorlogstoestand hun bedrijf reeds kwijnde. En wat het Rijk en zijn onderdeelen aan duurtetoeslagen uitgeven, moet in den vorm van belastingen van de ingezetenen worden teruggenomen. Ditzelfde geldt ook voor de inmenging van het Rijk in de volkshuishouding in den vorm van distributie van levensmiddelen tegen verminderde prijzen. Daardoor lenigen staat en gemeenten wel op meer of minder gelukkige wijze en met meer of minder succes den door prijsstijging en levensmiddelenschaarschte te voorschijn getreden nood, maar de millioenen die voor de levensmiddelendistributie

uit 's Rijks schatkist en voor een klein deel ook uit de gemeentelijke geldmiddelen worden besteed, zullen de ingezetenen onvermijdelijk in de bedragen hunner belastingaanslagen terugvinden.

Dit een en ander heeft dus wel verplaatsing en betere verdeeling van den last der prijsstijgingen ten gevolge; verminderen kan het dien last uit den aard der zaak voor de volkshuishouding, in haar geheel genomen, niet.

En dan werd bij onze rekening niet eens gelet op de werkloosheid. In de eerste oorlogsmaanden liet deze zich hoogst dreigend aanzien. Wel is waar keerde zij in de groote meerderheid der bedrijven spoedig tot normale verhoudingen terug en sloeg zij zelfs op verschillende plaatsen in een aantal bedrijfstakken in arbeidersschaarschte om. Maar in den loop van dit voorjaar stak zij tengevolge van de toenemende moeilijkheid voor een aantal fabrieken om zich de noodige grond- en hulpstoffen te verschaffen, alsmede wegens de noodzakelijkheid om hun bedrijf in te krimpen, waarin de kolen-schaarschte vele ondernemers bracht, het hoofd weer op.

Ook al heeft zich onder den drang der behoeften van den oorlogstijd het instituut der werkloosheidsverzekering sterk ontwikkeld en al dragen Koninklijk Nationaal Steuncomité en plaatselijke steuncomités er vooral in de groote steden voortdurend en sedert eenigen tijd weer in toenemende mate toe bij om den nood door werkloosheid zoo goed mogelijk te lenigen, toch brengt de oorlogswerkloosheid, welke bij de eindeloze voortzetting van den oorlog allengs dreigender wordt, in breede kringen der bevolking onberekenbare armoede en

ellende met zich. Ook dit komt op de debetzijde der zooveen opgestelde rekening.

Hoe gebrekkig die rekening ook moge zijn en hoe weinig vast verschillende der gegevens, waaruit zij is op te maken, ook moge wezen, het resultaat dat zij oplevert, is niet twijfelachtig. Zoowel hier te lande als elders sluit zij met een bedroevend verliescijfer.

Alleen het bedrag en de relatieve beteekenis van dat verliescijfer zal in de verschillende neutrale staten van Europa verschillen, maar verlies is overal in Europa het eindresultaat van de oorlogsbalans, ook in de neutrale landen. Alleen overzeesche landen, zooals de Vereenigde Staten en Japan, sluiten die balans met een batig saldo, ook al zijn zij onder de oorlogvoerenden te rekenen, — gelijk met Japan van het begin af en met de Vereenigde Staten sedert korten tijd het geval is.

Voor al tegenover de averechtsche voorstelling, welke in verschillende krijgvoerende landen is gewekt, als zou men zich in de neutrale landen van Europa en speciaal in Nederland aan den oorlog hebben vetgemest, scheen het mij hoog noodig toe, de zaken op dit punt recht te zetten.

Oorlogswinsten zijn hier ongetwijfeld gemaakt, maar de oorlogsverliezen zijn belangrijk veel hoger. Geheel Europa zucht onder den oorlog, neutralen zoowel als belligerenten, hoewel de verwoestingen bij de laatsten onweersprekelijk veel ernstiger zijn. Europa verbloedt niet alleen wegens het enorme verlies aan menschen-

levens en aan menschelijke gezondheid, maar ook wegens hetgeen aan economische zoowel als aan ethische waarde elken dag opnieuw wordt ingeboet. In verhouding tot de nog veel meer verzwakte belligerenten zullen de neutralen, zuiver economisch gesproken, na den vrede sterker te voorschijn komen, maar, op zich zelf genomen, zullen ook zij wezenlijk verzwakt zijn. Stelt men zich geheel Europa voor als één huishouding, dan wordt het verlies dat de krijgvoerende onderdeelen daarvan door den strijd zullen hebben geleden, als het eindelijk weer vrede zijn zal, niet voor het kleinste deel goedge maakt door winst van neutralen. Integendeel zal de economische toestand der neutralen na den vrede, zij het in veel geringere mate, de algemeene economische verzwakking van Europa nog verergeren.

Intusschen is men overal bezig, het economische verlies zooveel mogelijk reeds gedurende den oorlog af te schrijven door het bevorderen van eene meer sobere levenswijze. Het sterkst geschiedt dit onder den drang der omstandigheden in Duitschland en Oostenrijk-Hongarije, welke landen door den economischen krijg, die het gevecht met de wapenen ondersteunt, zoo goed als geheel op zichzelf zijn aangewezen. Maar ook bij de geallieerden gaat het in die richting en de neutralen zijn wel gedwongen te volgen.

Voor zoover op deze wijze weelde-uitgaven worden beperkt of ingekrompen, is dit zoowel uit het oogpunt van elke volkshuishouding op zich zelve, als uit dat van de geheele Europeesche huishouding, en bloc genomen, een onvermengd voordeel. Maar het blijft niet bij

beperking van uitgaven, welke voor de instandhouding van de fysieke en psychische gezondheid overbodig of schadelijk zijn. Op tal van levens*behoeften* wordt eveneens bezuinigd en op allerlei wijze moeten voedingsgewoonten worden gewijzigd. Ook dit verschijnsel doet zich in den meest geprononceerden vorm bij de bevolkingen der centrale mogendheden voor, maar elders ontkomt men er evenmin aan, bij de neutralen zoo min als bij de geallieerden. Voor ons land, dat over het algemeen wel meer land- en tuinbouwartikelen voortbrengt dan het zelf behoeft, maar welks landbouw slechts voor enkele maanden in de behoefte aan broodkoren kan voorzien, ziet de toekomst, als er niet spoedig vrede komt, er dan ook allesbehalve rooskleurig uit.

Op dit oogenblik komt ook hier te lande reeds ondervoeding voor. Tot voor korten tijd had die voor de volkskracht nog geen bedenkelijk karakter, maar in de wintermaanden is het er waarlijk niet beter op geworden. Voor zoover mij bekend is, wijzen de geboorte- en sterftecijfers bij ons nog wel niet op uitputting of verzwakking der bevolking. Maar het ziet er naar uit, dat het weldra anders zal worden. Bij het steeds feller en meedoogenloozere worden van den strijd, de steeds verder gaande negatie der rechten en belangen van de neutralen wordt hun toestand in Europa en speciaal in ons land met den dag hachelijker. Bijna elke dag brengt nieuwe moeilijkheden en nieuwe zorgen; voor optimisme is thans, voor zoover betreft de economische toestanden gedurende den oorlog, geen plaats meer.

Maar ik ben nog niet gekomen aan de speciale bespreking van ons land zelf. Wie zich omtrent de economische toekomst van een klein volk als 't onze eenigszins een denkbeeld vormen wil, moet eerst, zoo goed en zoo kwaad als het gaat, zich voorstellen, hoe het er na den oorlog in de groote landen die ons omringen, zal uitzien. Wel niemand nu zal ontkennen, dat de centrale mogendheden een periode van ernstige ondervoeding en van ingrijpende veranderingen in sedert jaren bestaande voedingsgewoonten ondergaan. De gealliëerden zijn er in dit opzicht wel minder slecht aan toe, maar rooskleurig ziet het er ook bij hen niet uit, en het beeld wordt ook daar met den dag somberder. Welk een invloed zal dit niet hebben op de volkskracht na den oorlog? Wat men zoo nu en dan hoort over geboorte- en sterftecijfers in de oorlogvoerende landen, maakt wel duidelijk dat de menschenreproductie niet minder in het ongereede is geraakt dan de reproductie van voortbrengingsgoederen, alsook dat de abnormale afslijting en vroegtijdige veroudering van het menschenmateriaal door gebrek aan regelmatig en voldoende onderhoud, het kwaad nog verergert in een omvang, die eerst in de toekomst zal kunnen worden gemeten. Hoelang Europa noodig zal hebben om deze fysieke en psychische verzwakking te boven te komen en welk land daaronder niet alleen het ergst maar ook het langst zal gebukt gaan, wie zal daarover voorspellingen durven wagen? Zullen — om slechts twee punten aan te stippen — de Duitsche kinderen, die in het tijdperk van ondervoeding worden geboren of hun prilste jeugd doorbrengen, daarvan — voor zoover zij er

niet onder bezwijken — de gevolgen hun leven lang ondervinden, of zal hun veerkracht groot genoeg zijn om de ongunstige condities, waaronder zij werden gebaard en in hun eerste levensjaren gevoed, betrekkelijk spoedig te overwinnen? En zal de krijg in Frankrijk een regeneratie te weeg brengen; zal zij den Franschen vrouwen hebben geleerd, dat zij vóór den oorlog bezig waren haar eigen volk langzaam maar zeker te doen verdwijnen uit de rij der groote Europeesche naties? Van het antwoord dat de toekomst alleen reeds op deze twee vragen geven zal, zal het lot van Europa voor een groot deel afhangen.

Het staat intusschen vast, dat men voor den eersten tijd zal hebben te rekenen met een economisch, fysiek en psychisch verzwakt Europa.

Ik zie hierbij niet over het hoofd, dat de oorlog ook heel wat indolentie heeft weggerukt, heel wat sluimerende energie heeft wakker geschud, heel wat karakters heeft gevormd. Dit komt ontegenzeggelijk op zijn creditzijde en kan dan ook het debet wel eenigszins verlichten, maar dat het dit zou kunnen compenseeren, gelooft wel zelfs ternauwernood de meest verstokte militairist.

V. BELGIË EN NEDERLAND.

Onder III sprak ik met een enkel woord over de schadeloosstelling, welke zeker aan enkele landen en landstreken zal worden toegedacht. Daarbij dacht ik in de eerste plaats aan België. Volgens de bekende vredesvoorwaarden der geallieerden zal die schadeloosstelling, voor zoover zij in de uitbetaling eener geldsom zal bestaan, door Duitschland moeten worden opgebracht.

Het is echter bekend genoeg, dat men in verschillende Belgische kringen bovendien aan een schadeloosstelling door uitbreiding van grondgebied denkt. In enkele daarvan wordt daarbij ook aan uitbreiding ten koste van ons land gedacht. Hoewel dit annexionisme, dat door de Belgische regeering op volkomen correcte wijze werd gedesavoueerd, niet zulk een kracht heeft, dat men er een dreigend gevaar in behoeft te zien, moeten wij er toch op bedacht zijn en blijven, dat, als het eenmaal tot vredesonderhandelingen komen zal, tegen elk streven in die richting met kracht zal moeten worden front gemaakt. Schadeloosstelling van België voor hetgeen het te lijden had, door vergroting van zijn gebied ten koste van ons land, hoe groot of hoe klein eene dergelijke grondgebiedsafnemings aan Nederland ook zijn mocht, zou beteekenen, dat het recht der kleine natiën, hetwelk in den krijg onder den drang der oorlogsnoodzakelijkheid

herhaaldelijk werd geschonden, ook voor den vreedestijd en dan voor goed als een nonvaleur zou worden ter zijde gesteld.

Al heeft het internationale recht in dezen oorlog al heel wat te verduren gehad, — dat het tot zulk eene aperte rechtsverkrachting komen zou, is niet aan te nemen, vooral niet van de zijde der gealliëerden, onder wie Engeland nog steeds zich er op beroept, dat het ter wille van de vrijheid en onafhankelijkheid der kleine naties in den oorlog is gegaan en den strijd volhoudt.

Elke schending van ons grondgebied bij het vredestractaat der toekomst zou een volkenrechtelijke misdaad zijn; ging zulk een schending zóó ver van ook onze economische belangen ernstig te schaden, dan zou zij niet alleen ten hemel schreien, maar bovendien een allerbedenkelijkste diplomatieke fout zijn. Het is dan ook niet aan te nemen, dat zoo iets zou zijn te duchten van ernstige mannen, die samen zullen komen om de grondslagen te leggen voor een *duurzamen* vrede in Europa, hoezeer zij ook door den krijg en de daaruit voortgevloeide verbittering belemmerd mogen zijn in het zien der dingen in hun ware verhoudingen.

Maar wij hebben bij de Belgische kwestie nog een ander belang. Voor Nederland is het herstel van een niet alleen in naam maar inderdaad vrij België van overwegende beteekenis.

Reeds aanstonds toen het te voorzien was, dat Antwerpen zou worden belegerd, — een belegering die ongedacht snel tot den val der oogenschijnlijk zóó bij

uitstek sterke vesting heeft geleid, — moest het wel tot iederen Nederlander doordringen, dat daar iets stond te gebeuren, dat voor ons land niet onverschillig kon zijn. Ik doel hiermede niet alleen op de sympathie voor het Belgische volk, dat onschuldig in den krijg was betrokken en onder den voet geloopt werd. Het lot dat aan Antwerpen zal beschoren zijn, had en heeft voor Nederland een belang van de eerste orde in verband met de voorwaarden van zijn eigen bestaan als zelfstandige natie. Dat belang mocht natuurlijk niet leiden tot rechtstreeksche of zijdelingsche inmenging in het krijgsbedrijf van het Duitsche leger; elke poging tot zulk een inmenging zou gelijk gestaan hebben met het prijsgeven onzer onzijdigheid.

Als onzijdigen hadden wij ons niet in te laten met hetgeen bij de bezetting van België aldaar plaats had, hoe pijnlijk die bezetting ons ook moge hebben aangedaan, maar als het zwaard in de scheede zal zijn gestoken, zullen wij er wellicht toe gedwongen worden, onze stem in deze aangelegenheid te doen hooren. Het is toch voor ons van het grootste gewicht wat er dan met Antwerpen en daarmede met geheel België zal geschieden. Mocht het alsnog zóó loopen, dat België, hoewel een zekere mate van zelfstandigheid terugkrijgende, toch door een opgelegd bondgenootschap of op welke andere wijze ook, zoodra het vragen van niet uitsluitend binnenlandsche politiek betrof, van Duitschland zou afhankelijk zijn, dan zou dit voor de toekomst van Nederland lang niet zonder bedenking wezen.

Het staat niet te vreezen, dat als zulk een lot aan België als uitkomst van den krijg zou beschoren worden,

hierin een onmiddellijk gevaar ook voor onze zelfstandigheid en onafhankelijkheid zou liggen; maar als Nederland na den oorlog, gelijk thans, zou zijn begrensd door het machtige Duitschland ten Oosten, doch bovendien, ongelijk aan den toestand van vóór den oorlog, ten zuiden door een staat die, onder welke uiterlijke vormen van zelfstandigheid ook, feitelijk een meer of minder streng gebonden vazalstaat van het Deutsche Rijk zijn zou, zou dit *op den duur* niet anders dan beslissend kunnen zijn ook voor Nederlands *werkelijke* zelfstandigheid. Een klein land als het onze, ter landzijde aan alle kanten begrensd deels door Duitschland, deels door een onder Duitsch oppertoezicht staanden nabuur, zou zijn economische zelfstandigheid *heel moeilijk* en, naar mijne overtuiging, op den duur zelfs in het geheel *niet* kunnen handhaven. Waartoe tolverbonden van een kleinen staat met een oppermachtigen nabuur leiden, daaromtrent laat de geschiedenis weinig twijfel over.

Hoewel het zeer twijfelachtig is, of het Duitschland gelukken zal, zich bij de vredesvoorwaarden eenige zeggingschap over België van welken aard en welken omvang dan ook voor te behouden, zijn er bij het lot dat aan België zal beschoren worden, zulke levensbelangen voor ons land betrokken, dat men van Nederlandsche zijde dat onderdeel van de voorwaarden, waarop — naar is te hopen, binnen niet te langen tijd — de vrede in Europa zal worden gesloten, met de meeste nauwgezetheid zal hebben te volgen en op dit punt, zoo noodig, de grootste waakzaamheid zal hebben aan den dag te leggen.

VI. WARENPRIJZEN NA DEN OORLOG.

Van overwegenden invloed op de economische toekomst van geheel Europa en dus ook van Nederland zullen de prijsbewegingen zijn, welke na den oorlog te voorschijn zullen treden. De prijzen, die over het algemeen reeds eenige jaren vóór den oorlog rijzend waren, zijn sedert het uitbreken van den krijg naar boven gevlogen. Daarbij was door het grootendeels buiten werking raken van den nivelleerenden invloed van den buitenland-schen handel, deze prijsstijging in de verschillende landen zeer ongelijk. Het sterkst deed zij zich, als gevolg van de politiek der economische isoleering, door de gealliëerden onder aanvoering van Engeland tegenover de Centrale mogendheden als element in de volkerenworsteling toegepast, in Duitschland en Oostenrijk-Hongarije gevoelen.

Eigenaardig, maar niet onverklaarbaar is, dat onder de gealliëerden Engeland meer van prijsstijging te lijden had dan Frankrijk. Vergis ik mij niet zeer, dan moet de hoofdoorzaak van dit verschijnsel gezocht worden in de relatief veel grootere beteekenis van den landbouw in vergelijking met de nijverheid in dit land dan in Groot-Britannië. Daar in het Vereenigd Koninkrijk de eigen landbouw relatief zoo weinig beteekent, ondervindt dit rijk, ondanks de welhaast onuitputtelijke hulpbronnen die het in zijn eigen overzeesche koloniën heeft en

ondanks den graan-import uit Noord- en Zuid-Amerika den invloed der verhoogde vrachtprijzen van de voedingsmiddelen nog veel meer dan zijn overigens economisch minder sterken bondgenoot. De toestand hier te lande is te dezen opzichte beter te vergelijken met dien van Frankrijk dan met dien van Engeland.

Als de krijg zal zijn geëindigd, zoo al, naar alle waarschijnlijkheid, niet beslist, zullen die groote prijsverschillen spoedig worden verminderd, wellicht — behoudens verschillen veroorzaakt door invoerrechten — zelfs worden weggevaagd. Dat zal de taak zijn van den alsdan opnieuw in werking komenden internationalen handel.

Zien wij een oogenblik af van de invloeden, welke op die nivelleerings-tendenz storend zullen inwerken en stellen wij ons voor, dat het handelsverkeer de prijzen, inzonderheid die der levensmiddelen, na den oorlog in de verschillende landen eenige maanden na het herstel van den vrede op ongeveer gelijk peil zal hebben gebracht, zal dat peil dan, naar het zich laat aanzien, ongeveer gelijk zijn aan hetgeen het vóór den oorlog was? Wel niemand, die niet geheel vreemdeling is op dit gebied, zal zich daarmede durven vleien. In Duitschland en Oostenrijk-Hongarije alsook in Engeland zullen de prijzen, in vergelijking met wat zij tijdens den oorlog waren, zeker wel vallen. Maar voor die landen die nu ongeveer het midden houden tusschen de verschillende prijsstijgingen, en daartoe zijn zoowel Nederland als Frankrijk te rekenen, doet men voorzichtig niet te veel op belangrijke prijsdalingen voor het eerste tijdperk na den vrede te rekenen. Natuurlijk geldt dit voor 't

gemiddelde der verschillende prijzen; zeker zullen er wel enkele artikelen zijn, die een sterke prijsdaling zullen te zien geven en zullen ook de buitengewone prijsstijgingen die gevolg waren van den niets ontzienden duikbootenoorlog wel vallen. Ik denk hierbij echter aan de prijzen, gelijk zij in het laatst van 1916 waren. Wij hebben hier bovendien niet met de détails maar met de hoofdlijnen der te verwachten economische beweging te maken.

Waaraan is het nu toe te schrijven, dat met eene groote mate van zekerheid is te voorspellen dat gedurende misschien wel 10 of 20 jaren de prijzen na den oorlog niet onbelangrijk hooger zullen zijn dan daarvóór? Men kan daarvoor verschillende secundaire invloeden aanwijzen, maar die alle in hoofdzaak terug te brengen zijn tot deze hoofdoorzaak, dat *eenerzijds* ontzaglijk groote voorraden van allerlei goederen, zonder of met onvoldoende reproductie, zijn verteerd of vernietigd en dat een niet minder groote hoeveelheid kapitaalgoederen, welke geregeld had moeten zijn vernieuwd en aangevuld, in stede daarvan eveneens werd verwoest of in haar normale vernieuwing en uitbreiding ernstig werd gestoord, en dat daartegenover *anderzijds* de goudproductie, welke zoo goed als geheel plaats heeft buiten het oorlogsterrein, vrijwel ongestoord haar gang is gegaan. Daar nu op den duur de prijzen worden bepaald door de verhouding van goederen en geld (goud), zal er niet alleen terstond na den oorlog, maar gedurende een waarschijnlijk vrij lang tijdperk een zoodanige verandering in die verhouding, in vergelijking met den toestand vóór den oorlog, blijven bestaan, dat het goed tegenover

het goud schaarscher en daardoor waardevoller is geworden, wat hetzelfde wil zeggen, als in prijs gestegen.

Men kan dit zich ook wel aanschouwelijker voorstellen, wanneer men bedenkt, hoeveel fabrieken zijn verwoest of voor oorlogsdoeleinden ingericht en weder moeten worden opgebouwd of opnieuw voor de voortbrenging van producten des vredes moeten worden in orde gemaakt, hoeveel land door minder zorgzame behandeling en bemesting is verarmd, hoeveel handelschepen zijn verdwenen en vervangen moeten worden, hoeveel menschelijke productiekracht is vernield, enz., enz. Dit alles zijn intusschen slechts bepaalde, duidelijker zichtbare en meer sprekende karaktertrekken van het ééne groote, zooeven door mij aangeduide, verschijnsel.

Deze algemeen werkende oorzaak van verhoogde prijzen na den oorlog in vergelijking met het jaar 1913 zal geruimen tijd nog worden versterkt door een bijkomenden invloed, welke in ieder land op zichzelf verschillend werken *kan*, maar in alle Europeesche landen, neutrale zoowel als oorlogvoerende, in dezelfde richting en alleen met verschil in intensiteit werken *zal*. Op den duur, en de wereld gezien als ééne groote huishouding, worden de prijzen weliswaar bepaald door de verhouding van goederen en goud, maar in elk concreet land hangen zij af van de verhouding tusschen de goederen en het aldaar in omloop zijnde geld, waaronder het geldswaardig papier een belangrijke plaats inneemt. In alle Europeesche landen nu is de uitgifte van bankpapier of van een daarmede gelijk te stellen

ruilmiddel gedurende den oorlog op reusachtige schaal uitgezet.

Ten deele is dat papier verstoppt en heeft het dus als ruilmiddel op de verhouding van goederen en geld geen invloed; voor een ander deel was er meer geld noodig, omdat het ruilmiddel-uitsparende handelscrediet niet meer zoo op rolletjes loopt als vóór den oorlog en er wegens toeneming der handelstransacties à contant niet meer kon worden volstaan met dezelfde hoeveelheid geld. Maar zelfs al brengt men deze invloeden in rekening, is toch het in omloop zijnde geld, hetgeen zoo goed als uitsluitend zilver- en papieren geld is geworden, in verhouding tot den omvang van het goederenverkeer zeer toegenomen. Zulk een vergrooting nu heeft, waar zij is waar te nemen en zoolang zij aanhoudt, een geheel overeenkomstig effect als eene algemeene verandering in kwantiteitsverhouding van goud en goederen ten gunste van het goud.

Aan die vermeerdering van het papieren geld in den oorlogstijd is geen enkel land van Europa ontkomen, ook Nederland niet, en ook te dezen aanzien is er, zooals steeds bij maatschappelijke verschijnselen, wisselwerking. De prijsverhooging, welke door de toeneming van het ruilmiddel nog wordt verscherpt, werkt op haar beurt die uitzetting weer in de hand. Voor contante betaling van een bepaalde hoeveelheid goed, waarvoor men vóór den oorlog aan een bankje van *f* 100 voldoende had, zal men nu en na den oorlog bijv. nog vier of vijf bankjes van *f* 10, zoo niet meer, op den koop toe noodig hebben. Mocht het papieren geld in enkele landen na den oorlog een officieelen gedwongen

koers krijgen of houden, d. w. z. niet inwisselbaar zijn tegen gemunt geld, en het is ver van onwaarschijnlijk dat men daartoe in de staten die er economisch het slechtst aan toe zijn, noodgedrongen, zijn toevlucht zal moeten nemen, of — beter uitgedrukt — zal moeten *blijven* nemen, dan zal in zulke landen de prijsstijgende invloed van de buitensporig groote papiercirculatie om zoo te zeggen onbegrensd zijn. Dat landen, waarin het daartoe zal moeten komen, als het internationale verkeer weer zijn gang zal gaan, daaronder sterk zullen lijden, behoeft wel geen betoog, ook al komt het in dat verkeer zelf, voor zoover daarin niet met goederen wordt betaald, alleen op het goud als betalingsmiddel aan.

Dit brengt ons tot een niet minder gewichtig punt in de prijzenkwestie, zooals zij zich na den oorlog zal voordoen, dat voor alle internationale handelsbetrekkingen en met name voor die van Nederland van uitnemend gewicht is. Zooals algemeen bekend is, is de waarde van de munten der krijgvoerende landen tegenover den Nederlandschen gulden sterk gedaald. Vooral de waarde van het Oostenrijksch-Hongaarsche en van het Deutsche geld is tegenover ons geld veel verminderd. Terwijl vóór den oorlog de gulden gelijk stond met omstreeks twee Oostenrijksche kronen, staat zij nu gelijk met meer dan vier van die muntstukken. Met de Deutsche Mark is het wel niet zóó slecht gesteld, maar fraai staat het daarmede ook niet; terwijl men vóór den oorlog *f* 1.— kon omwisselen tegen 1.70 M., kan men daarvoor nu ongeveer 2.65 M. krijgen. De frank en zelfs het pond sterling vertoonen ditzelfde verschijnsel, hoewel in

veel geringere mate, vooral wat het laatstgenoemde geld betreft.

De hoofdoorzaak van dit verschijnsel is niet ver te zoeken. Afgezien van bijzondere invloeden, welke daarop hebben ingewerkt, is het hieruit te verklaren, dat Nederland naar die verschillende landen meer uit- dan daaruit ingevoerd heeft en dat hetzij wegens verbod van gouduitvoer hetzij wegens feitelijke belemmering der goudverschepping (Engeland), het verschil niet in goud kon worden gedekt. Toch heeft men uit verschillende dier landen, met afwijking van de oorlogspolitiek ten aanzien van het goud, groote hoeveelheden goud hierheen gezonden. Zonder die goudzendingen zouden de waardeverhoudingen der geldeenheden van de belligerenten tegenover den gulden nog abnormaler zijn geworden. Zij hebben, dit geldt vooral voor de Oostenrijksch-Hongaarsche kroon en de Mark, den val in die waardeverhoudingen echter evenmin kunnen voorkomen als de belangrijke handelscredieten, welke ook aan Duitsche en Oostenrijksch-Hongaarsche huizen in verband met den aankoop van goederen hier te lande werden verleend.

Op welke wijze en in welk tempo die waardeverhoudingen niet alleen tusschen Nederland en die landen, maar in het geheele internationale handels- en geldverkeer weer normaal zullen worden, is nog niet te voorzien. Slechts zooveel is zeker, dat men zich niet behoeft voor te stellen, dat Nederland en de landen, die zich in eene overeenkomstige positie bevinden, met name de Scandinavische rijken en Zwitserland, met goud zullen worden overstroomd, indien zij den goudinvoer

niet verhinderen of belemmeren. Zoodra de grenzen voor het internationale verkeer niet meer zoo hermetisch gesloten zullen zijn als thans, zal de abnormale toestand zijn eigen geneesmiddel brengen.

Er zal, om bij ons sprekendste voorbeeld te blijven, een groote aandrang ontstaan tot export van goederen uit Oostenrijk-Hongarije naar Nederland. Wie toch van daar naar hier goederen verzendt, maakt van elken gulden, waarvoor hij die hier verkoopt, vier kronen in plaats van twee. Hij kan dus een heel wat hoogere vracht en meer dan normale onkosten op zijn goederen lijden, ja, ter wille van de concurrentie, in Nederlandsch geld, zelfs onder de markt verkoopen en toch nog een mooie winst maken. Maar naar gelang op die wijze de goederenimport uit Oostenrijk-Hongarije toeneemt, komt er een element in het spel, dat, als het niet door een gelijken goederenexport wordt opgewogen, de handelsbalans tusschen beide landen ten gunste van het naar hier uitvoerend land moet verbeteren. Het onvermijdelijke gevolg hiervan zal zijn rijzing van de kroon tegenover den gulden. Omgekeerd zal goederenexport van hier naar Oostenrijk-Hongarije zijn belemmerd door dezelfde oorzaak, waardoor de export van ginds naar hier zal zijn aangewakkerd. Terwijl toch de Oostenrijksche exporteur naar Nederland vier in plaats van twee kronen krijgt voor elken gulden, dien hij ontvangt, krijgt de Nederlandsche exporteur naar Oostenrijk-Hongarije voor elke kroon, die hij beurt, slechts een kwartje in plaats van 50 centen. Men kan zich wel voorstellen, welk een bron van moeilijkheden dit voor de geheele Nederlandsche industrie, maar bovenal voor onze exportindustrie

in de eerste maanden na den oorlog zal opleveren. Deze moeilijkheden zullen slechts in zeer geringe mate worden verlicht door de omstandigheid, dat de munten der Scandinavische rijken en van Zwitserland tegenover den gulden eenigszins zijn gestegen.

De Nederlandsche voortbrenger zal op de binnenlandsche markt tegenover concurrenten als den bedoelden Oostenrijkschen exporteur in het nadeel zijn; op de buitenlandsche markt zal hij voor een belangrijk deel zijn lam geslagen, en voor een ander deel staan tegenover dezelfde ongelijke concurrentie als op de binnenlandsche. Onze producenten en handelaars zullen echter te dezen aanzien vrijwel gelijk staan met hunne vakgenooten in andere neutrale landen in Europa en hun afzetgebied naar overzeesche landen zal veeleer vergroot dan ingekrompen zijn.

Men stelle zich op dit punt de zorgen dan ook niet te groot voor. In de eerste plaats werkt de waardevermindering van de buitenlandsche munt tegenover den gulden juist tegenovergesteld, voor zoover betreft grondstoffen, welke men na den oorlog uit landen met in waarde verminderde munteenheid zal betrekken; in de tweede plaats zal de industrie in de landen, die economisch het meest onder den oorlog te lijden hadden — en daartoe behooren de landen met de sterkst verminderde valuta wel in de eerste plaats — allerlei andere ongunstige condities, welke aanbod van waren tegen concurrerende prijzen in den weg staan, hebben te overwinnen; in de derde plaats zal de oorlog juist in die landen de productie- en daarmee ook de export-

kracht het sterkst aangetast hebben, zoodat aldaar van goederenexport op groote schaal, althans in het eerste jaar na den oorlog, wel geen sprake zal zijn, en in de vierde plaats zullen de regeeringen van dergelijke landen den uitvoer van goederen maar niet plotseling geheel ongebreideld toestaan, op gevaar af daardoor in het eigen land schaarschte aan bepaalde producten te doen ontstaan. Er zullen dus tegen-tendenzen genoeg in werking treden; deze zullen het proces langzamer en geleidelijker doen verloop. Maar de hoofd-tendenz, waarop ik wees, zal zich niettemin laten gelden, zoolang de waardeverhouding der munten niet weder normaal zal zijn geworden.

Als gevolg daarvan zijn naast voorbijgaande moeilijkheden voor onze industrie ook tijdelijke buitengewone prijsverlagingen van bepaalde import-artikelen te verwachten. Het voordeel van zulke prijsverlagingen zal echter, voor zoover de Nederlandsche industrie er door in ongelegenheid mocht komen, slechts schijnbaar zijn; de verlaging zal in dat geval heel spoedig door een abnormale verhooging van waarschijnlijk veel langeren duur worden gevolgd. Men zij op zijn hoede.

VII. VOORBEREIDINGEN VAN KRIJGVOERENDEN VOOR DEN ECONOMISCHEN STRIJD.

Wanneer het wapengekletter eindelijk zal zijn verstomd, zal, naar het zich laat aanzien, tusschen de thans krijgvoerende mogendheden een nieuwe wedijver beginnen, welke slechts in zeer betrekkelijken zin vreedzaam zal kunnen worden genoemd. Het ziet er helaas naar uit, dat men zich alsdan met economische wapenen even verbitterd zal bestrijden, als men het thans met kanonnen en duikbooten doet. Terwijl het krijgsgewoel nog in vollen gang is, bereidt men zich overal reeds op meer of minder duidelijk waarneembare wijze voor op den nieuwen strijd, welke op den oorlog zal volgen.

In alle landen der beide groepen van oorlogvoerenden zint men op de middelen om de economische verzwakking van het eigen volk en van zijn bondgenooten zoo spoedig mogelijk te boven te komen, alsook om in den economischen strijd, dien men als vervolg op den krijg met de wapenen denkt te voeren, den tegenstander de baas te worden of te blijven.

Sedert het midden van 1915 beginnen de denkbeelden en plannen daaromtrent allengs vastere vorm te verkrijgen. De voorbereiding van hetgeen op economisch gebied na den oorlog te doen zal zijn, werd ingezet in Duitschland, waar Friedrich Naumann, in zijn boek

getiteld: „*Mittleuropa*” blijkens den enormen opgang dien dit maakte, (van Augustus 1915 tot Mei 1916 werden er een 100.000 exemplaren van verkocht) uitsprak wat er in de hoofden en harten van velen onder de invloedrijksten van het Duitsche volk omgaat. De Economische Conferentie in Juni 1916 door de geaïï-eerden te Parijs gehouden, is voor een niet gering deel te beschouwen als hun antwoord op Naumann's ideaal van een groot Midden-Europa, dat met instandhouding van zekere politieke bevoegdheden van de daarin op te nemen staten, een gesloten handelsstaat zal vormen, die in zichzelf alles zal voortbrengen, waaraan het volk behoefte heeft. Indien Naumann's ideaal verwezenlijkt werd, zou — naar deze schrijver zich voorstelt — bij een volgenden krijg een economisch isolement als waarin Duitschland en Oostenrijk-Hongarije thans verkeerden, Midden-Europa niet ernstig kunnen treffen.

Dat ideaal is door en door staatssocialistisch gedacht; het is als het ware de bestendiging van hetgeen in Duitschland in den oorlogstoestand gegroeid is. Handel en industrie zouden — indien Naumann's denkbeelden in vervulling mochten gaan — in geheel Midden-Europa onder staatstoezicht worden georganiseerd. Als het er op aan komt, zal, volgens zijne voorstelling, de opperste (staats)leiding zeggingschap hebben niet alleen over loonen en prijzen, maar ook over afzetgebieden. Zooals wel van zelf spreekt, ziet Naumann namelijk niet over het hoofd dat ook Midden-Europa, hoe zelfgenoegzaam hij het zich moge voorstellen, slechts ten deele een gesloten handelsstaat zijn kan. Het zal evenmin als het tegenwoordige Duitschland of welk economisch ontwikkeld

land ook, geheel op zich zelf kunnen blijven staan; het zal behoefte hebben aan producten van elders en hetgeen het aan bepaalde artikelen meer voortbrengt dan het voor eigen gebruik noodig heeft, op de meest doeltreffende manier naar buiten moeten afzetten. Doordien de export-industrie van Duitschland vóór den oorlog zich op een wijze ontwikkelde, welke — om er niet meer van te zeggen — de ongerustheid van zijne mededingers, met name Engeland, niet zonder reden opwekte, heeft vooral het denkbeeld, dat na den oorlog de afzet der Deutsche producten in het buitenland centraal georganiseerd zou worden, er toe bijgedragen om de geallieerden in het economisch harnas te jagen.

Blijkens uitingen van verschillende Fransche en Engelsche economisten zien zij het economisch verschiet, indien van de zijde hunner regeeringen daartegen geen maatregelen van tegenweer worden genomen, ongeveer aldus: Duitschland zal door zijn staatssocialistisch georganiseerden uitvoer telkens op de zwakste economische plaatsen van den tegenstander, waar het zijn industrie wil doen zegevieren, zóó groote hoeveelheden producten tegen zóó lage prijzen uitstorten, dat andere landen daartegen niet zullen kunnen concurreeren. Den economisten onder de geallieerden is de vrees voor het Deutsche „dumping”-stelsel (onder „dumping” verstaat men: in het buitenland onder de markt en zoo noodig beneden productieprijis verkoopen, ten einde zich aldus afzetgebieden te verzekeren en concurrenten uit het veld te slaan) zoozeer in het hart gedrongen, dat men nauwlijks een beschouwing over de economische toekomst na den vrede van die zijde kan lezen, waarin niet op dat aanbeeld wordt gehamerd.

Voor een deel is die vrees zeer zeker gerechtvaardigd, al is zij van overdrijving niet vrij te pleiten. Naumann's ideaal van een staatssocialistisch georganiseerd Midden-Europa, waarin het geheele volk op overeenkomstige wijze economisch gedrild en georganiseerd zijn zal, als het thans militair gedrild en georganiseerd is, is gemakkelijker in boekvorm smakelijk te maken dan in de werkelijkheid door te voeren. Of Oostenrijk en vooral Hongarije zich daarbij onvoorwaardelijk zouden aansluiten, valt bovendien ernstig te betwijfelen, al geeft Naumann zich nog zooveel moeite de bevolkingen dezer landen, vooral de Hongaren, te overtuigen van het voordeel eener aansluiting bij Midden-Europa — onder de opperheerschappij van Pruisen, zooals het door hem klaarblijkelijk wordt bedoeld, al wacht hij zich wel, dit met zooveel woorden te zeggen.

Maar al zal, naar alle waarschijnlijkheid, de werkelijkheid zich na den vrede in de Centraal-Europeesche landen niet geheel naar Naumann's model schikken, al loopt hij veel te los heen over belangenverschillen zoowel tusschen de landen, die den Midden-Europeeschen Opperstaat zullen moeten vormen, als tusschen groote groepen van belanghebbenden in elk dier landen en al vinden zijne denkbeelden ook in Duitschland zelf geen onverdeelde instemming, neemt dit toch niet weg, dat het wel zoo goed als zeker een heel eind weegs in de door hem geschetste richting gaan zal. Na den oorlog zal er ongetwijfeld een nauwere economische aaneensluiting komen tusschen de thans gezamenlijk tegen gemeenschappelijke vijanden strijdende Centraal-Europeesche mogendheden. En even stellig zullen daar, met name in Duitschland,

handel en industrie alsdan nog meer georganiseerd optreden dan vóór het uitbreken van den grooten strijd het geval was. Het is alleen de vraag: hoever het met die aaneensluiting en die organisatie gaan zal.

In deze opvatting ben ik zeer gesterkt door de uiting van een goed ingewijden Hongaarschen staatsman, den oud-minister Szterényi, die omtrent mijne meening te dezen aanzien op een dwaalspoor werd gebracht door een niet onjuist, maar uit den aard der zaak onvolledig kort verslag van hetgeen ik dienaangaande in Januari j.l. zeide in een voordracht, gehouden in een tweetal afdeelingen van de Maatschappij van Nijverheid, welk verslag hem bovendien waarschijnlijk slechts in uittreksel, dus dubbel gecondenseerd, onder de oogen kwam.

In een der nummers van de Nieuwe Rotterdamsche Courant van het laatst van Januari komt eene belangrijke correspondentie uit Boedapest voor, welke aldus aanvangt:

„Naar aanleiding van de lezing, die prof. Treub in de vorige week voor de leden van de Maatschappij van Nijverheid te Amsterdam en Rotterdam over de voorbereiding van Nederland voor den toestand op oeconomisch gebied na den oorlog heeft gehouden, en waarvan een uitvoerig verslag in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van den 11den Januari j.l. was opgenomen, heeft de gewezen eerste staatssecretaris van het departement van koophandel *Josef Szterényi*, die als een der Hongaarsche vertegenwoordigers bij de onderhandelingen over een nieuwe regeling der handelsverbindingen tusschen

Duitschland en Oostenrijk-Hongarije uit den aard der zaak de plannen en bedoelingen der centrale mogendheden kent, mij verzocht het volgende aan de N. R. C. te willen toezenden om eenige mededeelingen van prof. Treub, die volgens hem minder juist zijn, te weerleggen.

„Prof. Treub — schrijft mij de minister — heeft enkele mededeelingen gedaan, die niet onbeantwoord mogen blijven. Met betrekking tot hetgeen hij omtrent de plannen der centrale mogendheden op oeconomisch gebied heeft gezegd, zijn het vooral twee principieele mededeelingen die dringend een repliek vereischen.”

De correspondentie behandelt dan eerst een punt, waarover de Hongaarsche oud-minister tegenspraak noodzakelijk acht, doch dat ik in dit verband voorloopig moet voorbijgaan en waarop ik zoo aanstonds ¹⁾ terug kom. Daarop laat de correspondent van de Nieuwe Rotterdamsche Courant hem aldus verder spreken:

„De tweede mededeeling die ik wensch te wederleggen betreft den „Opperstaat”, waarvan men in Duitschland droomt. Wanneer prof. Treub alleen heeft willen zeggen, dat er in Duitschland stemmen zijn opgegaan, die een dergelijke organisatie bepleitten, kan ik hem niet tegenspreken, daar in de Deutsche literatuur inderdaad zulke plannen voor den dag zijn gekomen.

„De bekende geleerde Von Liszt heeft, zooals

¹⁾ Zie blz. 68.

bekend, het allereerst een dergelijke aaneensluiting van staten aanbevolen en ook dr. Naumann bespreekt in zijn belangrijk werk „Mitteleuropa”, den „opperstaat”.

„Het is dus juist, dat men hier en daar van een innige verbinding op oeconomisch gebied droomt, maar bij geen enkele onderhandeling werden zulke denkbelden voorgesteld of bepleit, en zelfs het plan van een tolunie werd dra verworpen en voor niet uitvoerbaar verklaard, omdat een zoodanige oplossing niet vereenigbaar is met de souvereiniteit der verbonden landen. Op alle bezwaren die daaraan verbonden zijn, is het wellicht niet noodig te wijzen. Een algemeene staatscontrôle op de nijverheid, de verplichting tot bepaalde kartels toe te treden, en de contrôle van deze kartels van staatswege, dat zijn toch slechts plannen die in het rijk der droomen thuis behooren.”

Hieraan gaat evenwel in die correspondentie de volgende uiting van den heer Szterényi vooraf:

„Wij wenschen een nauwere aaneensluiting, uitsluitend met het doel *ons op oeconomisch gebied* — zoowel wat landbouw als nijverheid betreft — *wederszijds aan te vullen, en eventueele aanvallen van vijandelijke zijde gemeenschappelijk af te slaan.*”

Wie deze uitlatingen van zoo gezaghebbende zijde vergelijkt met hetgeen ik hierboven schreef — en dat komt geheel overeen met hetgeen ik in de bedoelde lezing over dit onderwerp zeide — zal niet miskennen, dat hetgeen ik in het midden bracht, geheel strookt met

de mededeelingen van den Hongaarschen staatsman, die als een der vertegenwoordigers van zijn land bij de onderhandelingen over een nieuwe regeling der handelsverbindingen tusschen Duitschland en Oostenrijk-Hongarije tegenwoordig was.

Nergens heb ik beweerd, en zelfs geen oogenblik heb ik vermoed, dat de Duitsche Regeering zóó ver zou willen gaan, als Naumann in zijn genoemd boek haar voorhoudt. Zijn toekomstideaal is zonder besnoeiing en loutering niet voor verwezenlijking vatbaar. Wat men ook aan die Regeering mocht willen verwijten, zeker niet, dat zij economische chimères najaagt.

Naumann's boek is niettemin, ondanks de overdrijving waarvan het de kenmerken draagt, van groote betekenis voor hetgeen hij en velen zijner landgenooten omtrent de economische toekomst van Duitschland en zijn bondgenooten hopen en verwachten.

Hoever Midden-Europa zich zou uitstrekken, indien zijn ideaal eens werd verwezenlijkt, laat Naumann voorzichtigheidshalve in het midden. Daaromtrent schrijft hij:

„Er zijn in Duitschland zooals ook elders in Europa wel juist nu een menigte lieden, die hunne grenzenlooze phantasie in het geheel niet in toom houden en zóó spreken alsof zij als nevenbetrekking de zaken van Nederland, Skandinavië, Roemenië, Bulgarije, Griekenland en het Turksche Rijk hadden te bezorgen en slechts de namen van deze landen op het papier hadden te schrijven, om ze in het economisch verband Midden-Europa op te nemen. Ja! er zijn zelfs koene denkers, die terstond ook

nog Zwitserland, Frankrijk, Spanje en, na een zeker quarantaine-tijdperk, ook Italië daarin opnemen en dan, met of zonder België, de Vereenigde Staten van Europa stichten willen. Dat alles heeft slechts de waarde van een spel met mogelijkheden; het doet echter kwaad als het in de betrokken staten gelezen wordt, daar het doorgaans eenzijdig Duitsch gedacht is en er geen rekening mede gehouden wordt, dat voor het sluiten van een verdrag ten minste twee partijen noodig zijn, van welke ieder haar eigen belangen en zorgen heeft. Wie op dit gebied te veel wil, wil ten slotte niets dan alleen uitdrukking geven aan zijn eigen gedachte. Wij laten ons, zonder eenige wegdoezeling, met deze gemakkelijke en virtuose behandeling van het probleem niet in." (blz. 167/8).¹⁾

Als de vos de passie preekt,
Boer pas op je kippen!

Wat met Naumann's stilzwijgend voorbijgaan van het probleem der grenzen van Midden-Europa bedoeld wordt, behoeft men niet eens te raden. Een paar bladzijden vroeger spreekt hij over de andere „Midden-Europeesche staten en naties” en zegt daar omtrent hen het volgende:

„Zij hebben inderdaad slechts de keus tusschen aansluiting (bij Midden-Europa of bij Engeland en zijne bondgenooten) aangezien het isolement hun reeds in een menschenleeftijd ondragelijk worden

¹⁾ Ik citeer uit de *Volksausgabe*.

zou, moeten zij vroeger of later beslissen met welk wereldverband zij naar geografische ligging, productie en geestesrichting gaan willen of kunnen. Dat is een harde dwang, een zwaar noodlot, maar het is een oppermachtige trek des tijds, de kategorische imperatief van de ontwikkeling der menschheid. Nu tusschen de territoriale en nationale staten eener- en de menschheid anderzijds de machtige tusschenvormen zich eenmaal inschuiven, helpt geen tegenstribbelen en klagen. Men kan het noodzakelijke vroeger of later doen, vrijer of gedwongener, maar het wereldparool is uitgegeven en moet nagekomen worden; en wie het tijdiger volgt, zal in het algemeen betere toekomstvoorwaarden verkrijgen, dan wie zich over het historische tijdstip heen laat wegdringen en schuiven." (blz. 165|6).

A bon entendeur, demi mot suffit! Wat hiermede bedoeld wordt, speciaal voor ons land, kan wel aan niemand ontgaan. Naumann's „wereldparool" zal intuschen — hoe streelend het ook aan velen onder zijne landgenooten in de ooren moge klinken, — door de Deutsche Regeering wel niet tot het hare worden gemaakt. Mocht dit, onverhoopt en tegen elke redelijke verwachting in, toch geschieden en dat wachtwoord aan Nederland wat al te sterk worden opgedrongen, dan zou het antwoord van ons volk, als één man, Goddank, heel anders luiden dan Naumann zich voorstelt, al verbeeldt hij zich, niet eenzijdig Duitsch te denken.

Het door Naumann geïdealiseerde en gepropageerde

denkbeeld van een hecht aaneengesmeed economisch Midden-Europa heeft de geallieerden opgeschrikt. Zij stellen zich de kans op verwezenlijking daarvan groter voor dan wij, die als gevolg onzer neutraliteit de zaken met meer objectiviteit kunnen bekijken. Maar het is toch — afgezien van de oorlogsnervositeit, welke alle belligerenten heeft bevangen, — alleszins begrijpelijk, dat de geallieerden tegenover het onmiskenbaar streven bij hunne vijanden naar economische eenheid, niet bleven stilzitten. Al komt de door Naumann gewenschte en noodzakelijk geachte *samensmelting* niet tot stand, zoo ziet het er toch naar uit, dat na den oorlog de economische *samenwerking* tusschen Duitschland en Oostenrijk-Hongarije hechter en inniger zal zijn dan ooit.

Daartegen stellen de geallieerden zich in het geweer. In hunne conferentie van Juni 1916 hebben zij onderling overlegd, wat zij hadden te doen ter bezwering van het gevaar, dat zij van zulk eene innige economische samenwerking van de landen van Centraal-Europa voor de industrie en den handel der tot hun bondgenootschap behorende landen duchten. De resultaten dier overleggingen werden neergelegd in een drieledig stel verklaringen betreffende: I. maatregelen voor den oorlogstijd; II. maatregelen voor den overgangstijd der commercieele, industriele, agrarische en maritieme reconstructie der geallieerde landen; III. blijvende maatregelen van wederkeerige hulp en samenwerking tusschen de geallieerden.

De maatregelen voor den oorlogstijd bevatten niets nieuws. Die voor den overgangstijd zetten in met de uitdrukkelijke verklaring, dat alle handelsverdragen met

de vijandelijke landen vervallen zijn; het voorrecht van de bekende clause der meest begunstigde natie zal, gedurende een bij onderling overleg tusschen de geallieerden te bepalen aantal jaren, bij nieuw te sluiten handelsverdragen niet aan een der vijandelijke mogendheden kunnen worden toegekend.

„Gedurende dat tijdperk verbinden de geallieerden zich over en weer elkander zooveel mogelijk afzetgebieden ter compensatie te verzekeren, voor het geval de toepassing dezer bepaling nadeelige gevolgen mocht hebben voor hun handel.” Deze verklaring heeft ten doel, aan de tot de „entente” toegetreden staten tegenover hunne vijanden volle vrijheid in de regeling hunner buitenlandsche handelspolitiek te verzekeren en hen van den lastigen band der meest-begunstigings-clause te ontslaan. Deze in handelsverdragen zeer gebruikelijke clause heeft namelijk tengevolge, dat elke tariefconcessie, welke aan een bepaald land wordt gedaan, automatisch werkt ook ten gunste van alle landen, met welke een handelstractaat met die clause gesloten werd.

De geallieerden verklaren voorts hunne natuurlijke economische rijkdommen in de eerste plaats te reserveeren voor zichzelf en hunne bondgenooten en verbinden zich voor den overgangstijd maatregelen te zullen treffen, die den ruil daarvan zullen kunnen vergemakkelijken.

„Ten einde hun handel, industrie, landbouw en scheepvaart te verdedigen tegen een economischen aanval, door middel van „dumping” of van elk ander procédé van déloyale concurrentie, bepalen de geallieerden dat gedurende een tusschen hen

overeen te komen tijd de handel der vijandelijke landen zal onderworpen zijn aan speciale regelen en dat de producten uit die landen òf zullen worden geweerd òf onderworpen zullen zijn aan een afdoende bijzondere regeling. De geallieerden zullen voor dien tijd gemeenschappelijke maatregelen beramen, waaraan de handelsschepen der vijandige landen zullen zijn onderworpen.”

Onder de „blijvende” maatregelen neemt deze de eerste plaats in, dat de geallieerden er naar zullen streven, zich zooveel mogelijk onafhankelijk te maken van de grond- en hulpstoffen, welke hunne industrie vóór den oorlog uit vijandelijke landen betrok. Daartoe worden verschillende maatregelen aanbevolen, die er op wijzen, dat ook zij een meer wetenschappelijke en hooger georganiseerde exploitatie der natuurlijke hulpbronnen van eigen bodem en van dien hunner bondgenooten zullen in toepassing brengen. Voorts zullen de geallieerden zooveel mogelijk streven naar gelijkmaking van die deelen hunner economische wetgeving, waarbij zij een gemeenschappelijk belang hebben, bijv. van het wisselrecht, het vennootschapsrecht, het zeerecht, enz. en zullen zij den ruil hunner producten vergemakkelijken door het instellen van geregelde internationale verbindingen te land en ter zee tegen verminderde vrachten en door het verbeteren van hun onderling telegrafisch- en postverkeer.

Deze resoluties zijn niet vrij van vaagheid. Dit kon wel niet anders, als men bedenkt, welke groote econo-

mische belangenverschillen er tusschen Engelschen, Russen, Franschen en Italianen bestaan. Aan een economischen opperstaat, waaraan alle geallieerde landen zich zouden onderwerpen, gelijk Naumann zich dien voor Midden-Europa voorstelt, denkt bij de geallieerden wel niemand; maar al zullen de vormen hier lossier zijn, toch is het wel duidelijk, dat men zich moet voorbereiden op een toestand na den oorlog, waarin de geallieerden door handelsverdragen hunne bondgenooten zullen trachten te bevoordeelen en aan handel en nijverheid hunner gewezen tegenstanders zooveel mogelijk afbreuk zullen doen.

Wanneer men de economische toekomstplannen der beide groepen van krijgvoerenden met elkander vergelijkt, ziet men naast groote overeenstemming ook groot verschil. Aan beide zijden wordt er naar gestreefd, zich voor het volksonderhoud minder afhankelijk te maken van het internationale verkeer, en landbouw en industrie zoodanig te hervormen en te ontwikkelen, dat deze bronnen van welvaart, ook bij een toekomstig haperen in- of stilliggen van het internationale verkeer, aan de behoeften van het binnenlandsch verbruik voldoende zullen kunnen beantwoorden. Tot zoover dus groote overeenstemming; op deze zijde der toekomstplannen der oorlogvoerenden kom ik hieronder terug.¹⁾

Eerst moet ik een oogenblik stilstaan bij het tweede hoofddeel dier plannen, dat van groot verschil getuigt althans in de overwegingen, waaruit zij werden geboren.

Duitschland, dat zich sedert 1870 op uiterst snelle wijze

¹⁾ Zie blz. 88.

industrieel heeft ontwikkeld en die ontwikkeling vóór den oorlog in steeds sneller tempo voortzette, had zich voor zijne industrie een wereldmarkt veroverd, welke het jaar op jaar uitbreidde en versterkte. In tal van takken van nijverheid was het aan Engeland reeds over het hoofd gegroeid, en met Noord-Amerika, waar de industrie in de laatste decennia eveneens met reuzenschreden vooruitging, voerde het sedert jaren voor verschillende producten zijner ijzer- en staalindustrie een allengs scherperen strijd om den voorrang op de wereldmarkt.

De oorlog heeft dien economischen strijd tijdelijk doen luwen, maar alle partijen beseffen dat zij, als er weer vrede zijn zal, hervat zal worden en zal *moeten* worden.

Duitschland, wiens exportindustrie tijdelijk is lam geslagen, zal en moet zich er op toeleggen het verloren terrein zoo spoedig mogelijk te herwinnen. Mocht het er niet in slagen zijne nijverheid binnen enkele jaren weer op de hoogte te brengen, welke zij vóór den oorlog had, dan zou dit voor het machtige Midden-Europeesche rijk een ramp zijn van niet minder beteekenis dan een nederlaag op het slagveld.

Alleen door inwendige organisatie zijner eigen hulpbronnen kan het zich voor die komende worsteling ter herovering zijner wereldmarkt vereischte innerlijke krachtsverhooging niet verzekeren. Daartoe heeft het de hulp van Oostenrijk en vooral van het graanrijke Hongarije noodig. Het economische fundament van deze noodzakelijkheid behandel ik onder VIII.

Voorloopig is het genoeg te constateeren, dat het

tweeledige economische doel, hetwelk ook door Engeland en Frankrijk, maar met de grootste intensiteit door Duitschland wordt beoogd en moet worden nagejaagd, lijdende is aan een innerlijke tegenspraak.

Duitschland, dat nog pas sedert enkele tientallen jaren over het keerpunt heen is, waarop zijn industrie zoodanig was gegroeid, dat zijn landbouw niet meer in staat was de voedingsbehoeften van het volk ten volle te bevredigen, kan niet tegelijk zijn nijverheid tot hooger peil opvoeren, haar sterk genoeg maken om op de wereldmarkt haar mededingers te verslaan, en toch zijn landbouw zoodanig versterken, dat deze voor afzienbaren tijd kan voldoen aan de geheele voedingsbehoefte ook eener zich uitbreidende industriele bevolking.

Anders staat het er echter voor, wanneer het zich zoodanig met Oostenrijk en Hongarije verbindt, dat het mogelijk is een verdeeling van arbeid tusschen de drie landen te bewerkstelligen, waarbij Duitschland zich met volle kracht kan toeleegen op de ontwikkeling van zijn industrie en voor zijn graanbehoefte kan steunen op Hongarije, dat bij meer intensief beoefenen van zijn landbouw veel meer koren kan produceeren dan thans en met zijn overvloed de Duitsche industriele bevolking kan helpen voeden.

Wie zich indenkt in den toestand, waarin Duitschland zich ten aanzien van deze levenskwestie voor zijn economische ontwikkeling bevindt, begrijpt daarmede van zelf dat de geallieerden, en vooral Engeland, in de vorming van een meer of minder innig samenhangend Midden-Europa een gevaar zien, niet slechts en zelfs

niet in de eerste plaats in verband met een toekomstigen oorlog, maar vooral wegens de verhooging van Duitschlands economische expansiekracht in vreedstijd, welke daaruit zou voortspruiten.

Duitschland kan zijn exportindustrie niet laten verkwijnen. Het moet alles op het spel zetten om zijn oude plaats op de wereldmarkt te heroveren en deze zoo spoedig en zoo ruim mogelijk uit te breiden. Het slagen in deze richting is voor onze oostelijke naburen een levenskwestie. Meer nog dan vóór den oorlog zullen zij zich allerlei moeite en ontbering getroosten om met de producten hunner nijverheid in vreemde landen en werelddeelen binnen te dringen en voor zoover zij daarin slagen, zich met de grootste volharding in de verkregen positie te handhaven. Regeeringssteun voor fabrieken en scheepvaartlijnen, „dumping” en alle andere middelen, die tot het doel kunnen voeren, zullen daartoe in practijk worden gebracht en dan ook als eisch van economische noodzakelijkheid aangewend *moeten* worden. In mijne rede, uitgesproken in de departementen Amsterdam en Rotterdam van de Maatschappij van Nijverheid, drukte ik dit met een enkel woord aldus uit, dat Duitschland zich voor den economischen strijd, die na den oorlog zal gestreden worden, voorbereidt op het offensief; d. w. z. op het heroveren van oude en het winnen van nieuwe buitenlandsche afzetgebieden, of anders gezegd: op het binnendringen met zijne producten in de buitenlandsche markten.

Het woord „economisch offensief” heeft misverstand gewekt. De hongaarsche oud-Minister van Koophandel

Josef Szterényi, die met den correspondent van de Nieuwe Rotterdamsche Courant te Boedapest sprak, heeft daaruit afgeleid, dat naar mijne meening de Centrale mogendheden van Europa „ook na den oorlog eng verbonden willen blijven om de exportnijverheid der vijanden te bekampen, althans zich daarvan onafhankelijk te maken”. De Hongaarsche staatsman laat daarop volgen: „dat is evenwel niet juist; van een dergelijke neiging was tot heden bij de onderhandelingen en bij de bespreking der Duitsche, Oostenrijksche en Hongaarsche plannen nimmer sprake.”

Voorts zegt hij:

„Professor Treub is van meening dat Duitschland zich op oeconomisch gebied op een offensief voorbereidt, terwijl de geallieerden zich slechts gemeenschappelijk willen verdedigen.

„Na de bekende besluiten die op de conferentie te Parijs werden genomen, waarbij werd overeengekomen dat de centrale mogendheden niet als meestbegunstigden mogen worden behandeld; dat de schepen der vijanden van heden niet op denzelfden voet als die der bondgenooten zullen worden toegelaten, maar meer havengeld en andere kosten zullen moeten betalen: dat handelsverbindingen met kooplieden in Duitschland en Oostenrijk-Hongarije zullen worden verboden, evenals een invoer uit deze landen, kan toch moeilijk alleen van een defensief verbond der geallieerden worden gesproken, terwijl Duitschland en zijn bondgenooten, die hun vijanden wel als meestbegunstigden willen

beschouwen, beschuldigd worden, zich op een offensief voor te bereiden."

Deze tegenwerping gaat geheel langs het door mij in het midden gebrachte heen, omdat mijn Hongaarsche bestrijder in den door mij gebezigten term „economisch offensief" iets gansch anders heeft gelezen dan er mede werd bedoeld. Dit blijkt ook duidelijk uit de belangwekkende uiteenzetting van hetgeen de Centrale Mogendheden op economisch gebied wèl willen, welke hij er aan vastknoopt.

„Gedurende den oorlog heeft zich in alle oorlogvoerende en zelfs in neutrale landen op economisch gebied het verschijnsel voorgedaan, dat men alsnu gedwongen was in de eigen behoeften uitsluitend door eigen voortbrenging te voorzien, daar niet alleen de handelsverbindingen met den vijand waren afgebroken, doch ook die met de neutralen tot een minimum waren beperkt. Wij zagen in de entente landen en in de Vereenigde Staten van Amerika pogingen doen om anilinekleurstoffen te vervaardigen, en met hulp van den staat een nieuwen tak van nijverheid in het leven te roepen, om zich van den Duitschen invoer onafhankelijk te maken. Wij zagen de vereeniging van groote Engelsche gummifabrieken, en die der vier grootste Amerikaansche fabrieken, die alleen over een kapitaal van $\frac{3}{4}$ milliard gulden beschikken, om met de Duitsche, Oostenrijksche en Hongaarsche nijverheid te kunnen wedijveren, en in de laatste algemeene vergadering van aandeelhouders van een der Engel-

sche ondernemingen bevestigde de voorzitter, dat de Deutsche concurrentie reeds als vernietigd kon worden beschouwd.

„Precies hetzelfde wat alle staten in het belang van hun industrie doen, doen ook, door den oorlogstoestand gedwongen, de centrale mogendheden, doch elke tendentie tegen de vijandelijke staten ontbreekt ten eenenmale. Duitschland betrok, — om een voorbeeld te noemen, — vóór den oorlog jaarlijks voor ongeveer 100 miljoen gulden Chilisalpeter uit Chili. Door den oorlog was dit niet meer mogelijk, en derhalve werden 3 fabrieken voor de vervaardiging van deze belangrijke meststof opgericht.

„In Hongarije werd eveneens een fabriek in het leven geroepen, en het spreekt van zelf dat deze ondernemingen, waarin op het oogenblik reeds bijna 100 miljoen gulden zijn belegd, ook na den vrede zullen blijven doorwerken.

„Tegenover de bewering van professor Treub, dat de aaneensluiting der centrale mogendheden een vijandige strekking tegen de vijanden van heden heeft, wensch ik vast te stellen, dat integendeel bij alle besprekingen steeds op den voorgrond heeft gestaan, dat onze aaneensluiting de internationale handelsbetrekkingen niet mag bemoeilijken en dat wij aan andere landen de meestbegunstiging niet mogen onthouden. Onder deze landen zijn, zooals van zelf spreekt, ook onze vijanden begrepen. Alléén op enkele bijzondere voorrechten, welke de centrale mogendheden elkaar verleen, zullen

andere landen geen aanspraak kunnen maken.”

Op deze voorstelling der toekomstplannen van de centrale mogendheden heb ik, voor zoover Hongarije en Oostenrijk betreft, niets af te dingen. Wat Duitschland aangaat, is zij daarentegen wel is waar niet onjuist, maar onvolledig, omdat zij de economische expansiepolitiek, welke Duitschland niet missen kan, onvermeld laat. In een Hongaar, die voor zijn land de behoefte aan zulk een politiek niet gevoelt, is het stilzwijgen daarover begrijpelijk genoeg. Indien een Duitsch staatsman, even ingewijd als de heer Szterényi, zich met even groote openhartigheid over deze zaken uitliet, zou hij dit hoofdpunt zeker niet ter zijde hebben gelaten. Duitschland moet nu eenmaal eene economische veroveringspolitiek voeren (niet te verwarren met staatkundige annexatiepolitiek); dit is geen liefhebberij van zijne regeerders of van de leiders zijner ondernemingen; het is de onafwijsbare consequentie van den economischen toestand, waarin het zich bevindt.

Geen wonder dat men onder de geallieerden de noodzakelijkheid gevoelt, zich tegenover die Duitsche expansie politiek te wapenen. Vóór den oorlog werden hunne markten door Duitsche goederen overstroomd en nu de economische krijg, welke het gevecht met de wapenen ondersteunt, hen in de noodzakelijkheid stelt het zonder de producten van Duitschlands industrie te doen, ondervinden zij daarvan dubbel nadeel. Het gemis dezer producten, waaronder er zijn, welke zij voor hun eigen nijverheid brood-noodig hebben, brengt hen in groote ongelegenheid. Daarnaast kwelt het hun door

de macht der feiten te worden gedwongen Duitschlands superioriteit in verschillende takken van nijverheid te moeten erkennen.

Voor een deel behoeven zij zich bij deze erkenning niet in hun nationale ijdelheid gekrenkt te gevoelen. Zoo zou bijv. Frankrijk met den besten wil van de wereld op het gebied der ijzer- en staalindustrie niet met Duitschland kunnen concurreeren, omdat het niet over de natuurlijke hulpbronnen beschikt, welke Duitschland in zijn kolen- en ertsdistricten heeft, en omdat het wat het daarvan had, in 1870 grootendeels aan Duitschland moest afstaan.

In een bijzonder belangwekkend artikel in de „*Haagsche Post*” van 27 Januari 1917, getiteld: „De ijzeren sleutel van Duitschlands macht”, wordt er met zeer overtuigende cijfers op gewezen, hoezeer de overgang van Lotharingen van Frankrijk naar Duitschland het eerstgenoemde land economisch heeft verzwakt, het laatste heeft versterkt met den rijkdom aan kolen en ijzererts van den Lotharingischen bodem. Door de bezetting van Noord-Frankrijk en van België, zegt de schrijver van dat opstel, zou Duitschland, indien het die bezette gebieden blijvend kon behouden, in staat zijn de steenkool- en ijzerproductie dermate op te voeren, dat zij zelfs die van de Vereenigde Staten zou kunnen overvleugelen.

„Het belang vooral van de ijzerbeddingen in de veroverde gewesten — zoo luidt dit artikel verder — blijkt duidelijk uit een verzoekschrift, op 30 Mei 1915 door zes groote Deutsche industriële- en landbouwvereenigingen tot den Duitschen Kanselier

gericht. Ofschoon de munitiebehoefte sedert nog reusachtig toenam, was reeds toen 4000 ton ruw ijzer per dag voor projectielen noodig. „Als grondstof voor deze hoeveelheden”, zegt bedoelt verzoekschrift, „neemt de *minette* (oölitisch ijzererts) een steeds belangrijker plaats in, als zijnde de eenige soort ijzererts, welke in ons land in snel toenemende hoeveelheden kan worden gedolven.” De productie in andere districten is belangrijk verminderd, en de aanvoer van overzee, zelfs wat betreft Zweedscherts, is zóó moeilijk geworden, dat ook buiten Lotharingen en Luxemburg in vele districten de *minette* 60 à 80 pCt. der grondstof levert. Indien de productie van *minette* werd belemmerd, zoude de oorlog zoo goed als verloren zijn.”

„Deutschland krijgt deze *minette* zoo goed als geheel uit Lotharingen. Van de 28.607.000 ton ijzererts, die er in 1913 werden gedolven, kwamen 21.135.000 tons uit de in 1871 geannexeerde provincie. Ook leverden de steenkoolmijnen van dit gewest 3.200.000 tons. De hoogovens brachten 3.800.000 tons ruw ijzer voort, en de staalproductie bereikte 2.300.000 tons. De waarde van een en ander was ongeveer 80 miljoen Mark; doch dat cijfer slaat alleen op de ruwe producten. Als grondslag voor de talrijke verfijnde ijzerindustrieën was dit ijzer natuurlijk van veel grooter waarde. En van bijzondere beteekenis is het feit, dat alleen de productie van Lotharingen ongeveer even groot was als die van geheel Frankrijk, dat in 1911 4.000.000 ton ruw ijzer en 3.800.000 ton staal voortbracht.

Had het dus in 1871 den Elzas niet verloren, Frankrijk zoude in de fundamenteele ijzerindustrie het dubbele hebben gepresteerd, en Duitschland corresponderend minder.

..... „Het lijdt weinig twijfel dat de (Fransch-Duitsche grens in Lotharingen) in 1870 zóó werd getrokken, dat zij al het toen bekende en waardevol geoordeelde erts aan den Duitschen kant bracht. Zoowel Fransche als Duitsche deskundigen hadden toen vastgesteld, dat de ertsen alleen aan de oppervlakte waarde hadden, en reeds op een diepte van weinig honderden meters te arm bleken om te kunnen worden geëxploiteerd. Dank zij deze voor Frankrijk gelukkige vergissing stelden de Duitschers zich tevreden met 19 ijzer-, 16 steenkool- en 14 andere mijnen, een aantal fabrieken in het Moezeldal, en de beroemde De Wendel-ijzersmelterijen, die destijds alleen één tiende van de Fransche productie gaven. Maar Frankrijk behield het toen versmade, en sedert zoo waardevol gebleken Briey-district. Daar werd zijn groote ijzerindustrie tot ontwikkeling gebracht, en, trots het oorlogsgevaar kwam 80 pCt. van zijn metaalproductie uit de Oostelijke en Noordelijke provinciën.

„Duitschland produceerde in 1913, zooals wij reeds zagen, rond 28 millioen tons ijzererts, waarvan drie vierden, 21 millioen tons, uit Lotharingen kwamen. Bovendien moest het nog 14 millioen tons uit het buitenland invoeren — voornamelijk uit Zweden, Spanje en Marokko. Het geraamde erts-inzicht van alle Duitsche mijnen is ongeveer 2800

millioen tons, doch hiervan liggen 2000 millioen tons in het *vroegere* Fransche Lotharingen. Het *tegenwoordige* Fransche ijzerdistrict, geheel door de Duitschers bezet, bevat beddingen met een geraamden inhoud van 3000 millioen tons, bijna de helft van den op 7000 millioen tons geraamden totalen Franschen ertsvoorraad. En die cijfers omkleeden de eischen der Duitsche ijzermagnaten op het punt van „een verbetering der Fransch-Duitsche grens” met een bijzondere beteekenis. Trouwens, om die beteekenis winden zij geen doekjes. Professor Hermann Schumacher uit Bonn en de zes groote industriele vereenigingen waarvan wij reeds hierboven spraken, komen rond uit voor de beteekenis van Briey. „Boven al het andere moeten wij ons verzekeren van ruw materiaal voor onze oorlogs-industrieën, en onze vijanden er van ontblooten. Zonder het ijzererts in Lotharingen zouden wij zonder het ijzer en het staal zitten, dat wij voor den oorlog noodig hebben. Het Verdrag van Frankfurt had ons geheel Lotharingen gegeven, maar de *geologen, wier voorlichting Bismarck zocht*, begingen een vergissing. Wij weten dat reeds sedert 1880, *tegen Bismarck's verwachting in, de omgeving van Briey, die een voortzetting is van het district Longwy, een der rijkste gedeelten van Frankrijk is geworden*. Wij kunnen nu *die fout herstellen(!)*, aangezien wij sedert het uitbreken van den oorlog het tweede meest belangrijke materiaal voor oorlogs-industrieën hebben veroverd en bezet gehouden: steenkool. Zooals wij zonder de rijke ertsbeddingen

van Lotharingen den oorlog niet zouden kunnen voortzetten, zoo zouden wij de zege niet kunnen bereiken zonder de rijke kolenvelden van België en Noord-Frankrijk. Nu wij eenmaal weten wat munitie in een oorlog beteekent, moeten wij er wel van overtuigd zijn, dat het absoluut noodig is voor het leven van ons volk, dat wij zoowel *voor vreedstijd als voor oorlogstijd al deze bronnen en militaire en commerciële kracht in ons bezit krijgen.*”

Deze hoogst interessante beschouwing werd door mij ingelascht, omdat zij in dubbele mate voor ons onderwerp van belang is. In de eerste plaats maakt zij duidelijk in hoe hooge mate de strijd in Noord-Frankrijk en het verloop daarvan van even groote economische als militaire en staatkundige beteekenis is; in de tweede plaats doet zij zien dat, tenzij de oostgrens van Frankrijk als gevolg van den oorlog gewijzigd wordt, Frankrijk zich ten aanzien van zijn behoefte van ruw ijzer en staal niet van Duitschland onafhankelijk maken *kan*.

Voor zoover Duitschlands suprematie op industrieel gebied te danken is aan zijne natuurlijke hulpbronnen, kunnen zijne tegenstanders die aan hun vijand benijden, maar zij behoeven hun eigenliefde geen geweld aan te doen, door dien voorsprong te erkennen. Daarnevens echter hebben zij er ook rekening mede te houden, dat Duitschland sedert 1870 zijn hulpbronnen heeft geëxploiteerd op een wijze die de bewondering van vriend en vijand afdwingt. Dit te erkennen valt den geallieerden moeilijker; maar al spreken zij die erkenning niet

openlijk uit, stilzwijgend ligt ze in hun toekomst-plannen opgesloten. Hunne voornemens omtrent reorganisatie en verheffing hunner eigen industrie zijn — zooals ik hieronder met een enkel woord nader bespreken zal — op Duitsche leest geschoeid of althans van Duitschland afgezien.

In zoover is er dus, zooals ik reeds opmerkte, groote overeenstemming. Maar daarnevens zijn de geallieerden in onderling overleg getreden, om hun eigene industrieën over en weer zooveel mogelijk te steunen en de producten van Duitschlands nijverheid door de maatregelen, die ik hierboven met een enkel woord aangaf, zooveel mogelijk van hun eigen markten te weren.

Bij het in toepassing brengen daarvan zullen zij ongetwijfeld heel wat water in hun wijn moeten doen, daar zij verschillende producten der Duitsche industrie in afzienbaren tijd niet missen *kunnen*. Maar de geest, die hunne maatregelen bezielt, is niettemin even duidelijk als die, welke Duitschlands buitenlandsche economische politiek beheerscht. Duitschland *moet* zijn best doen, om voor een groot deel der voortbrengselen zijner nijverheid buitenlandsche afzetgebieden te vinden; daartegenover stellen de geallieerden zich ten doel den invoer daarvan in hunne landen, voor zoover zij die producten maar eenigszins ontberen kunnen, zooveel mogelijk tegen te gaan.

Het is zeer wel mogelijk dat deze laatste politiek veel agressiever zal worden gevoerd dan Duitschlands expansiepolitiek. Over het meer of minder agressief karakter van de economische politiek der beide oorlogvoerende groepen heb ik mij bij geen enkele gelegen-

heid uitgelaten. Ik heb mij daarin zelfs niet verdiept, omdat het mij voor de onzijdige landen tamelijk onverschillig schijnt, wie der beide concurrerende groepen tegenover de andere het scherpst optreedt. Daarentegen achtte ik het van het hoogste belang voor de neutralen, en inzonderheid voor ons land, den aard der economische politiek van beide groepen zoo goed mogelijk te doorgronden en bloot te leggen. Ik hoop na deze uiteenzetting niet meer te worden misverstaan, wanneer ik Duitschlands economische politiek als offensief en die der geallieerden als defensief aanduid.

Ook Engeland is een exporteerend land en het zal zich aangorden om zijne nijverheid na den oorlog, deels naar Duitsche methode, hooger op te voeren. Het Vereenigd Koninkrijk kan een wereldmarkt dan ook evenmin missen. Het groote verschil met Duitschland is echter dat het in zijn onmetelijk koloniaal wereldrijk een expansiegebied heeft, dat aan Duitschland ontbreekt, en dat het uit dien hoofde minder behoefte heeft aan het stelselmatig en kunstmatig uitstorten zijner producten op de markten buiten het gebied zijner „dominions” en bezittingen. Nu men Englands bondgenooten nog daarbij kan voegen, bestrijkt het Britsche afzetgebied drie kwart van de wereld. Voor Amerika's industrie staat de zaak, bij den loop die de gebeurtenissen hebben genomen, weinig anders.

Dat de oorlogvoerenden na het sluiten van den vrede elkander ook op economisch terrein de hand zouden reiken, is uitgesloten te achten, hoe gelukkig het ook zou zijn, indien het anders ware. Men moet zich ver-

trouwd maken met de gedachte, dat na den krijg met de wapenen de handels- en tarievenstrijd nog veel feller zal worden gevoerd, dan vóór het uitbreken van den oorlog het geval was.

In dien strijd zullen beide partijen de neutrale staten trachten te overtuigen van hun welbegrepen eigenbelang om zich bij haar aan te sluiten. De neutralen zullen intusschen goed doen, zich noch door verlokkingen noch door bedreigingen er toe te laten verleiden, hun economische zelfstandigheid prijs te geven. Van beide kanten zal men na den oorlog wel beginnen, — gelijk Naumann reeds deed doorschemeren en men ook bij Fransche zoowel als bij Engelsche schrijvers vinden kan —, met pogingen om de neutralen op economisch terrein schrik aan te jagen en hun aan boord te komen met de bedreiging: „wie niet met ons is, is tegen ons.”

Moeilijkheden, groote moeilijkheden zal de economische toestand, die uit den maalstroom van den krijg naar boven zal komen, voor de neutrale landen zonder eenigen twijfel opleveren. Maar zóó ernstig, dat zij wel verplicht zouden zijn, hun economische zelfstandigheid prijs te geven en zich in Godsnaam maar aan een der beide partijen op genade of ongenade over te geven, ziet het er gelukkig toch niet uit. Men behoeft de neutralen, al zijn zij in de minderheid, en al neemt hun aantal bijna met den dag af, nog niet met een lantaarntje te zoeken; ook zij zullen elkander nog wel kunnen helpen. En bovendien heeft geen der partijen er belang bij, den boog tegenover de onzijdigen of tegenover enkelen onder hen zóó sterk te spannen, dat zij gevaar loopen

deze in de armen van de economische tegenpartij te drijven. Voor kleinmoedigheid is dus geen reden; wèl echter voor verdubbelde waakzaamheid en voor tijdige voorbereiding, hoe men aan de gevaren, die allengs duidelijker worden, weerstand zal bieden.

VIII. HUN HERVORMINGSPLANNEN TEN AANZIEN VAN NIJVERHEID EN LANDBOUW.

Niet minder dan hetgeen geallieerden eenerzijds en de Centrale mogendheden anderzijds zich voorstellen omtrent hun *internationale* economische politiek na den vrede, zijn voor Nederland enkele hoofdpunten van hun *nationale* economische politiek der toekomst van belang.

Wij zagen reeds dat Naumann zich eene organisatie van handel en nijverheid van Midden-Europa voorstelt, geschoeid op staatssocialistische leest, waarbij die van het Pruisische militarisme tot voorbeeld werd genomen ook voor de toekomstige nationale economische regeling en inrichting. Ook dit deel van zijn ideaal zal wel niet in vervulling gaan, zonder dat de werkelijkheid heel wat water in zijn Midden-Europeeschen wijn zal doen.

Trouwens indien de economische organisatie van Duitschland en Oostenrijk-Hongarije op zóó stramme leest geschoeid werd, daarin zóó weinig ruimte werd gelaten voor het particulier initiatief, dan zou dit wel het sterkste beletsel zijn tegen de verwezenlijking van de in Duitschland gekoesterde verwachtingen omtrent versterking en uitbreiding der economische macht van het vaderland, door krachtige voorbereiding der ontwikkeling van de nationale nijverheid.

De militairistische inrichting van Midden-Europa's bedrijfsleven, zooals die in Naumann's boek geschetst wordt, doet sterk denken aan de economische organisatie in het laatste tijdperk van het Romeinsche keizerrijk, welke, door haar verstijving van de economische krachten van het Romeinsche volk, niet weinig heeft bijgedragen tot het verval van dat eeuwenlang alles-overweldigende en beheerschende rijk. Maar dit neemt niet weg, dat de Midden-Europeesche staten na den oorlog in hun bedrijfsorganisatie aan de staatsinmenging een veel grootere rol zullen toedeelen dan vóór dien het geval was. De sterk gecentraliseerde oorlogsorganisatie zal in vreedstijd wel niet geheel gehandhaafd worden, maar zij zal evenmin geheel verdwijnen. Wat er in de Duitsche industrie nog aan individualistische elementen over was, zal na den oorlog grootendeels zijn verdwenen. Organisatie en socialisatie is er het wachtwoord der economische toekomst.

Bij de geallieerden is het economisch toekomst-ideaal wel anders, maar ook daar, zelfs in Engeland, wordt de behoefte aan een hechtere organisatie der nationale industrie gevoeld. Wel zal men er na den oorlog allicht minder sterk op den staat steunen en meer heil zoeken in de vrijwillige samenwerking der belanghebbenden in de verschillende takken van het bedrijfsleven, maar het individualisme zal bij de geallieerden even goed worden teruggedrongen als in de landen van Centraal-Europa.

Het economisch leven zal na den oorlog overal veel meer gesocialiseerd worden dan vóór dien het geval was, al zal niet overal aan het hoofd van dat gesocia-

liseerde leven de rechtstreeksche leiding van den staat behoeven te staan. De maatregelen van Lloyd George zijn alleen voor den oorlog bedoeld; het is echter ondenkbaar dat hun staatssocialistische trek niet na het sluiten van den vrede zou nawerken. Economische revoluties, als waarvan wij tegenwoordig getuigen zijn, zonder er ons meer over te verwonderen, blijven onvermijdelijk nawerken, als de tijd waarvoor zij bestemd zijn, reeds lang is verstreken.

Ongetwijfeld zullen de regeeringen na het einde van den krijg niet alleen de sociale organisatie van het bedrijfsleven aanwakken; zij zullen ook alles inspannen om het op den hoogsten trap van ontwikkeling te brengen, en krachtsverspilling, welke het gevolg is van het in toepassing houden van verouderde werkmethodes en het gebruik van verouderde machinerieën, zooveel mogelijk tegen te gaan.

Men kan er zeker van zijn, dat de oorlog vooral in dit opzicht aan de geallieerden en speciaal aan Engeland heel wat zal hebben geleerd; dat het de beteekenis van goed technisch onderwijs, van goed toegeruste technische hoogeschole voor bedrijfsleiders zoowel als van vak-schole voor toekomstige opzichters, helpers en voormannen in de industrie thans in enkele jaren beter heeft leeren beseffen, dan in tientallen van jaren daarvóór, toen het onder den waan van nog altijd de industriele suprematie in handen te hebben, lijdelijk toezag, dat het allengs zoowel door Duitschland als door Amerika werd overvleugeld.

Er zal m. a. w. overal, bij de geallieerden zoowel

als bij de centrale mogendheden, gestreefd worden naar het hoogst mogelijke rendement van het voortbrengingsproces met den kleinst mogelijken inzet aan kapitaal en arbeid. Alleen de methodes, waardoor men die hoogste intensiteit zal trachten te verkrijgen, zullen waarschijnlijk verschillen, en ik zou mij al zeer vergissen, indien daarbij de Deutsche methode in de toekomst de meest navolgenswaardige bleek.

Het verschil te dezen aanzien tusschen Deutschland en Engeland komt nu reeds in de economische toekomst-literatuur der beide landen duidelijk naar voren. Bij de beschrijving van de economische organisatie van Midden-Europa — zooals Naumann zich deze voorstelt — vindt men nauwelijks hier en daar eenige denkbeelden ontwikkeld over het in dergelijke wereldorganisaties zoo bij uitstek moeilijke arbeidersvraagstuk.

Te verwonderen behoeft dat niet. Wie zich de maatschappelijke organisatie op industrieel, handels- en landbouwgebied voorstelt naar het model van het Pruisische militarisme, behoeft zich met het arbeidersvraagstuk niet veel het hoofd te breken. Waar de economische arbeid tevens nakoming van een dienstplicht is, blijft er voor strijd op groote schaal tusschen werkgevers en arbeiders weinig ruimte over. Daar dwingt de staatssocialistische bedrijfsorganisatie om in te gaan, arbeiders zoowel als ondernemers.

Toch is ook hier de vraag gewettigd, of dat alles wel zoo glad van stapel zal lopen, als bijv. Naumann het zich voorstelt. Ik twijfel daaraan zeer, zelfs nu Deutschland en inzonderheid Pruisen zich door de maatschappelijke veranderingen, welke de oorlog heeft te

weeg gebracht, genoodzaakt ziet over te gaan tot democratisering der staatsinrichting en tot afschaffing der standsvoorrechten van het „Junkertum”. Zonder die democratisering zou een op militaire leest geschoeide bedrijfsorganisatie trouwens geheel onmogelijk zijn. De tijd is voorbij, dat Europeesche werklieden zich goedschiks laten dwingen tot arbeiden in openbare en half-openbare fabrieken en werkplaatsen zonder eenige medezeggenschap in de voorwaarden, waarop zij hun arbeid hebben te praesteeren.

Maar zelfs met de democratisering, welke niemand minder dan de Keizer zelf in uitzicht heeft gesteld, zou eene zóó ver gaande staatssocialistische bedrijfsorganisatie als ten gevolge van de oorlogstoestanden in de hoofden van verschillende Duitsche staathuishoudkundigen is doorgedrongen, op onoverkomelijke moeilijkheden stuiten, ook wanneer men het probleem uit den gezichtshoek van het arbeidersvraagstuk bekijkt.

Het is nog onzeker wanneer en tot welke grenzen de in uitzicht gestelde democratisering zal worden doorgevoerd. Verder dan zij in Engeland, Frankrijk en Nederland gevorderd is, zal zij — indien zij niet onverwachts, als in Rusland, door een revolutie wordt doorkruist — wel niet gaan. Men behoeft zich maar de voortdurende klachten onzer in staatsdienst werkende arbeiders te herinneren, om te begrijpen dat men bij een organisatie van het geheele bedrijfsleven in staatssocialistischen geest het arbeidersvraagstuk op de spits drijven zou en de scherpste kanten daarvan naar voren zou brengen.

Maar bovendien, al zou de staatsrechtelijke hervor-

ming in Pruisen zóóver gaan, dat zij niet slechts aan de staatsrechtelijke bevoorrechting van den adelstand een einde maakte, maar zelfs de sociaaldemocratie op het kussen bracht, dan zou daarmee de economische macht, waarover de jonkers hoofdzakelijk maar niet uitsluitend op agrarisch gebied beschikken, hoogstens ingeperkt maar nog niet gebroken zijn. Zelfs een staatkundige hervorming, welke met een vreedzame maar niettemin grondige revolutie zou gelijkstaan, zou de leiding van het economisch leven nog niet in handen der vakvereenigingen leggen; en slechts als de economische omwenteling zóóver ging, dat de vakvereenigingen de leiding der bedrijven in handen kregen, zou de staatssocialistische bedrijfsorganisatie niet op het arbeidersvraagstuk behoeven af te stuiten. Dat zij inderdaad zóóver gaan zal, m. a. w. dat de Keizer met zijne toezegging tot afschaffing der standsvoorrechten het voorspel der sociaal-democratische ordening van het economisch leven zou hebben ingeluid, verwacht intuschen wel niemand. Het is dus ijdel, zich er in te verdiepen, op welke groote bezwaren de stramme bedrijfsorganisatie, welke Naumann en anderen zich voorstellen, zelfs onder die omstandigheden, zou stranden.

Op het arbeidersvraagstuk ga ik later ¹⁾ en niet alleen met het oog op Deutsche toestanden nader in. Thans wil ik eerst nog een oogenblik stilstaan bij de plannen, welke men bij beide groepen van oorlogvoerenden ten aanzien van den landbouw koestert.

¹⁾ Zie onder IX.

Zoowel in de Midden-Europeesche staten als bij de geallieerden staan die plannen duidelijk in het teeken van het streven naar vermindering der wederzijdsche economische afhankelijkheid. Men beseft wel allerwegen dat economische onafhankelijkheid slechts tot op zekere hoogte te bereiken is en dat in het moderne economisch leven geen enkel land het internationale goederenverkeer kan missen en in zichzelf genoegzaam zijn kan. Nu men echter gezien heeft, welk een invloed de oorlog op de scheepsvrachten en daarmede op den prijs der levensmiddelen heeft, alsmede hoezeer de handelsscheepvaart door een duikbootenactie kan worden gehinderd, zint men op middelen, om in de toekomst bij een mogelijke herhaling van een slachting, als wij thans om ons heen zien, ten minste voor zijn eerste levensmiddelen, het internationaal ruilverkeer zooveel mogelijk te kunnen ontberen.

Duitschland prijst zich als het ware elken dag gelukkig, dat het bij het uitbreken van den krijg niet nog verder op den ontwikkelingsweg van een agrarischen tot een industriestaat was gekomen. Daaraan dankt het, dat het economisch isolement waarin het werd gebracht, voor zijne ingezetenen alleen groote ontberingen ten gevolge had, maar niet tot een werkelijken hongersnood leidde, welke tot het opgeven van den strijd moest dwingen. Het spreekt wel van zelf, dat Naumann in zijn beschouwingen over het toekomstige Midden-Europa dit probleem niet voorbijgaat; maar het is teekenend voor den geest, die er in Duitschland rondwaart, dat hij het niet bij den wortel durfde aanpakken.

Wie ook maar eenigszins met den Duitschen landbouw

bekend is, weet dat de landhuishoudingen van de riddergoedbezitters aldaar over het algemeen allesbehalve modellen van intensieve „Wirtschaft” zijn. Men lost het vraagstuk, waarom het hier gaat, niet op, door — gelijk Naumann doet — er op te wijzen, dat de landbouw in Hongarije nog zeer weinig intensief is en dat de bodem daar bij een meer wetenschappelijke bewerking twee à driemaal meer zal kunnen opleveren dan thans.

Op zichzelf genomen, is dat wel onbetwistbaar en wordt het ook niet betwist. Hongarije staat nog pas aan het begin van zijne economische ontwikkeling; het heeft natuurlijke rijkdommen waardoor het, bij intensieve en technisch hoog ontwikkelde exploitatie, in de toekomst een der rijkste landen van Europa zal kunnen worden. Het is daarom verklaarbaar, dat Naumann, vooral waar hij aan de bevoorrechte positie der riddergoedbezitters in het eigen land niet durfde tornen, zich er mee vergenoegde, voor den Midden-Europeeschen opperstaat naar Hongarije te verwijzen, dat bij betere behandeling zijner gronden aan Duitschland zal kunnen opleveren, wat dit land, behalve de producten van zijn eigen landbouw, aan graanvruchten behoeft om zijne bevolking, bij een nieuw isolement, voor ontbering te vrijwaren. Toch zal Midden-Europa op die wijze niet lang gered kunnen worden, indien het — wat wel de bedoeling niet zijn zal — zijne industriele ontwikkeling niet aan zijn agrarische onafhankelijkheid wil opofferen.

Hongarije is wel is waar nog in hoofdzaak een landbouwstaat, maar het bevindt zich, naar den indruk dien men er krijgt, wanneer men land en volk wat meer leert kennen dan de plezier-reiziger doet, aan den

vooravond eener machtige ontwikkeling. De natuurlijke hulpbronnen daarvoor zijn overvloedig aanwezig. Wanneer het inwendig tot politieke rust zal zijn gekomen; zijn aandacht niet meer in hoofdzaak zal behoeven te wijden aan het vraagstuk der magyariseering van de verschillende tot zijn gebied behorende nationaliteiten; meer dan thans invloed op den gang der staatszaken zal toekennen aan de bevolking; op het revolutionnaire voorbeeld van Rusland of het evolutionnaire voorbeeld van Pruisen de bevoorrechting der hogere standen zal opruimen, en bovenal het vraagstuk der volksontwikkeling krachtig ter hand zal nemen, staat een rijke economische toekomst voor het land open.

Een volk dat, hoewel nog slechts half ontwaakt, zulke groote economische mogelijkheden voor zich heeft, zal er zich wel voor wachten om door handelsverdragen met bevriende staten, — al is de band met hen door den oorlog, waarin zij schouder aan schouder stonden, nog zoo zeer versterkt en aangehaald — zijne ontwikkeling aan banden te leggen.

De rol, die in het denkbeeld van den Midden-Europeeschen opperstaat aan Hongarije wordt toebedeeld, bestaat hierin, dat het zoolang mogelijk landbouwstaat moet blijven, om Duitschland in de gelegenheid te stellen zijne industrie te ontwikkelen zonder voor zijn graanvoorziening te veel van Rusland en van overzeesche landen afhankelijk te worden. Het zou getuigen van bijna misdadige kortzichtigheid der Hongaarsche staatslieden, indien zij op een economisch bondgenootschap, dat op zulk een rolverdeeling gevestigd was, ingingen.

Het is dan ook geen toeval, dat toen het verkorte

verslag van hetgeen ik over Naumann's denkbeelden in mijne lezingen in de departementen Amsterdam en Rotterdam van de Maatschappij van Nijverheid zeide, tot het misverstand aanleiding gaf, als zou ik de waarschijnlijkheid der vestiging van diens Midden-Europeeschen opperstaat hebben bepleit, daartegen juist door een Hongaarschen staatsman werd opgekomen. Hoe aantrekkelijk de vestiging van zulk een economischen bond voor Duitschland en speciaal voor Pruisen ook moge wezen, voor Hongarije zou het zoete daarvan met zooveel bitters vermengd zijn, dat een ingewijd en gezaghebbend man reeds in opstand komt, als hij meent dat een onzijdig vreemdeling zijn land bereidwilligheid toedicht om dezen drinkbeker te ledigen.

Duitschland zal de moeilijkheid der combinatie van zijn innerlijk tegenstrijdig streven naar industriele expansie en agrarische onafhankelijkheid niet op de schouders van bevriende natiën kunnen afwentelen. Het zal die innerlijke tegenstrijdigheid zoo goed mogelijk in zich zelf moeten overwinnen.

Elk land, dat over het tijdperk heen is van in hoofdzaak landbouwstaat te wezen — en Duitschland heeft zich sedert 1870 met bijna ongeëvenaarde snelheid en kracht over dat tijdperk heen ontwikkeld, — heeft voor zijne steeds aangroeiende industriele bevolking allengs minder voldoende aan de voortbrengselen van zijn eigen bodem en heeft een gestadig toenemend deel zijner nijverheidsproducten noodig, om in te ruilen tegen broodkoren van andere landen, welke meer graan verbouwen dan zij voor eigen behoefte moeten behouden.

Geen land in Midden- en West-Europa is er, dat deze ontwikkeling niet heeft doorgemaakt of niet bezig is zich in die richting te bewegen; de West-Europeesche landen zijn daarin over het algemeen alleen wat verder gevorderd dan Duitschland en Oostenrijk.

Daartegen valt niet te reageeren; het is een economisch onvermijdelijk gevolg van de wijziging in getalsterkte der industriele- en der boerenbevolking ten gunste van de eerste en ten koste van de laatste. Wel echter kan men dit gevolg verschuiven, indien men er in slaagt zijn eigen landbouw op hooger peil van wetenschappelijke intensiviteit op te voeren en daardoor in verhouding tot het deel der bevolking, dat er zich mede bezig houdt, aan den bodem een hooger rendement af te dwingen. Dit is dan ook de weg, welken Duitschland, indien het zoolang en zoover mogelijk economisch onafhankelijk wil blijven, op zal moeten gaan, desnoods tegen zijne agrariërs in. Maar deze weg zal voor het land niet glad geëffend zijn. Opdat de Duitsche landbouw zijn hoogste rendement zal kunnen afwerpen, zal eerst met het groot-grondbezit der landjonkers moeten worden afgerekend.

Men haalt uit het land niet het hoogste wat men er uit trekken kan, als men het in bezit laat van half-feodale groot-grondeigenaars. Op dit punt heeft de ervaring feitenmateriaal genoeg geleverd. Voor den meest intensieven landbouw is niet het groot- maar het middelsoort-bedrijf de meest geschikte vorm. Te dezen aanzien is er een hemelsbreed verschil tusschen landbouw en nijverheid.

Dit onderwerp heeft, voor zooveel Midden-Europa be-

treft, voor ons alleen in zoover belang, als het doet zien, welke groote, om niet te zeggen onoverkomelijke hinderpalen zoowel op agrarisch als op industrieel terrein aan de verwezenlijking van het ideaal van een economisch onafhankelijk Midden-Europa in den weg zullen staan.

Die hinderpalen zullen wel wezenlijk worden verminderd, als de democratisceering, welke de Keizer in uitzicht heeft gesteld, spoedig haar beslag krijgt. Maar zelfs als dit geschiedt, zal daarmede het grootgrondbezit der landjonkers nog niet hebben plaats gemaakt voor een verdeeling van den grond in boerderijen van middelmatige grootte, toebehoorende aan eigengeeerde boeren of in exploitatie bij pachters met lange pacht-overeenkomsten. Indien het in Duitschland al tot zulk eene economische revolutie komen zou, dan zou deze veel dieper ingrijpen en veel langer tijd noodig hebben voor hare doorvoering dan de staatkundige hervorming, welke „von allerhöchster Stelle” werd aangekondigd, zelfs al ging deze zóó ver, dat zij met eene omwenteling ware gelijk te stellen.

De geallieerden staan zeer verschillend tegenover dit vraagstuk. Rusland is nog overwegend een landbouwend en graanexporteerend land.

Frankrijk heeft vooral in het thans bezette Noorden des lands terreinen, welke van groote beteekenis zijn voor zijn industrie, maar tevens gronden van zeer hooge agrarische waarde. Het brengt nog een belangrijk deel voort van het graan, dat het voor eigen behoefte noodig heeft. In dat land staan ook geen uit het feodale tijdperk overgebleven agrarische toestanden aan de toe-

passing der meest intensieve cultuur in den weg, en de zeer ontwikkelde coöperatie op landbouwgebied, welke er het nadeel van de te groote versnippering van het grondbezit vermindert, zal na den vrede het streven naar meer oordeelkundige behandeling van den grond zeer in de hand kunnen werken.

Voor Italië, althans voor het Noordelijk deel daarvan, met name voor Lombardije, geldt ongeveer hetzelfde.

Geheel anders daarentegen staat Engeland er voor. Daar is de landbouw in vergelijking met handel en industrie zoozeer in de minderheid, dat Groot-Brittannië voor de voeding zijner bevolking haast geheel van overzeeschen aanvoer van landbouwproducten, met name van granen, afhankelijk is.

De oorlog heeft ook daar te lande op dit zeer gewichtige probleem de aandacht gevestigd en een sterk verlangen naar het brengen van verbetering doen ontstaan. Meer nog dan in Duitschland zijn de toestanden op het gebied van de verdeling van den grond in Engeland onder den invloed van overblijfselen uit het feodale tijdperk. Naar den vorm zijn de Engelsche wettelijke regelen betreffende de rechten op den grond nog meer verouderd dan de Duitsche, maar het groote verschil tusschen beide landen is, dat terwijl het Engelsche conservatisme zich meer tot den vorm bepaalt, het Duitsche het wezen der zaak raakt. In den grond der dingen zijn de toonaangevenden onder de Engelschen: democraten, onder de Duitschers: — althans tot nog toe — conservatieven. In Engeland schroomt men dan ook niet van verschillende kanten op de noodzakelijkheid te wijzen, om na den oorlog het kleine landbouw-

bedrijf op groote schaal tot ontwikkeling te brengen. Men kan dit daar te lande doen zonder het geringste gevaar te loopen daarmede eene sociale of staatkundige revolutie te ontketen. Men strijdt thans in Engeland hoofdzakelijk over den juridischen vorm waaronder de toekomstige kleine landbouwbedrijven zullen worden in het leven geroepen. Die juridische kwestie kan ons koud laten; de zaak zelve daarentegen kan voor ons land van groot belang zijn. In normale tijden gaat immers een belangrijk deel van onze landbouwproducten, voor zoover zij voor export bestemd zijn, naar Engeland. Men denke slechts aan onze boter en onze kaas, om van de exportslachterijen en den uitvoer van verschillende groente- en vruchtensoorten niet te spreken.

Engeland nu heeft met zijn voorbereiding der verbetering van zijn landbouw een tweeledig doel. Het beoogt niet alleen zijne afhankelijkheid van overzeesche landen voor de voeding zijner bevolking zooveel mogelijk te verminderen door een betere, meer oordeelkundige behandeling van zijn voor de teelt van voedingsgewassen geschikten grond. Dit doel staat wel is waar op den voorgrond, maar het wordt met een ander gecombineerd.

Groot-Britannië is zich bewust, dat velen onder hen die gedurende een paar jaar aan het front een openlucht-leven hebben geleid, niet meer geschikt zullen zijn voor het werken in vaak bedompte fabrieken en werkplaatsen. Dit probleem zal men na den vrede in alle oorlogvoerende landen onder de oogen hebben te zien. In het Vereenigd Koninkrijk zoekt men de oplossing daarvan in deze richting, dat men de oud-strijders, die

voor het buitenleven worden geschikt geacht, nuttig werk wil doen verrichten door kleine boeren van hen te maken. Ook hierbij zal het niet altijd van een leien dakje gaan en zal er heel wat ontgoocheling zijn te boeken, als de plannen daartoe in verwezenlijking zullen gaan.

Het boerenbedrijf is, vooral als het intensief en wetenschappelijk moet worden beoefend, niet zóó eenvoudig, dat een stadsjongen, die door een verblijf aan het front aan de fabriek ontgroeid is, het maar „mir nichts, dir nichts” zou kunnen beoefenen.

Onze boeren behoeven voor *die* concurrentie nog niet aanstonds aan den haal te gaan. Maar dit neemt niet weg, dat er aan deze plannen een bij uitstek gezonde gedachte ten grondslag ligt en dat, al slagen zij niet aanstonds in hun vollen omvang, zij na betrekkelijk korten tijd toch een verandering van beteekenis kunnen brengen in de Britsche behoefte aan invoer juist van die producten van land- en tuinbouw, welke Engeland voornamelijk uit ons land betreft.

IX. KAPITAAL EN ARBEID NA DEN OORLOG.

Het is zeer waarschijnlijk, dat de maatschappelijke veranderingen, welke de oorlog na zich sleepen zal, nog belangrijker en ingrijpender zullen zijn dan de politieke gevolgen, welke men voor een deel reeds thans kan waarnemen. En het is bijzonder opmerkelijk dat, naar nu al met zekerheid kan worden gezegd, zoowel de sociale als de staatkundige hervormingen en omwentelingen, welke de oorlog heeft gebracht of bezig is voor te bereiden, geheel tegen de bedoelingen en verwachtingen ingaan van hen, die voor het ontketenen van den krijg, welke haast de heele beschaafde wereld in vuur en vlam heeft gezet, de grootste verantwoordelijkheid dragen.

Bij de behandeling van de filosofie der geschiedenis spreekt de Duitsche wijsgeer Hegel herhaaldelijk de gedachte uit, dat wegens het begrensd en van stemmingen afhankelijk zijn van zijn oordeelen en willen, het den mensch beschoren is, dat uit zijn handelen iets gansch anders te voorschijn komt, dan hij bedoeld en gewild heeft. Wel nooit heeft het gebeuren in de geschiedenis der volkeren deze waarheid zóó duidelijk veraanschouwelijkt als thans. Welke gevolgen, die door niemand der verantwoordelijke regeerders voorzien werden, de oorlog verder nog zal hebben, ligt

in de nevelen der voor ons ondoordringbare toekomst gehuld. Die thans nog onzekere gevolgen zullen na ons komende generaties eerst kunnen vaststellen en waardeeren, niet alleen omdat zij dan met werkelijkheden zullen kunnen rekenen en niet, zooals wij, op zijn best slechts met waarschijnlijkheden, maar ook omdat zij door den afstand, van waar zij de dingen zullen zien, de hoofdlijnen daarvan beter zullen kunnen onderscheiden dan voor ons mogelijk is. Wij staan te veel in het midden van het grootsche en geweldige gebeuren, dat de menschheid beroert, wij worden te zeer door de snelle opvolging der feiten verrast, en onwillekeurig door hetgeen ons het naast ligt, te veel beheerscht, dan dat *wij* reeds in staat zouden zijn, om de thans zich zóó bij uitstek snel voltrekkende staatkundige en maatschappelijke ontwikkeling met de noodige objectiviteit en de vereischte onderscheiding tusschen hoofd- en bijzaken te zien.

Maar toch staat één ding reeds vast: de staatkundige en maatschappelijke gevolgen van den oorlog zullen gansch anders zijn, dan bevroed, bedoeld of gehoopt werd door hen, die deze moderne zwarte pest over Europa loslieten.

Het ligt niet in mijne bedoeling mij hier te mengen in de strijdvraag — waarover de thans levenden het wel niet eens zullen worden — of Duitschland den krijg gewild heeft, dan wel of, zooals van Duitsche zijde daartegen wordt ingebracht, het door de groote troepenbewegingen in Rusland tot het grijpen naar de wapenen werd gedwongen. Ik kan daaraan des te gemakkelijker

voorbijgaan, omdat die vraag voor hetgeen ik hier heb te behandelen, onverschillig is. Immers zelfs van Duitsche zijde wordt niet weersproken, dat Frankrijk door den oorlog werd verrast en het is onloochenbaar dat Engeland — met welke bedoelingen dan ook — eerst in den oorlog is gegaan, nadat deze tusschen Duitschland en Oostenrijk-Hongarije aan den éénen en Servië, Rusland en Frankrijk met het geschonden België aan den anderen kant reeds uitgebroken was.

Zoowel in Duitschland als in Rusland werd door de militaire partij bij meer dan een gelegenheid druk uitgeoefend om door een oorlog, die, naar men hoopte, zuiverend op de internationale toestanden en verhoudingen werken zou, een einde te maken aan den gewapenden vrede, welke in Europa heerschte en waarin de militairen geen gelegenheid hadden hun kennen en kunnen ten toon te spreiden. Onverschillig nu of de hoofdschuld van het uitbreken van den voor Europa zoo verwoestenden en uitputtenden krijg bij de Duitsche dan wel bij de Russische militairisten moet worden gezocht, in elk geval komt zij op het hoofd van militairisten neer. Men heeft het recht dit te constateeren, al vergeet men niet, dat hun drijven niet tot den oorlog zou hebben gevoerd, als niet ook economische motieven in de richting eener krachtmeting tusschen de groote Europeesche mogendheden hadden gewezen. In beide genoemde landen nu worden de militairisten hoofdzakelijk gerecruteerd uit de hoogere standen, in Duitschland vooral uit den landadel.

Hadden de bevoorrechte standen in Rusland en Duitschland maar een oogenblik vermoed, dat het allereerste en misschien ook wel het op den duur allerbelangrijkste

gevolg van den door hen verlangden, zooal niet ontketenden strijd het opruimen van hun eigen standsvoorrechten wezen zou, dan zou het zwaard wel in de scheede zijn gebleven. Nu het op aandrang van militairistisch gezinde jonkers of grootvorsten werd getrokken, is daaruit iets gansch anders te voorschijn gekomen, dan de aanstokers tot den krijg gewild en bedoeld hebben. Vandaar dat men bij deze tegenstelling tusschen bedoeling en resultaat onwillekeurig denkt aan hetgeen Hegel als algemeene stelling daaromtrent opmerkte.

In Rusland heeft de omwenteling met het oude régime geheel gebroken en de democratie in haar meest krassen vorm op het kussen gebracht; in Duitschland gaat het democratiseringsproces langs andere, meer geleidelijk verloopende banen, maar het is niet twijfelachtig, dat het ook daar begonnen is en er niet meer te keeren zijn zal. De democratische stroom, waarvan de voorste armen reeds langer dan een eeuw geleden West-Europa omvingen en die zich sedert 1848 met volle en steeds toenemende kracht over het Westen uitstortte, is thans ook in Midden- en Oost-Europa losgekomen. Aan terugdringen daarvan valt niet meer te denken; wie dit zou willen beproeven, zou worden doodgedrukt. Volksstroomingen, als zich in Rusland hebben geopenbaard en in Duitschland beginnen baan te breken, zijn onweerstaanbaar. Men kan ze hoogstens leiden; tegenhouden kan men ze niet.

De stroom der democratie, welke bezig is in Oost- en Midden-Europa de standsvoorrechten op te ruimen, en door het algemeen en geheim kiesrecht de regeeringen afhankelijk te maken van den volkswil, zooals

deze zich in de vertegenwoordiging des volks openbaart, dwingt niet slechts op staatkundig gebied al wat haar weerstaat, tot buigen of bersten. Zij gaat veel dieper en is veel breeder. De staatkundige revolutie of evolutie, waartoe zij voert, is slechts de meest naar voren komende uiting van haar dieper liggende maatschappelijke kracht.

Hetgeen thans in Oost- en Midden-Europa gebeurt, vertoont naast groote verschilpunten ook treffende punten van overeenkomst met hetgeen zich in West-Europa in 1789 en 1848 afspeelde. Ook toen werden de uitbarstingen voorafgegaan door jaren van schaarschte, die het volk tot vertwijfeling bracht; ook toen werd het streven naar politieke rechten gevoed door het meer of minder bewuste verlangen naar maatschappelijke gelijkheid. Thans komt daar nog bij, dat in de oorlogvoerende landen aan de offervaardigheid van het volk ten dienste van het vaderland eischen moeten worden gesteld van een voorheen onmogelijk geachte zwaarte. Nog nooit werden de gelederen der volkeren ter wille van het vaderland zoo schromelijk gedund. Geen stand, geen klasse in de maatschappij der oorlogvoerenden, welke daaraan niet haar tol heeft betaald en helaas moet blijven voortgaan te betalen. Onder dien druk lijden de volksklassen zeker niet het minst.

Is het dan wonder, dat juist in zulk een tijd, een tijd van zóó groot gebeuren, zóó groot lijden en zóó groote veranderingen, het gevoel van recht op een gelijk deel in de vruchten van hetgeen men met gelijke opoffering en gelijke doodsverachting heeft veroverd of tegen zijn vijanden heeft weten te beschermen, zich

met onweerstaanbare kracht aan de volksklassen opdringt? In Oost- en Midden-Europa uit zich dat gevoel voorshands vooral in de democratische revoluties en hervormingen, die daar op politiek terrein in gang zijn of worden voorbereid. In West-Europa, waar die politieke revoluties en hervormingen reeds in een vroeger tijdperk werden doorgemaakt, komt dat gevoel tot uiting in den eisch tot verandering in de verdeeling van het volksinkomen ten gunste der arbeidende klasse en van medezeggenschap der arbeiders niet slechts op politiek, maar ook op economisch gebied.

Een Fransch verdediger van de rechten der arbeiders schreef verleden jaar in een lezenswaardig, hoewel wat zeer idealistisch en zelfs geëxalteerd vlugschrift: „Welk burger, die geholpen heeft om de rechten der natie te redden, zal er in toestemmen niet ook zichzelf te redden door te eischen wat in billijkheid aan zijn arbeid toekomt? De man, die gehard uit den strijd terugkeert, zal de „sournoiserie du sabotage” verachten. Zijn eisch zal open en duidelijk zijn. De arbeid zal gehandhaafd willen blijven in de erkenning, welke de oorlog hem heeft gegeven. De Franschen die als soldaten, en als arbeiders (in de wapen- en munitiefabrieken) de Duitsche invasie hebben teruggeworpen, zullen er zich voor hoeden in hun ambacht een andere invasie te ondergaan, als deze hen zal berooven van al wat zij meenden te hebben verdiend door hun opoffering.” ¹⁾

Nuchterder maar niet minder duidelijk sprak Gosling, de president van het in 1916 te Birmingham

¹⁾ Pierre Hamp, *La France Pays Ouvrier*, Paris 1916, bl. 37.

gehouden congres van Trade Unions: „Sommige menschen rekenen met welgevallen op groote loonsverlagingen. Wij trade-unionisten — die reeds veel in den oorlog hebben geleden door het niet gelijk opgaan van loonen en prijzen — moeten het duidelijk uitspreken, dat, hoewel wij geen industrieelen oorlog zoeken, wij niet van plan zijn om onder de blijdschap over den vrede eenigen verderen aanslag op onzen levensstandaard te dulden.” En hij liet daarop, wat betreft de medezeggingschap in het bedrijf volgen: „Wij verlangen niet te zitten in den raad van directeuren of ons te mengen in den aankoop van grondstoffen of in den verkoop der producten. Maar wij gevoelen, dat wij als werklieden recht hebben op een stem — zelfs op een gelijke stem — met het bestuur zelf in het dagelijksch beheer van de zaak, waarin wij ons arbeidersleven slijten, in welker atmosfeer en onder welker voorwaarden wij hebben te arbeiden; in de uren van aanvang en einde van het werk, in de betalingsvoorwaarden en zelfs in de wijze van optreden van voormannen, met wie wij hebben om te gaan.”

Aan duidelijkheid omtrent hetgeen er omgaat in de hoofden en harten der Fransche en Engelsche werklieden laten dergelijke uitlatingen niets te wenschen over. En men zal wel niet meenen, dat de arbeiders in Oost- en Midden-Europa er anders over denken, ook al zijn hun gemoederen thans nog grootendeels vervuld met de verovering of bevestiging hunner *politieke* mondigheid.

Hoe zullen de ondernemers tegenover de door den

oorlog verhoogde eischen der arbeiders staan? Ten deele komt het hierbij aan op hun willen, ten deele op hun kunnen. En juist dit laatste is in alle oorlogvoerende landen in Europa door den krijg sterk achteruit gegaan.

De wereldstrijd, die om ons heen woedt, heeft overal bestaande tegenstellingen verscherpt en nieuwe opgeroepen. Op internationaal terrein zijn die nieuwe of verscherpte tegenstellingen zóó opvallend, dat men wel verplicht is ze te zien. Daarentegen is het op het eerste gezicht niet zoo duidelijk, dat de oorlog in de krijgvoerende landen ook tot groote verscherping der antithese tusschen kapitaal en arbeid heeft geleid. Toch is het niet anders. Wat hij in de gemoederen der arbeiders heeft wakker geroepen of versterkt, zagen wij zooeven. De werkgevers heeft hij wel is waar in hun verhouding tegenover hun arbeiders niet verhard. Veeler het tegendeel is aan te nemen. De algemeene democratiserende strooming zoowel op politiek als op sociaal gebied is stellig ook aan het gros der werkgevers niet ongemerkt voorbijgegaan. In zoover is in de oorlogvoerende landen van de zijde der ondernemers een grootere ontvankelijkheid te verwachten voor de eischen en verlangens hunner arbeiders, met wie zij zoo even nog schouder aan schouder den gemeenschappelijken vijand bevochten.

De beteekenis van deze vermoedelijke bereidwilligheid van werkgevers om zooveel mogelijk aan de eischen hunner arbeiders toe te geven en zoo het maar eenigszins kan, in vrede en vriendschap met hen te leven, is niet te onderschatten. Zij zal er toe kunnen leiden dat stakingen niet om

verbetering van arbeidsvoorwaarden maar om erkenning van de vakvereeniging der arbeiders in de toekomst vermeden zullen worden, zonder dat het noodig zijn zal, de werkgevers bij de wet tot erkenning van de ver-eenigingen der arbeiders en van hare wettig gekozen vertegenwoordigers te dwingen.

Dit is reeds veel, maar het is niet alles en het is niet genoeg. Ook waar het aan den goeden wil niet ontbreekt, komt het toch in de eerste plaats op het kunnen aan. „Zet eens een vuist, als je geen hand hebt,” pleegt men in arbeiderskringen te zeggen. De economische macht toch, om aan de eischen der arbeiders toe te geven, is in de krijgvoerende landen van Europa door den oorlog bij de overgrootste meerderheid der werkgevers zeer verzwakt. Natuurlijk zijn er wel uitzonderingen en vindt men er wel takken van bedrijf, die na den oorlog een goeden, hier en daar zelfs een gouden tijd te gemoet gaan. Maar regel zal dit in de belligerente landen voor handel en industrie vooreerst zeker niet zijn; slechts voor den landbouw zijn daar de vooruitzichten over het algemeen gunstig.

Reeds herhaaldelijk waarschuwde ik in woord en geschrift tegen het m. i. even bedenkelijke als bodemlooze optimisme, dat Europa dezen uitputtenden oorlog zou kunnen doorstaan zonder aan een economische crisis te worden blootgesteld, waarvan wij alleen het uitbreken kunnen voorzien, maar van welker ernst, welker duur en welker gevolgen men zich voorshands geen voorstelling kan vormen. Wat door mij hierover in het algemeen gezegd werd, vond ik onlangs voor de Duitse industrie op zeer overtuigende wijze uiteengezet

in eene brochure getiteld: *Gehen wir einer Hochconjunctur entgegen?* van Dr. Oscar Stillich, Docent aan de Humbolt-Akademie te Berlijn.

De beschouwingen van dezen schrijver zijn ook in sociaal-democratische kringen niet ongemerkt voorbijgegaan. De bekende revisionist Eduard Bernstein, die het echter met de internationale politiek der revisionistische meerderheidsgroep van de Duitsche sociaal-democratie niet vinden kan, schrijft naar aanleiding van die beschouwingen: „Tegenover de veel gehuldigde opvatting, dat na het einde van den oorlog de industrie een grooten opbloei zal tegemoet gaan, heeft Dr. Oscar Stillich bedenkingen ontwikkeld, die mij groote bewijskracht schijnen te bezitten.”¹⁾

De conclusie nu waartoe Stillich komt, heeft speciaal betrekking op Duitschland, maar zij geldt, behoudens enkele ondergeschikte punten, voor geheel Europa. Ik acht haar uit dien hoofde belangrijk genoeg om haar hier onverkort mede te deelen

„Kwantiteit en kwaliteit der voor Duitschlands economische voortbrenging noodige arbeiders zullen na den oorlog anders zijn dan daarvóór. De verhouding der productieve tot de onproductieve elementen zal sterk ten gunste van de laatste zijn verschoven. Het voor de productie beschikbare kapitaal zal na de enorme kapita Alvorderingen door de jarenlange oorlogshuishouding en door den noodzakelijken invoer van grondstoffen uit het buitenland, onder de

¹⁾ Eduard Bernstein, *Sozialdemokratische Völkerpolitik*, Leipzig 1917, bl. 195.

vooropstelling van het herstel der bewegingsvrijheid van het goud, slechts moeilijk te krijgen zijn. Dit schaarscher zijn van het industriele kapitaal zal niet slechts ongunstig werken op de loonen (in den zin van een verminderde vraag van het kapitaal naar arbeiders), maar ook op de rente en den prijs. De rentevoet zal (onder de vermelde vooropstelling) hoog zijn en de prijs der waren zal vooreerst algemeen sterk onder het niveau van de oorlogshuishouding terugvallen. Voor alle waren, die in het binnenland in voldoende mate worden voortgebracht, zal die waarschijnlijk zelfs tot onder het peil der voorafgaande vredesjaren dalen.¹⁾ Het sterkst zal deze prijsdaling zijn bij die waren, welke Duitschland tot nog toe in overvloed produceerde en op de wereldmarkt wierp, tenzij door kartellen een geweldige beperking der productie en een prijsdictatuur mogelijk is. De grootste Deutsche uitvoerindustrieën, de machine-industrie, de ijzerindustrie, de kolenindustrie, de textielindustrie, de suikerindustrie, de papierindustrie en de chemische industrie zullen meer of minder groote exportmoeilijkheden hebben. Er is voorts in verband met de prijsontwikkeling der fabrikaten van alle voor hun grondstoffen van het buitenland afhankelijke takken van nijverheid een productiebeperking uit anderen hoofde noodzakelijk. De door deze bedrijven voortgebrachte waren zullen ondanks eene door den oorlog veroorzaakte eventueele opzameling der be-

¹⁾ Dit schijnt mij wel voor Duitschland, maar niet algemeen waarschijnlijk.

trokken grondstoffen in het buitenland eene verhooging hunner productiekosten ondervinden, zoolang de Duitsche valuta slecht staat, de scheepsruimte schaarsch is en het buitenland ons afzetmoeilijkheden in den weg legt. Gelukt het aan industrie, handel en landbouw (door aanstelling van oorlogsinvaliden, vrouwen en kinderen) de loonen te drukken, dan kan wel is waar, overal waar het loon een groot deel uitmaakt van de waarde van het product, de anders onder de werking van de duurte der van elders ingevoerde grondstoffen intredende prijsverhoging meer dan goedgemaakt worden, zoodat de prijs der producten ook bij een grondstof-importeerende industrie niet stijgt maar zelfs valt.....

„Zoo zullen in ons vaderland na den oorlog die kenteekenen voorhanden zijn, welke men in het economisch leven onder den collectieven term „crisis” pleegt samen te vatten: verminderde koopkracht der menigte, lage loonen, gebrek aan kapitaal, beperking van het crediet en voor de waren deels lage, deels hooge prijzen, — met één woord: stagnatie op de gebieden der economische werkzaamheid en achteruitgang van den gezamenlijken economischen toestand in vergelijking met het tijdperk vóór den oorlog.”

Dit beeld is naar mijne meening op enkele punten zelfs voor Duitschland te donker geteekend en voor andere belligerente landen gelden sommige onderdeelen er van in veel mindere mate, men denke slechts

aan de afhankelijkheid der industrie van een onbelemmerden export. Maar dit neemt niet weg, dat de algemeene indruk, dien men er van krijgt, de werkelijkheid, welke de eerste vredesjaren, misschien na een kortstondig tijdperk van fictieven opbloei, te zien zullen geven, treffend weergeeft. Vooral is in deze voorstelling opmerkelijk en voor ons onderwerp van bijzondere beteekenis, dat verlaging der loonen een der voorwaarden van de industriele herleving zijn zal. Of dit onderdeel der teekening juist is, staat nog te bezien, maar dat in de landen, waar de productiekracht zoo sterk is achteruitgegaan, de werkgevers wel zullen moeten trachten ook op dit onderdeel hunner bedrijfskosten te bezuinigen, is niet twijfelachtig.

Wie daartegenover stelt hetgeen zooeven in herinnering werd gebracht over de eischen en aspiraties der arbeidende klasse en over de verhoogde kracht, welke de oorlog daaraan in de belligerente landen heeft verleend, kan zich niet ontveinzen, dat zich aan den economischen hemel zware onweerswolken beginnen samen te pakken en dat er heel wat door orkanen en bliksemslagen zal worden ontworteld en verwoest, vóór Europa zal kunnen genieten van de gezuiverde atmosfeer, welke ook op dit onweer zal volgen.

Door ieder wordt gevoeld, dat de heele beschaafde wereld thans leeft op een zwaar werkende vulkaan, maar men beseft over het algemeen nog veel te weinig, dat als het militaire vuur, dat door dien berg thans wordt uitgespuwd, eindelijk zal hebben uitgewerkt, men helaas niet zal mogen rekenen op een tijdperk van rust en verademing. Het gevaar is groot dat de sociale rommelingen,

welke reeds nu voor hen, die het oor daartoe te luisteren leggen, waarneembaar zijn, na het sluiten van den vrede door nieuwe uitbarstingen zullen worden gevolgd, die in de krijgvoerende landen van Europa een vuur zullen uitbraken, dat nauwelijks minder verterend zijn zal dan het krijgsvuur dat thans zijne verschrikkingen over de wereld verspreidt.

In de landen die tot nog toe het geluk hebben gehad neutraal te kunnen blijven, heeft de oorlog de aangewezen verscherping van het conflict tusschen kapitaal en arbeid niet gebracht. Maar men kan er zeker van wezen, dat de binnenlandsche strijd en de uitbarstingen, die in de belligerente landen daarvan het gevolg zullen zijn, hun terugslag in de geheele wereld, ook in de onzijdige landen, zullen doen gevoelen.

Het is jammer genoeg, dat dit hier te lande nog zoo weinig wordt beseft, en dat als gevolg der miskennenning van den ernst der sociale toekomst zooveel kracht wordt verspild aan den strijd over onderwerpen, die tegenover de reusachtige problemen, welke die toekomst aan alle beschaafde volkeren, zonder onderscheid, stellen zal, nauwelijks meer dan futiliteiten kunnen worden genoemd.

Voor al in Engeland heeft men begrepen, dat men zich zoo goed mogelijk een objectief oordeel moest vormen over den maatschappelijken strijd, die na den oorlog te wachten staat en welke nog moeilijker en ingewikkelder zal worden, doordien het vraagstuk van den vrouwenarbeid en het probleem van het aan het werk zetten van invaliden, zonder dat daardoor indirecte druk uitgeoefend wordt op de loonen der volslagen arbeiders,

in de oorlogvoerende landen onder de nieuwe toestanden veel scherper gesteld zullen worden, dan voorheen ooit het geval was.

De sectie voor staathuishoudkunde en statistiek van „the British Association for the Advancement of Science” heeft naar de elementen, die op een komende „social unrest” wijzen, een onderzoek ingesteld en daarbij haar aandacht gewijd aan verschillende, ook hier te lande bekende, pogingen tot voorkoming van den industrieelen strijd.

Als voorbeeld noem ik de „profit-sharing”, het deel geven in de winst der onderneming ook aan de arbeiders, het nog verder gaande „co-partnership”, waarbij de arbeiders deelhebben ook in het kapitaal der onderneming, en de uiterste consequentie van deze sociale proefnemingen, de productieve coöperatie. Men komt bij dat onderzoek terecht tot de conclusie, dat in die richting de oplossing niet moet worden gezocht. Onder zeer gunstige omstandigheden kunnen zulke proefnemingen wel hier en daar slagen, maar de ervaring heeft er vrijwel overal over ten gericht gezeten en ze als factoren van beteekenis bij de industriele hervorming en ontwikkeling der maatschappij te licht bevonden. Zij eischen van de arbeiders „en bloc” eigenschappen, waarover slechts enkelen onder hen beschikken en zij worden door de vakvereenigingen met leede oogen aangezien, omdat deze er terecht of ten onrechte pogingen achter zoeken, om den georganiseerden strijd der arbeiders voor betere arbeids- en levensvoorwaarden te verwateren en te verzwakken.

Langs dezen weg is de bereiking van den socialen

vrede niet met eenige kans op succes te beproeven; het onderzoek van de „British Association for the Advancement of Science” wijst dan ook in andere richting.

Naar aanleiding van deze uiting over hetgeen de ervaring heeft geleerd omtrent het onvoldoende en ondeugdelijke van de „profit-sharing” en het „co-partnership” als middelen om tot den socialen vrede te komen, heeft de heer H. Polak, de bekende voorzitter van den Algemeenen Nederlandschen Diamantwerkersbond zich in het Weekblad van dien bond van 26 Januari 1917 over mij vroolijk gemaakt.

„Niet zonder eenig leedvermaak — zoo schreef hij — lezen wij deze beschouwing, die niets minder is dan de erkenning door den heer Treub van het fiasco eener politiek-economische stelling, waarvan hij de vader is en waarop de vrijzinnig-democratische partij sinds jaren teert: namelijk de these der *tempering van den klas-senstrijd*.

„Immers, die fameuze tempering heette te kunnen en te zullen plaats hebben door toepassing juist van alle de middelen en methoden, waarvan de heer Treub thans de volkslagen onbruikbaarheid proclameert! *Profit-sharing, co-partnership*, productieve coöperatie: het is de heer Treub, die sinds vele jaren de propagandist, de profeet van deze dingen was.”

Gesteld een oogenblik, dat het hiermede inderdaad zóó gesteld was als de heer Polak het voorstelt, dan zou ik hem zijn leedvermaak gaarne gunnen. Waarlijk, men behoeft zich niet te schamen, als men op een of ander punt, hoe gewichtig het ook zijn moge, als ge-

volg van den oorlog van meening is veranderd. Wat er sinds 1914 in Europa en sedert enkele maanden over ongeveer de heele beschaafde wereld gebeurt, is zóó overweldigend, grijpt zóó diep in alle politieke en maatschappelijke verhoudingen in, dwingt zóó zeer tot toetsing van het eigen oordeel aan den nieuwen en te voren zelfs niet voor mogelijk gehouden loop der dingen, dat men het gerust kan bekennen, als zulk een toetsing tot revisie van dat oordeel leidt. Veeleer beschamend is het, dat over het algemeen het geweldig gebeuren om ons heen onze tijdgenooten zoo weinig tot dieper nadenken heeft gebracht en hen nog slechts bij uitzondering er toe heeft bewogen hunne oude meeningen, waarin zij zich door de macht der routine zoo gezellig thuis gevoelen, eens grondig te toetsen aan de toestanden, die de oorlog heeft teweeggebracht of doet verwachten, en die meeningen voor zooveel noodig te herzien.

De heer Polak beging evenwel een vergissing, toen hij meende dat eerst de oorlog mij er toe gebracht had, profit-sharing, co-partnership en productieve coöperatie te wegen en te licht te bevinden. Het is juist, dat het *Sociaal Weekblad* in het laatst van de vorige eeuw deze dingen aanpreef, als kunnende leiden tot den socialen vrede en tot tempering van den klassenstrijd, en dat ik destijds daarvan ook gedurende enkele jaren groote resultaten verwachtte. Maar de ontgoocheling kwam bij mij lang vóór den oorlog, reeds bij het intreden van de eeuw, waarin wij thans leven. Toch is daardoor mijn standpunt ten aanzien van den klassenstrijd niet gewijzigd en ben ik blijven doorgaan te verkondigen, dat de maatschappelijke organisatie zich tot

hooger peil zal ontwikkelen niet langs den weg van verscherping maar van tempering van den klassenstrijd. En ik ben in dat oordeel zelfs niet geschokt, nu ik even goed als de belijders van de sociaal-democratische leer van den klassenstrijd, voor de eerste jaren na den oorlog geen verzachting maar veeleer ernstige verscherping daarvan voorzie.

In den tweeden druk van mijne „*Drie hoofdstukken uit de geschiedenis der Staathuishoudkunde*”, welke in 1904 verscheen, schreef ik: „De eischen, welke de productieve associatie aan haar beoefenaars stelt, zijn slechts in uitzonderinggevallen voor dezen niet te zwaar. Of dat in de toekomst anders worden zal, is niet te voorspellen. Betere resultaten heeft de samenwerking van kapitaal en arbeid in sommige zoogenaamde „co-partnershipsondernemingen” opgeleverd, maar ook hier zijn zoovele moeilijkheden, dat deze ondernemingsvorm het nog niet tot een krachtigen wasdom heeft kunnen brengen.

„Wie niet blind is voor de feiten der maatschappelijke ontwikkeling, moet erkennen dat de arbeiders tot nog toe betere resultaten hebben bereikt, waar zij er naar gestreefd hebben hunne arbeidsvoorwaarden als loonarbeiders te verbeteren, dan waar zij gepoogd hebben hunne positie als loonarbeider voor die van deelgenoot in een productieve onderneming te doen plaats maken” (bl. 128).

In een noot voegde ik daaraan toe: „Wie het hier geschrevene vergelijkt met het slot van het artikel: „Van slavernij tot co-partnership” in de *Vragen des Tijds* van 1898, van welk artikel dit opstel grooten-

deels een reproductie is, zal bemerken, dat mijne verwachtingen omtrent de productieve coöperatie eenige jaren geleden hooger gespannen waren dan thans. Nadere bestudeering der coöperatie heeft mijne verwachtingen van hetgeen de coöperatie in het algemeen bijdragen kan tot de maatschappelijke ontwikkeling nog versterkt, maar mij tevens de overtuiging geschonken dat daarbij de productieve associatie vooreerst geen belangrijke rol spelen zal."

En in het in 1903 verschenen tweede deel van mijn boek over *Het wijsgeerig-economisch stelsel van Karl Marx*, schreef ik over dit onderwerp:

"De productieve coöperatie daarentegen, de coöperatie die de arbeiders aan hun eigen, voor gezamenlijke rekening uitgeoefende zaak zou helpen en die de leuze: „de werkplaats voor de werklieden" in vervulling zou brengen; — zij is gebleken niet in staat te zijn, de hooge verwachtingen te vervullen, welke een dertig- of veertigtal jaren geleden van haar werden gekoesterd. Vooral de geschiedenis der productieve coöperatie in Frankrijk is leerzaam; wat al illusies ten aanzien van de productieve coöperatie zijn daar sedert 1848 in rook vervlogen! Welk een opoffering van geld en kracht hebben ze gekost, de in aantal betrekkelijk geringe, in omvang slechts bij uitzondering eenigszins beteekenende productieve associaties, waarvan het meerendeel nog met jaarlijksche regeeringssubsidies en dergelijke ondersteuning moet worden op de been gehouden.

"De productieve coöperatie, die de wereld uit de banden van het loonstelsel verlossen zou en de kroon zou zetten op de coöperatieve beweging; voor welke

de andere takken daarvan als treden zouden dienst doen, ten einde haar te helpen bij het omhoog stijgen? zij is in de koude werkelijkheid een nauwlijks levensvatbare stumper gebleken, die met strompelende schreden achter hare krachtige en levensvolle zusters blijft aansukkelen.

„In het practische Engeland, dat de coöperatie zoo bij ervaring kent, heeft men de productieve associatie omgezet in het co-partnership, een tusschenvorm tusschen de productieve-, de verbruiks- en de credietcoöperatie, en ook elders wordt deze gedaantewisseling nagevolgd.

„Of die gewijzigde — en stellig verbeterde — vorm van coöperatie zich eenigszins in gelijk tempo zal kunnen ontwikkelen als de verschillende vormen van zuivere koopers-coöperatie zal nog moeten blijken” (bl. 133/4).

Deze aanhalingen laten wel geen ruimte voor twijfel over, dat het leedvermaak van den heer Polak elken feitelijken grondslag mist. Mijnerzijds wil ik mij nu niet vroolijk maken over het gebrek aan geheugen van den heer Polak. Zelfs Homerus slaapt wel eens. De vraag hoe mijn oordeel over profitsharing, co-partnership en productieve coöperatie in mijne algemeene overtuiging omtrent den klassenstrijd en zijne ontwikkeling past, ligt hier buiten mijn bestek.

Ik moest hierbij wel een oogenblik stilstaan, omdat, hoezeer in de tegenwoordige omstandigheden verandering van opinie ook gerechtvaardigd zijn kan, ik het toch niet kan toelaten, dat speciaal in arbeiderskringen de legende zou worden verspreid, als zoude ik plotseling „de volslagen onbruikbaarheid” hebben geproclameerd

van dingen, waarvan ik „sinds vele jaren de propagandist, de profeet was.”

De sectie voor staathuishoudkunde en statistiek van het Britsche Genootschap voor de bevordering der Wetenschappen, met welker onderzoek wij ons bezig hielden, ziet de noodzakelijkheid in van verder uitgebouwde organisatie der industrie ook in dezen zin, dat de ondernemers georganiseerd zullen optreden niet alleen tegenover hunne afnemers, maar ook tegenover de vereenigingen der arbeiders en dat zij met deze overleg zullen plegen over de hoofdpunten in de vooruitzichten der industrie en over de mogelijkheid het brengen van verbetering in de productiewijze. Voorts dat zij in overleg met de vakvereenigingen regelingen zullen treffen, om ook de arbeiders zelf economisch te interesseeren bij veranderingen in de inwendige inrichting der fabrieken, waardoor, hetzij tengevolge van invoering van nieuwe machines, hetzij als gevolg eener verbeterde organisatie van het werk, arbeid wordt gespaard, of, anders uitgedrukt, het nuttig effect van den arbeid wordt verhoogd.

Dit alles is bij uitstek moeilijk en eischt een groote mate van goeden wil zoowel bij ondernemers als bij arbeiders. De ondernemers zullen over het algemeen heel wat hebben te veranderen in hun tot nog toe tegenover hunne arbeiders en de arbeiders-organisaties gevolgde wijze van optreden, maar de arbeiders van hun kant en hunne organisaties zullen zich niet minder grondig hebben te herzien.

Tegenover het vele goede, dat de vakbeweging op

haar credit schrijven mag, staat eene groote schaduwzijde, namelijk de door haar op hare leden uitgeoefend wordende drang, om geen sterker woord te gebruiken, om toch vooral niet hun uiterste krachten in te spannen en om ook bij grooter arbeidsvermogen niet meer te presteeren dan een op zijn gemak werkend man van het vak met gemiddelde bekwaamheid en gemiddelden ijver aan arbeid leveren kan. Deze tendenz der vakvereenigingen wordt slechts bij uitzondering door deze openlijk erkend, maar zij is niettemin vrij algemeen aanwezig, en dat zeker niet alleen in Engeland. Overal, hier te lande zoo goed als elders, heeft de vakvereeniging dien half verborgen trek. Begrijpelijk is het ontstaan en de taaigheid van die tendenz wel; immers de arbeiders redeneeren deels bewust, deels slechts half bewust aldus: „indien wij onze uiterste krachten geven, worden onze eenheidsloozen naar die hoogste arbeidsintensiteit gemeten en werken wij ons — zooals de geijkte expressie is — dood ter wille van onze werkgevers.” De zucht om bij het werken in uurloon zich vooral niet te veel in te spannen en de afkeer tegen stukloon, welke in arbeiderskringen haast algemeen is, zijn uitingen van een en denzelfden geest.

Dien geest bij de arbeiders uit te drijven, zal zeker niet gemakkelijker gaan, dan om de werkgevers en hunne organisaties te brengen tot geregeld overleg met de arbeiders en hun vakvereenigingen. En toch moet het dien kant uit, zoowel bij de werkgevers als bij de werklieden, wil men tot die hoogste intensiteit der productie komen, naar welke men na den oorlog in alle oorlogvoerende landen streven zal, en die men tegenover de

enorme verwoestingen aan kapitaal en arbeidskracht, welke hebben plaats gehad, wel zal dienen te verwezenlijken, wil men op economisch gebied niet blijvend ten achter raken. En ik behoef wel nauwelijks op te merken, dat, indien het in de groote landen gelukken zal dien weg met goed gevolg op te gaan, de kleine wel zullen moeten volgen, willen zij het relatieve voordeel van geen arbeidskracht en minder kapitaal te hebben verloren, niet binnen korten tijd geheel inboeten.

Toen ik de bovenstaande meening over den drang der vakvereenigingen op hare leden, om toch vooral niet hun uiterste krachten in te spannen, in de *Haagsche Post* had uitgesproken, werd ik daarover door twee vakvereenigingsleiders ter verantwoording geroepen. De heer Polak sprak in zijn reeds aangehaald artikel in het *Weekblad van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkerbond* van een beschuldiging, die allen grond mist, en het onder redactie van den heer Oudegeest staande blad *De Vakbeweging* zeide in het hoofdartikel van 26 Januari 1907: „de vakvereenigingen missen die tendenz”.

Ik zou kunnen volstaan met de heeren te verwijzen naar het bekende werk van den Engelschen schrijver David F. Schloss, getiteld: *Methods of Industrial Remuneration*, waar men zelfs een brief in vinden kan van een Engelschen vakvereenigingsleider aan een werkgever, waarin hij mededeelt, hoeveel werk de leden zijner vereeniging maximaal per uur zullen verrichten. Schloss voegt aan de vermelding van dien brief toe: „Men zal begrijpen, dat als een arbeider in zulk een geval na drie kwartier bemerkt, dat hij het

bepaalde *maximum* bereikt heeft, hij er dan recht op heeft en door de afspraak met zijn mede-arbeiders er toe gebonden is, gedurende de overblijvende vijftien minuten met gekruiste armen te blijven staan" ¹⁾).

Maar ik zal mij tot dat voorbeeld uit Engeland niet bepalen en ik behoef dit niet te doen, omdat de heeren Polak en Oudegeest zelf onwillekeurig het voldingende bewijs leveren, waartoe zij mij sommeeren. Op zijne sommatie laat de heer Polak namelijk onmiddellijk volgen:

„Intusschen willen wij gaarne de mogelijkheid erkennen, dat er vele, zeer vele arbeiders zijn, wellicht vormen zij zelfs de meerderheid, die zich bij het volvoeren van hun taak nu juist niet tot het uiterste inspannen, zonder evenwel tot lijntrekken te vervallen.

„En wij zullen de laatsten zijn, om hen ongelijk te geven.

„Waarom ook zouden zij zich kapot werken? Om het beetje loon, dat zij krijgen?”

De heer Oudegeest laat zich in geheel denzelfden geest uit:

„De arbeider, die op uurloon werkt, doet zooveel als een „op zijn gemak” (lees: rustig) werkend man van het vak met gemiddelde bekwaamheid en gemiddelden ijver aan arbeid leveren kan.”

„Zoo is het! Een waarheid als een koe! Maar zet nu in de plaats van arbeider, het woord ambtenaar, kamerlid, professor, minister, — wat Treub zegt, blijft waar: de gemiddelde mensch vertegen-

¹⁾ Zie bl. 22 van den derden druk.

woordigt de over- overgroote meerderheid; dit geldt voor alle klassen in de maatschappij.

„Maar Treub wil, dat de enkelen, die „grooter arbeidsvermogen” hebben, hunne „uiterste krachten” zullen inspannen.”

„Welk recht heeft hij om dit te vragen? Doen de ambtenaren enz. dit? In hunne vast bezoldigde betrekking zeker niet. Als zij het doen, is het voor nevenverdiensde. Eene hoogst enkele uitzondering, waaronder wij Treub zelf gaarne rangschikken, daargelaten.

„Bovendien heeft hij het recht niet om dezen eisch te stellen, daar het uurloon geheel op gemiddelden en niet op buitengewoon goeden of snellen arbeid is gebaseerd. Dit weet ieder, die iets van het loonvraagstuk afweet en zeker Treub zelf. Indien het uurloon gebaseerd ware op buitengewoon inspannenden arbeid, zoodat ieder, die normaal werkte, ontslagen zou worden, dan zou er reden kunnen zijn den eisch van „uiterste krachtsinspanning” te stellen.”

Meer bewijzen voor hetgeen ik zeide, behoeft men wel niet, wanneer twee zóó invloedrijke mannen in de Nederlandsche vakbeweging als de heeren Polak en Oudegeest aldus over het „rustig” werken der arbeiders schrijven. Zij kennen toch hun eigen invloed wel in de arbeiderswereld en op de leden der „neutrale” vakvereenigingen. Maar welk een ernstig en treurig gemis aan besef van de pædagogische beteekenis hunner uitlatingen spreekt er dan uit hun woorden! Zeker, onder de door Oudegeest genoemde categorieën van personen

zijn er maar al te veel, die zich niet veel moeite geven, maar voor de meerderheid hunner geldt dat toch, voor zoover mijn ervaring reikt, gelukkig niet. En al zou Oudegeest gelijk hebben, wordt dan zulk een wijze van opvatting van hun taak bij ambtenaren, enz., door personen van eenig gezag uit *bourgeois*-kringen soms vergoelijkt? Gaat niet ieder er zooveel mogelijk tegen in, doet niet ieder, die zich in het openbaar of in particuliere gesprekken uitlaat, voorzoover hij niet zelf tot de gemakzuchtigen behoort — en dat zal wel niemand van mannen als Polak en Oudegeest zeggen — zijn uiterste best om den Jan-Salie-geest uit het volk ook in zijn hogere en midden-lagen uit te drijven? Het zou een misdaad zijn tegenover land en volk, als invloedrijke „*bourgeois*” het kwaad, waarop ik ten aanzien van de arbeiders wees, ten opzichte van hun eigen klasseggenooten verontschuldigen. Maar zij hebben dit bij mijn weten, gelukkig nimmer gedaan. En wat zou er van ons volk terecht komen, als onderwijzers tegenover hunne leerlingen een gemakzucht vergoelijkten, als Polak en Oudegeest bij de arbeiders, gelijk zij zelven zich niet kunnen ontveinzen, door hun uiterst verschoonende woorden zelfs aanwakkeren!

Niet slechts voor de toekomst der arbeidersbeweging, maar voor die van het gansche Nederlandsche volk is het te hopen, dat de leiders onzer vakbeweging spoedig zullen inzien, dat het vergoelijken en meer nog het aanwakkeren van laksheid, tegenover welke klasse van de bevolking het ook geschiedt, een kanker doet zwellen, die voor de volkskracht doodend zijn kan.

Het gaat hier niet om de vraag of de loonen thans

over het algemeen hoog genoeg dan wel te laag zijn. Al heb ik vaak den theoretischen grondslag waarop, en nu en dan ook de middelen waarmede het geschiedde bestreden; toch heb ik van den eersten dag af, dat ik aan het openbare leven deelnam steeds het streven der arbeiders naar lotsverbetering toegejuicht, de vakbeweging, voor zoover ik daartoe in staat was, aangemoedigd, en getuigenis afgelegd van mijne innige overtuiging, dat — gelijk Adam Smith het reeds uitdrukte — het een volk niet welgaan kan, als de groote menigte in een toestand van armoede en ontbering verkeert. Zóó is het gelukkig in Nederland niet meer gesteld en het streven moet er stellig op gericht blijven, de economische emancipatie van den vierden stand in de toekomst tot veel grootere hoogte op te voeren, dan zij thans heeft bereikt.

Ik liet mij ook in den laatsten tijd waarlijk niet onbetuigd, om werkgevers en kapitalisten daarvan zooveel mogelijk te doordringen. De toestanden, die door den oorlog zijn te voorschijn geroepen of in de naaste toekomst te verwachten zijn, verlangen van de werkgevers niet minder dan van de arbeiders, dat zij in hun optreden tegenover elkander fundamenteele wijziging zullen brengen. En van beiden, van arbeiders zoowel als van werkgevers eischen zij volle ontplooiing van hunne energie en volle toewijding niet alleen waar en voor zoover zij ieder van hun kant voor tegenstrijdige groeps- of klassebelangen opkomen, maar niet minder waar zij, op den grondslag van een door gemeen overleg verkregen compromis ten opzichte hunner strijdige belangen, samen hebben te werken aan den opbloei van hun tak van

bedrijf en daarmee aan de opleving van de gansche Nederlandsche nijverheid en aan de verhooging der beteekenis van het geheele Nederlandsche volk.

Op welke basis zal die voor de economische toekomst ook van Nederland onmisbare samenwerking tusschen ondernemers en arbeiders kunnen worden voltrokken?

Wel niemand is zoo naïef die noodzakelijke inwendige hervorming van de industrie te verwachten van een verteederling der harten hetzij bij de werkgevers, hetzij bij de arbeiders, ook al mag voor de oorlogvoerende landen — zooals ik zooeven aanstipte — worden aangenomen, dat er bij de werkgevers eene grootere bereidwilligheid dan vroeger zijn zal, tot het plegen van overleg met de vakvereenigingen. Het gaat hier om belangen, die wel een gemeenschappelijken grondslag hebben, maar welker onderling verschil bij beide partijen meer spreekt dan het gemeenschappelijk belang. Daarom behoeft men zich ook niet te vleien met de illusie, dat in een tijd waarin alle levensmiddelen duurder zijn geworden en de industrie voor ongekennd groote moeilijkheden wordt gesteld en ongekennd groote dingen van haar verwacht worden, de strijd tusschen ondernemers en arbeiders tijdelijk zal worden bijgelegd.

Integendeel, indien niet alle voorteekenen bedriegen, dreigt die strijd, in de thans oorlogvoerende landen niet het minst, feller te zullen ontbranden dan ooit. Door die branding zal de Europeesche industrie heen moeten; wetten noch dwangmaatregelen zullen haar daaraan doen ontkomen. Maar wèl zal de wet er toe kunnen en moeten medewerken, om uit dien strijd een beteren toestand te voorschijn te roepen, opdat het voor de indus-

trie zal kunnen wezen een: reculer pour mieux sauter.

Naar gelang de economische strijd tusschen ondernemers en arbeiders van beide zijden beter georganiseerd gevoerd wordt, stijgen de kansen, dat hij eindigen zal met compromissen, waarbij beide partijen van hun vroeger standpunt de scherpste kanten afronden. Maar opdat zulke compromissen werkelijk mijlpalen zullen zijn op den weg van den industriëelen vooruitgang, moeten zij, eenmaal gesloten, voor den tijd waarvoor zij werden aangegaan, ook gehandhaafd worden.

Compromissen van dien aard, waarbij werkgevers- en arbeiders-organisaties met elkander overeenkomen over de arbeidsvoorwaarden in het vak, zijn de collectieve arbeidscontracten en een der eerste dingen, waartoe de wetgever kan medewerken, is aan die contracten een zoodanige kracht te geven, dat zij niet telkens door ter zijde gebleven minderheden kunnen worden ondermijnd.

Voor de hoogere organisatie van de industrie is vóór alles noodig, dat onderkruiperij van de zijde van werkgevers zoowel als van arbeiders worde tegengegaan. Dat toch is anti-sociaal, van welken kant het ook in toepassing wordt gebracht.

Het Nederlandsche recht kent in art. 1637 *n* van het Burgerlijk Wetboek aan het collectieve arbeidscontract reeds rechtskracht toe, maar het heeft nog slechts den eersten stap gezet op den weg der rechtsontwikkeling, welke door de eischen van den industriëelen vooruitgang gevorderd wordt. Die overeenkomst behoort tot de krachtigste middelen om de vreedzame industriële ontwikkeling te bevorderen. Naar gelang zij zich meer inburgert, zal zij onwillekeurig en onvermijdelijk ook

een dieperen en breederen inhoud krijgen. Langs dien weg is, wel niet binnen enkele jaren, maar toch in een niet al te verre toekomst, te voorzien, dat aan de voorwaarden voor een krachtig opbloeiend economisch leven zal worden voldaan, wanneer de voor de naaste toekomst na den oorlog te verwachten sociale stormen over hun hoogtepunt zullen zijn heengekomen.

Als de vakverenigingen allengs meer erkend zullen worden in de organisatie der industrie zelve, als daarbij aan de arbeiders meer waarborgen zullen worden gegeven, dat verbeteringen in de inrichting van fabriek of werkplaats niet op hun kosten zullen worden ingevoerd, is te verwachten, dat de zoo even aangewezen anti-sociale geest van toch vooral niet zooveel arbeid te leveren als men leveren kan, bij hen zal plaats maken voor een steeds meer con amore medewerken aan de verheffing van hun vak, om de nijverheid waarvan zij deel uitmaken, tot hooger peil te brengen, overtuigd als zij dàn zullen kunnen zijn, dat de honig dien zij vergaren, niet meer uitsluitend voor anderen zal zijn.

Wat ik omtrent de noodzakelijkheid van den verderen uitbouw der wettelijke regeling van de collectieve arbeids-overeenkomst in het midden breng, is waarlijk niet nieuw. Daarop is ook hier te lande sedert jaren zoowel van de zijde der vakbeweging als door belangstellenden in de sociale vraagstukken van onzen tijd aangedrongen. Maar de oorlog heeft ook aan dien aandrang meer klem bijgezet. Wat voorheen wenschelijk was, zal spoedig noodzakelijk blijken te wezen. De sterk verminderde productiekracht in de oorlogvoerende landen, en deze vertegenwoordigen

de groote meerderheid van de bevolking van Europa, heeft het tot een onafwijsbare noodzakelijkheid gemaakt, uit het overschot daarvan alles te halen wat er uit te halen is. Dit geldt voor den arbeid zoowel als voor het kapitaal. Voor het kapitaal in dezen zin dat met verouderde machinerieën en productieprocessen zoo spoedig mogelijk zal moeten worden gebroken en dat aan den eisch van het meest intensief gebruik van de overgebleven kapitaalgoederen geen ontkomen meer is. Voor den arbeid beteekent het niet, dat de arbeider zal moeten werken tot hij er bij neervalt, maar wèl dat hij zoolang hij werkt, zich geheel aan zijn taak zal moeten geven en zich gedurende dien tijd de volle krachtsinspanning zal moeten getroosten, waartoe hij in staat is zonder zijn gezondheid te benadeelen of zijn opgewektheid er bij in te boeten.

Noch het een noch het ander zal zonder kleerscheuren worden bereikt. Aan stof tot conflicten zal het daarbij waarlijk niet ontbreken. Maar indien men, nu de oorlog de verhouding van voortbrengingsmiddelen en bevolking zoo sterk ten nadeele van de eerste heeft gewijzigd, er niet in wil berusten, dat de productie zeer geruimen tijd zal blijven beneden hetgeen voor een bevolking als die van Europa, volstrekt onmisbaar is, — en daarin *mag* men niet berusten, — zal van overheidswege alles moeten worden gedaan om te voorkomen, dat de conflicten tusschen werkgevers en arbeiders een chronisch karakter krijgen. Daarom is het thans meer dan ooit noodig, dat werkgevers en arbeiders een wettelijk afgebakend terrein vinden, waarop zij elkander kunnen ontmoeten en, na hun krachten te hebben gemeten, aan hun compromissen bindende kracht kunnen geven.

De collectieve arbeidsovereenkomst is niet het alles omvattende geneesmiddel tegen de te verwachten maatschappelijke troebelen, maar naast een goede arbeidswetgeving en een behoorlijk geregelde arbeidersverzekering kan zij toch zeer veel tot verbetering der verhoudingen bijdragen. In enkele bedrijfstakken, waar de organisatie zoowel van de werkgevers als van de arbeiders reeds ver gevorderd is, slaagde men er ook hier te lande in zonder afdoenden steun van de wet, aan de collectieve arbeidsovereenkomst dwingende kracht te geven, en door het (contractueel) verplichte lidmaatschap, ook de vakgenooten, die liever afzijdig bleven, te dwingen om in te gaan. Dat is hier gelukt door de in December 1916 hernieuwde „collectieve arbeidsovereenkomst in de typografie in Nederland.” Daarnaast is de organisatie in de diamantindustrie van beide kanten zoodanig ontwikkeld, dat bijkans het geheele bedrijf als gevolg van gemeen overleg tusschen de juweliers- en de diamantbewerksverenigingen geregeld is.

Maar over het algemeen is noch de organisatie der werkgevers noch die der arbeiders zoover gevorderd, als die in het diamant- en in het typografenvak. Daarom is voor de handhaving van collectieve arbeidsovereenkomsten wettelijke regeling en rechtsbescherming daarvan onmisbaar.

In 1911 werd door eene commissie, benoemd door de „Vereeniging van Voorzitters en Secretarissen van Kamers van Arbeid in Nederland”, van welke commissie Mr. H. L. Drucker voorzitter was en die, naast belangstellenden, zoowel werkgevers als bekende vakverenigingsleiders tot haar leden telde, ook op bevoor-

dering der collectieve arbeidsovereenkomst in het belang van den socialen vrede aangedrongen. „Dit nu — zoo zegt het door die commissie uitgebrachte verslag — kan in de eerste plaats geschieden door een behoorlijke privaatrechtelijke regeling van deze overeenkomsten, welke thans nog ontbreekt, opdat de partijen hunne uit de overeenkomst voortvloeiende rechten zooveel mogelijk zien gewaarborgd. De commissie is echter van oordeel, dat de wetgever niet bij een civielrechtelijke regeling dient halt te maken. Wanneer de overgrootste meerderheid der beoefenaars van een vak (b.v. drie-vierden der werkgevers en drie-vierden der werklieden) door eene collectieve arbeidsovereenkomst gebonden zijn, moet het, in het belang van de organisatie en de rust in het bedrijf, mogelijk zijn, dat door de overheid de inhoud van een zoodanig contract tot algemeene bedrijfsregeling wordt verklaard, die ook den niet-tot-het-contract-toegredene bindt.”

Hoe die commissie dit denkbeeld verder uitwerkt, moet ik in het midden laten. Ik zou anders vervallen in bespreking van détails, die hier niet ter zake dienende zijn.

Waarop het aankomt is, dat omzetting van het in 1911 door de bedoelde commissie aanbevolen en reeds vroeger van verschillende zijden gepropageerde denkbeeld in een daad des wetgevers thans niet slechts meer wenschelijk maar dringend noodzakelijk is.

Het is daarom bij uitstek verblijdend dat de van arbeiderszijde vaak met veel aandrang verlangde bevordering van de collectieve arbeidsovereenkomst door de wet, ook op het in September 1916 gehouden congres

van de Algemeene Roomsch-Katholieke Werkgevers-Vereeniging instemming vond.

Men zal bij een wettelijke regeling dier overeenkomst een onpartijdig en bij beide partijen vertrouwen genietend rechtscollege noodig hebben, welks sanctie het collectieve contract in elk speciaal geval zal behoeven, om het bindend te doen zijn ook voor de minderheden, die er niet vrijwillig aan deelnamen. Ontwikkelt het recht zich niet in deze richting, dan zal elke collectieve arbeidsovereenkomst de kiem van haar eigen ontbinding reeds bij haar ontstaan in zich dragen. Immers zij zal dan steeds bloot staan aan de langzame invreting der onderkruiperij, hetzij deze kome van den kant der arbeiders of van dien der ondernemers.

Zelfs *met* een dergelijke medewerking van den Staat waarbij deze — om een uitdrukking van Thorbecke te gebruiken — slechts zijne roeping als rechtsvereeniging zal vervullen, zullen in de practijk bij de ontwikkeling van het instituut der collectieve arbeidscontracten nog heel wat moeilijkheden te overwinnen zijn; maar *zonder* die medewerking zal Nederland op dit zeer gewichtige gebied de mededinging met de nijverheid van andere landen, waar zich bij de rechtsvorming breeder inzicht en meer vooruitziende blik zullen doen gelden, niet kunnen volhouden.

Eenerzijds zal het noodig zijn, dat men de organisaties der beide partijen zoo weinig mogelijk in haar vrijheid van onderhandelen belemmere, en aan den anderen kant, dat men haar zoo krachtig mogelijk steune tot handhaving van hetgeen zij overeenkwamen. Begrijpen de partijen zelve, de werkgevers- zoowel als de

arbeidersorganisaties, dat het in hun welbegrepen eigen belang dien kant uit moet, en onthouden de wetgevende machten der verschillende landen er niet hun onmisbaren steun aan, dan zal de oorlog die in Europa, naast zooveel andere ellende, ook het vooruitzicht op een tijdelijk hoog oploaienden klassenstrijd brengt, daarnaast toch de inwendige industriele ontwikkeling indirect een groote schrede voorwaarts hebben gebracht. Moge er later althans dit van getuigd kunnen worden.

X. DE NEDERLANDSCHE LANDBOUW NA DEN OORLOG.

De landbouw heeft hier te lande een eigenaardig karakter. Hij heeft groote exportbelangen, niettegenstaande er hier veel minder graanvruchten, met name broodgranen, verbouwd worden dan voor de binnenlandsche behoefte noodig zijn. Onder normale omstandigheden zou onze tarweoogst gedurende niet langer dan drie maanden en onze roggeoogst gedurende niet meer dan een goed half jaar in de binnenlandsche behoefte kunnen voorzien. Nederland behoort dan ook reeds sedert vele jaren tot de graanimporteerende landen. Maar daartegenover voert het heel wat andere producten van landbouw, tuinbouw en veeteelt uit. Sommige onderdeelen van den landbouw zijn zelfs geheel van den uitvoer afhankelijk. Dit geldt in de eerste plaats van het bloembollenbedrijf en de boomkwekerij. Voorts is het algemeen bekend, dat hier veel meer boter en kaas wordt voortgebracht, dan voor het binnenlandsch verbruik noodig is, en dat de waarde der geëxporteerd wordende zuivelproducten vóór den oorlog jaarlijks toenam. Met de teelt van verschillende soorten van groenten is het niet anders gesteld. Allengs worden meer groenten voor den export verbouwd, welke of wel in verschen toestand worden uitgevoerd of eerst in groentedrogerijen

worden gedroogd. Met de suikerbieten is het ongeveer evenzoo gesteld; deze worden wel niet in belangrijke mate onverwerkt uitgevoerd, maar zij worden niettemin indirect ook hoofdzakelijk voor den uitvoer geteeld. Het grootste deel toch van het product der suikerfabrieken en -raffinaderijen gaat in normale jaren over de grenzen.

De aardappelen staan in een eenigszins andere verhouding. Het meerendeel van den Nederlandschen aardappelooft is bestemd voor het binnenlandsch verbruik, maar toch is er in gewone tijden, als er geen misgewas is, een groot jaarlijksch overschot, dat kan worden uitgevoerd. Bovendien werden vóór den oorlog in toenemende mate zoogenaamde fabrieksaardappelen verbouwd, die minder aangenaam van smaak zijn, (zooals men in oorlogstijd bij ervaring heeft geleerd) maar die speciaal geschikt zijn als grondstof voor de aardappelmeelfabrieken. Het aardappelmeel nu wordt hoofdzakelijk voor den export geproduceerd.

De fabricatie van stroocarton, een verwerking van het stroo, welke vóór den oorlog een groote vlucht nam, is van den uitvoer nog meer afhankelijk.

De eierenproductie nam hier te lande in de laatste jaren vóór den oorlog zelfs zóózeer toe, dat terwijl vóór 1907 de invoer grooter was dan de uitvoer, de verhouding van in- en uitvoer met dat jaar omsloeg en sedert dien de uitvoer van eieren den invoer jaarlijks meer overtrof. In welke mate de eierenproductie hier groeide, kan men hieruit afleiden, dat in de jaren 1897 tot 1906 gemiddeld jaarlijks ruim voor een waarde van ruim f 4 miljoen aan eieren werd uitgevoerd en in 1913 voor ruim f 23 miljoen.

In vee was van oudsher een levendige uitvoerhandel, die nog grooter zou zijn geweest, indien de buitenlandse grenzen voor het Nederlandsche vee niet zoo herhaaldelijk op grond of onder voorwendsel van veeziekte waren gesloten geworden. De uitvoer van varkens in geslachten toestand nam haast in even snel tempo toe als de eierenuitvoer. Inzonderheid naar Engeland werd het halfvette zoogenaamde bacon-varken, na eerst hier te zijn geslacht, in steeds toenemende mate uitgevoerd. De export-slachterijen maakten vóór den oorlog goede zoo niet uitstekende zaken.

Het is bekend genoeg, dat gedurende den oorlog het den landbouw over het algemeen zeer voor den wind is gegaan. Slechts enkele takken daarvan, met name de boomkwekerij en de bloembollenteelt hebben geleden; overigens steeg de buitenlandsche vraag naar de producten van onzen landbouw en onze veeteelt zoozeer, dat de boeren over het algemeen groote oorlogswinsten hebben kunnen maken, ondanks het duurder worden van meststoffen en voederartikelen of, om een meer algemeen term te gebruiken, ondanks de verhooging hunner bedrijfsonkosten. Vooral geldt dit voor de landbouwers op de vette kleigronden. Maar hoewel deze het leeuwendeel van de oorlogswinsten der boeren konden behalen, hebben de over het algemeen kleinere en minder kapitaalkrachtige zandboeren toch ook geen reden tot klagen. Alles bijeen genomen, is er in den landbouw in den oorlogstijd goed, om niet te zeggen: „grof” geld verdiend. Thans schijnt echter, in verband met de steeds stijgende bedrijfsonkosten en de moeilijkheden bij den toevoer van kunstmest en veevoeder het

vet wat van den ketel te zijn. Intusschen hebben wij minder te maken met den toestand van thans, dan met de waarschijnlijke vooruitzichten van onzen landbouw, als de oorlog zal zijn afgelopen.

Uit hetgeen ik omtrent enkele der belangrijkste producten van den Nederlandschen landbouw aanstipte, blijkt wel afdoende — ook voor dengene, die op dit gebied geheel vreemdeling is — hoezeer deze belangrijke tak van ons volksbestaan van het internationale verkeer en speciaal van het handelsverkeer naar het buitenland afhankelijk is. Maar tevens blijkt er uit, welk een levensbelang er voor de gansche bevolking, als verzameling van broodeters, gemoeid is bij den invoer van tarwe en rogge uit het buitenland.

Mocht men in Nederland het onzalige denkbeeld willen ten uitvoer leggen van, in navolging van hetgeen elders onder den drang der oorlogsnoodzakelijkheid wordt beproefd, het land zooveel mogelijk van het buitenland economisch onafhankelijk te maken, dan zou dit — afgezien van andere onheilen — een revolutie in den landbouw te voorschijn roepen, welke aan de welvaart op het platte land, die ook vóór den oorlog reeds sedert 20 of 25 jaar in hoogst verblijdende mate toenam, spoedig een einde zou maken.

Ook wanneer men uitsluitend let op het belang van den landbouw ziet men den wegwijzer, die naar toeneeming van 's lands economische kracht en 's lands welvaart wijst, toch niet in de richting der belemmering van het internationaal verkeer staan.

Voor zoover onze landbouw belangen heeft bij den export — en dat heeft hij, zooals wij zagen, in hooge

mate — zal hij na den oorlog, in verband met de zoo bij uitstek abnormale verhoudingen op de internationale wisselmarkt, niet ontkomen aan de moeilijkheden, welke, zooals ik in paragraaf VI aanwees, als gevolg der waardevermindering van de munteenheden der oorlogvoerende landen tegenover den gulden zijn ontstaan. Toch staat de landbouw er in dit opzicht minder ongunstig voor, dan die exportindustrieën, wier producten, zoo ze al niet tot de weeldeartikelen behooren, toch gemakkelijker kunnen gemist worden. De voortbrengselen van onzen landbouw behooren immers over het algemeen tot de voedingsmiddelen. Zij zullen aftrek blijven vinden, al zullen zij in het vreemde land, waarheen zij uitgevoerd worden, duur betaald moeten worden, ook wegens den achteruitgang in waarde van het daar gangbare geld tegenover den gulden.

In landbouwkringen heeft men over het algemeen een somberder verwachting voorzoover den export van onze zuivelproducten aangaat. Ten aanzien van de kaas is daarvoor echter weinig reden. Fijne luxe-kaas wordt hier weinig gemaakt en surrogaten voor onze overal bekende exportkaas heeft men nog niet gevonden. De zoozeer in trek zijnde Edammer bijv. zal ook na den oorlog zijn weg naar het buitenland wel blijven vinden.

Met de boter staat het er inderdaad eenigszins anders en minder gunstig voor. De kunstboter wordt allengs meer geperfectionneerd en het is niet onwaarschijnlijk, dat in verband met de groote vermindering in rijkdom van de landen, waarheen onze boter vóór den oorlog hoofdzakelijk haar afzetgebied vond, de kunstboter aldaar aan de natuurboter een nog scherpere concurrentie zal

aandoen, dan vóór den oorlog het geval was. Toch zou ik mij al zeer moeten vergissen, indien de vrees voor deze concurrentie niet zeer overdreven zal blijken te zijn.

Als een weelde-artikel, in den eigenlijken zin van het woord, zal ook na den oorlog de natuurboter toch wel niet worden aangemerkt. Veeleer zal, ook in verband met de vermindering der ongelijkheid in de verdeling van het volksinkomen, welke — ondanks de door sommige groepen gemaakte oorlogswinsten — als belangrijk economisch resultaat van den oorlog is te verwachten, een toenemend aantal personen naast kunstboter ook natuurboter willen gebruiken. Gaat het inderdaad aldus, dan behoeven onze boeren zich voor vermindering van den afzet van hun boter niet beducht te maken, noch voor zoover de buitenlandsche, noch voor zoover de binnenlandsche vraag betreft.

Dit brengt mij een der hoofdargumenten in herinnering, waarmede indertijd, toen ik als wethouder van Amsterdam de naasting der gasfabrieken voorbereidde, daartegen gewaarschuwd werd. Die naasting zou aan de gemeente op groote verliezen te staan komen; immers het electrisch licht was toen juist in opkomst en dit licht zou het gaslicht verdringen. Hoe anders is het uitgekomen! Het electrisch licht heeft zich inderdaad in de laatste 25 jaar zeer uitgebreid, maar het gasverbruik is er niet door verminderd. Met de concurrentie tusschen kunstboter en natuurboter zal het zeer waarschijnlijk niet anders gaan. Er zal zeker in de toekomst meer kunstboter worden gebruikt, maar het ziet er naar uit, dat dit product de natuurboter evenmin verdrin-

gen zal, als de electriciteit het gas verdrongen heeft.

Een andere vraag is, of de verhoogde belangstelling in den landbouw, welke in de oorlogvoerende landen wordt aan den dag gelegd, niet haar terugslag op den uitvoer van onze landbouwproducten zal doen gevoelen. Die terugslag zal zeker niet geheel uitblijven. Ik acht het dan ook ver van onwaarschijnlijk, dat enkele onderdeelen van het bedrijf, zooals het tegenwoordig uitgeoefend wordt, minder loonend zullen worden en dat hier en daar de bakens wat zullen dienen te worden verzet. Zoo schijnt het mij — om hiervan een enkel voorbeeld te noemen — ver van onmogelijk, dat men in Groot-Britannië de varkensfokkerij voldoende zal uitbreiden, om den invoer van bacon-varkens uit ons land overbodig te maken of sterk te doen verminderen. Mocht dit inderdaad gebeuren, dan zou het een groote slag zijn voor onze exportslachterijen en zou de nevenverdienste, welke in menig land- en tuinbouwbedrijf in de varkensfokkerij gevonden wordt, grootendeels ophouden.

Indien er op mocht worden gerekend, dat na den oorlog Duitschland daartegenover als afzetgebied voor de producten onzer varkensfokkerij zal blijven openstaan, dan zou dit alleen wijziging behoeven te brengen in den aard der fokkerij en zou het Nederlandsche varken — aangenomen dat het blij is te leven — er het voordeel van hebben, dat het eenige maanden langer, d. w. z. den tijd dien het noodig heeft om van half vet bacon-varken tot vet varken te groeien, van het leven zal kunnen genieten. Maar de varkens, die daarop mochten speculeeren, zullen vermoedelijk bedrogen uitkomen.

Na den vrede zal de Duitsche grens waarschijnlijk nog wel eenigen tijd voor ons vee en voor onze varkens openblijven, totdat de vee- en de varkensstapel daar voldoende hersteld zullen zijn, maar dan zullen de agrariërs er als van ouds op aandringen, dat lastige concurrentie uit den vreemde hun zal worden bespaard. Onder 't eerste het beste eenigszins aannemelijke voorwendsel van mond- en klauwzeer onder het vee of van vlekziekte onder de varkens of onder welk ander voorwendsel ook, zal dan, tenzij hun invloed geheel gebroken is, de grens worden dichtgeworpen. En het is bekend genoeg, dat als die om zulk een officieele reden eenmaal dicht is, zij hoogstens nu en dan op een kier wordt opengezet.

Hoe het met zulke grenssluitingen gaan zal, is thans nog slechts veronderstellender wijze te bespreken. Eenerzijds ziet het er naar uit, alsof onder den invloed van het streven naar economische onafhankelijkheid de kracht der agrarische overwegingen, welke daarheen voeren, nog zal toenemen. Maar aan den anderen kant zal de opkomst der democratie bij onze oostelijke naburen de beteekenis en den invloed van het agrarisch conservatisme doen afnemen en de belangen der groote menigte bij goedkoope volksvoeding of althans niet duurdere voeding dan onder de omstandigheden onvermijdelijk is, allicht sterker doen spreken dan het belang der landbouwers bij kunstmatig hooge prijzen hunner producten. Welke van deze tegen elkander ingaande stroomingen de sterkste zijn zal, zal voor een goed deel afhangen van de wijze, waarop aan den oorlog een einde komt. Eindigt hij met eene „partie remise”, welke de kiem van nieuwe

conflicten in zich draagt, dan zal de overweging ontleend aan het belang der economische onafhankelijkheid zoo goed als zeker, zelfs onder een democratisch régime, de sterkste zijn. Komt hij daarentegen tot een beslissing met een daarop volgende regeling der vredesvoorwaarden, waarvan een duurzame vrede onder de volkeren van Europa te verwachten is, dan zal de zooeven bedoelde overweging het in kracht en invloed wel moeten afleggen tegen het volksbelang van goedkoop voedsel.

Zoo hangt zelfs de varkensmesterij en de export van vette varkens van den uitslag van den wereldkrijg af. Het is wel duidelijk, dat wat ik hier van de varkens zeg, met eenige verandering, al naar gelang van den aard van het landbouwproduct waar het om gaat, ook voor andere voedingsartikelen geldt.

Wel zal men er mede moeten rekenen, dat onafhankelijk van den invloed van den oorlog op den binnenlandschen strijd tusschen democratie en agrarisch conservatisme in de landen van Midden-Europa, men daar meer dan vroeger er op bedacht zal zijn, om uit den grond te halen, wat er van te halen valt, en dat dit op den export van verschillende land- en tuinbouwproducten, welke thans uit ons land worden betrokken, een voor ons ongunstige uitwerking zal kunnen hebben. Het zou mij echter verwonderen indien, om een voorbeeld te noemen, het verbouwen van kool in Duitschland zulk een vlucht zou nemen, dat men er den invoer van Nederlandsche koolsoorten kon missen en dien invoer, hetzij door hooge invoerrechten, hetzij op andere wijze, zou willen belemmeren of verhinderen.

In Engeland heeft de noodzakelijkheid eener betere

behandeling van den productiefactor grond nog meer de aandacht getrokken dan in Duitschland. Het is daar, wegens de veel grootere afhankelijkheid van het buitenland niet alleen voor broodkoren maar voor vrijwel alle voedingsartikelen, nog van veel meer beteekenis dan in Duitschland, dat aan de weinig economische wijze, waarop er tot nog toe met den bodem werd omgesprongen, zoo spoedig en zoo radicaal mogelijk een einde wordt gemaakt. Toch betwijfel ik, dat in den uitvoer uit Nederland van vruchten en groenten voor Engelsche jam- en conservenfabrieken stagnatie komen zal. Mocht men zich in Engeland er op willen toeleggen, zich ook in dit opzicht van het buitenland, met name van ons land, onafhankelijk te maken, dan zullen er toch zeker wel eenige jaren mee heengaan, vóórdat die toeleg met voldoende succes bekroond zal zijn.

Ook onze aardappelteelt schijnt mij weinig bedreigd en de suikerbieten zullen na den oorlog in onze fabrieken wel niet minder afzet vinden dan voorheen. Men zal zich in de belligerente landen, die thans het bezwaar der afhankelijkheid van het buitenland voor de oplossing van het voedingsprobleem gevoelen, wel in de eerste plaats op een grootere graanproductie toeleggen. Bovendien zal het wel niet zóóver komen, dat — ook al mocht men er in Engeland toe overgaan op eenigszins beteekenende schaal suikerbieten te verbouwen — de invloed hiervan op de suikermarkt van overwegende beteekenis zijn zal. En voor de aardappelenteelt zijn verschillende onzer gronden zoo bij uitstek geschikt, dat wij niet behoeven te vreezen, voor dit product van onzen bodem, voor zoover wij het niet zelf behoeven,

geen afzetgebied meer in het buitenland te zullen kunnen vinden, waar wij het tegen concurreerende prijzen zullen kunnen aanbieden en aan den man brengen. Maar hoe dit zij, toch is het zeer waarschijnlijk, dat er in verschillende landbouwbedrijven eenige verandering in de teelt der gewassen zal moeten worden gebracht. De bloemen-, bloembollen- en boomkwekerijen zullen misschien wel het langst onder den toestand lijden, maar tulpen, hyacinthen en andere bloemen, alsmede coniferen en ander sierhout behooren toch niet tot de weelde-artikelen, die het volk, dat er eenmaal aan gewend is, lang zal willen missen. Dat zal na den oorlog waarschijnlijk spoedig genoeg te recht komen, al zal de afzet naar Amerika en andere verder afgelegen exportlanden nog geruimen tijd onder de hooge scheepsvrachten lijden.

Hoofdzaak is echter, dat tegenover deze en dergelijke ongunstige omstandigheden in de conjunctuur van den landbouw-export gunstige factoren staan van heel wat wijdere strekking.

Zoo zal de te verwachten hoogte der scheepsvrachten, — welke zeker gedurende een tijdperk van 5 of 10 jaar, belangrijk boven het peil van vóór den oorlog blijven zal, — de concurrentie van het overzeesche graan met het inlandsche in dezen zin doen afnemen, dat de Amerikaansche en Russische tarwe en rogge, zoolang die hooge vrachten aanhouden, niet tegen even lage prijzen zullen kunnen worden aangeboden als vóór den oorlog. Reeds toen was er een langzame stijging van de graanprijzen merkbaar en de hoofdoorzaak daarvan zal na den oorlog nog sterker werken dan daarvóór.

De gemiddelde marktprijzen per hectoliter waren volgens de *Jaarcijfers* over 1915:

tusschen:	voor tarwe:	voor rogge:
1891—1900	5.50 ⁵	4.45
1901—1910	6.25	5.—
1911—1913	6.88	5.48

Behalve wegens de verhoogde vrachten is nog uit een andere oorzaak versterking van deze opwaartsche beweging te verwachten, al zullen natuurlijk de abnormale oorlogsprijzen na den vrede niet lang stand houden.

Onder de graan-exporteerende landen nemen, naast Rusland, de Vereenigde Staten en Argentinië een eerste plaats in. Deze landen zelf nu staan in economische ontwikkeling ook niet stil; hun industrie neemt met den dag in beteekenis toe. Dit geldt wel in de eerste plaats voor de Vereenigde Staten, maar toch ook voor Argentinië en andere graanexporteerende landen. Voor Rusland zal het na den oorlog waarschijnlijk zelfs in zeer hooge mate gelden.

Het gevolg hiervan is tweeledig: 1°. komt er een verandering in den aard van den uitvoer van zulke landen in dezen zin, dat in het totaal daarvan de graanuitvoer relatief af-, de uitvoer van industrieproducten relatief toeneemt; — ten aanzien van de Vereenigde Staten werd dit verschijnsel reeds vóór eenige jaren statistisch geconstateerd; — 2°. heeft bij die verandering in de productieverhoudingen het uitvoerend land zelf een allengs grooter deel van zijn graanproductie voor eigen behoefte noodig. Dientengevolge moet het, ten einde aan de toenemende vraag zoowel uit binnen- als buitenland te kunnen blijven voldoen, hetzij minder gunstig gelegen

of minder vruchtbare landen in cultuur brengen, hetzij van de aanvankelijk zeer ruwe en extensieve bebouwing van den grond, waaraan het vrijwel geheel aan de natuur wordt overgelaten, wat zij wil laten groeien, tot eene allengs meer intensieve cultuur overgaan, waarbij aan den grond steeds meer arbeid en kapitaal (inzonderheid mest) wordt ten koste gelegd.

Dit leidt er onvermijdelijk toe, dat de graanproducenten de geheele markt niet meer kunnen voorzien tegen even lagen prijs als vroeger. Waar nu algemeen bekend is, dat zoowel de Vereenigde Staten als Argentinië in den oorlog reusachtige sommen hebben verdiend aan hun graanexporten tegen sterk gestegen prijzen, en dat de winsten, welke de Vereenigde Staten maken met den uitvoer van oorlogstuig voor de gealliëerden, niet minder groot zijn, is het wel duidelijk dat sedert een paar jaren de geleidelijke verandering in den aard der voortbrenging en van den export dier landen, waarop ik zooeven wees, bezig is met reuzensprongen verder te gaan. Rusland heeft daarentegen door den oorlog wel is waar zeer geleden, maar toch staat ook dit reusachtige rijk aan den vooravond eener groote economische ontwikkeling. Ik zou niet gaarne het gevolg, welke dit een en ander op de exportprijzen der granen na den oorlog hebben zal, in getallen uitdrukken. Daartoe beschik ik niet over voldoende gegevens, maar dat de door mij aangegeven factoren in de richting van prijsverhooging moeten werken, zal — naar ik vertrouw — wel geen enkel economet tegenspreken.

Maar als na den oorlog de exportprijzen van de voornaamste graanuitvoerende landen blijvend en de vracht-

prijzen alsdan geruimen tijd hooger zullen zijn, dan vóór dien het geval was, zal deze tweeledige prijsverhooging van het buitenlandsche koren natuurlijk terugwerken op den prijs ook van het binnenlandsche graan en zal dientengevolge het verbouwen van broodkoren voor de markt voor verschillende boeren, die vóór den oorlog niet meer rogge teelden dan zij noodig hadden voor hun eigen bedrijf, weer loonend worden.

Dientengevolge zal in een aantal bedrijven, die op lichten grond worden uitgeoefend, de roggebouw voor den verkoop gunstige resultaten gaan opleveren en naar alle waarschijnlijkheid worden uitgebreid. Op de zwaardere gronden zal de tarwe, die zooveel terrein aan de suikerbiet moest afstaan, tegenover deze waarschijnlijk weer aan de winnende hand komen. Deze, om zoo te zeggen natuurlijke, factoren zullen met heel wat beter gevolg op de verhooging der teelt van graanvruchten inwerken, dan van dwang of — gelijk in Frankrijk — van premies van overheidswege te verwachten is.

Die te verwachten veranderingen in de kwantitatieve beteekenis van de teelt van verschillende Nederlandsche landbouwgewassen, haar oorsprong vindende in de stijging der buitenlandsche graanprijzen, zullen ook indirecte gevolgen hebben. Voor zoover de landbouw in engeren zin er voordeelijker door wordt dan de veeteelt, zullen zij er toe leiden, dat weilanden, die voor bouwland geschikt zijn, worden gescheurd. Neemt onder den invloed der genoemde factoren het graanland toe, zoowel ten koste van het weiland als van het aardappel- en het bietenland, dan zal dit weer het aanbod verminderen zoowel van zuivelproducten, als van bieten

en aardappelen. Hierin ligt een prijsverhoogende tendenz ook voor die landbouwproducten, welke door den oorlog niet rechtstreeks in die richting worden geïncfluenceerd. Alles bijeengenomen zijn dan ook de gunstige factoren voor de toekomst van den landbouw veel sterker en naar alle waarschijnlijkheid heel wat duurzamer dan de ongunstige en gaat de landbouw na den vrede een tijdperk van langdurigen bloei te gemoet.

Onze boeren, die zich over het algemeen gaarne armer voordoen, dan zij zijn, geven die conclusie niet zoo grif toe. Van hun kant wordt een tweeledige keerzijde naar voren gebracht, met het doel duidelijk te maken, dat tegenover prijsverhoging der producten in vergelijking met den toestand van vóór den oorlog eene ten minste daarmee gelijkstaande vermeerdering der productiekosten te verwachten is.

Die toeneming der bedrijfskosten zal in de eerste plaats ontstaan door verhoging der prijzen van meststoffen en andere bedrijfsbenodigdheden. Het is niet te miskennen, dat de te verwachten algemeene prijsverhoging, waarover ik in paragraaf VI sprak, zich ook over de hulpstoffen van den landbouw zal uitstrekken, maar er is geen enkele houdbare grond om aan te nemen, dat zij hier zóó ver zal gaan, dat de hoogere waarde van het product er geheel door wordt gecompenseerd. In het totaal der kosten van het landbouwbedrijf nemen toch de aan kunstmeststoffen en van elders aan te voeren voederstoffen en zaaigranen of -zaden te besteden bedragen slechts een ondergeschikte plaats in. De prijsverhoging van deze artikelen zou dus buiten verhouding sterk moeten zijn, indien er een

geheel teloorgaan van het voordeel der hoogere geldswaarde van de landbouwproducten van zou zijn te duchten.

Er komt echter — zoo zegt men van den kant der landbouwers — nog een tweede ongunstig element bij. De loonen der boerenarbeiders zullen zóó sterk stijgen, dat de boer een groot deel van zijne hoogere winst aan hen zal moeten afstaan. Ook deze verwachting is zeker niet ongegrond. Wij zien haar trouwens reeds in vervulling gaan. Al zullen de hoge loonen, welke thans onder de zoo buitengewone omstandigheden, waaronder ook de landbouw uitgeoefend worden moet, in tijden van groote drukte in het bedrijf betaald worden, na den oorlog wel geen stand houden, toch is het zeer waarschijnlijk, dat het arbeidsloon ten platten lande niet onbelangrijk hooger zal blijven dan vóór dien het geval was.

Edoch, alleen de boeren zelf zullen hierover klagen, ook al zullen zij er niet onder lijden. Eenerzijds zal het er toe voeren, dat ook de landbouw in toenemende mate met machinale kracht zal worden uitgeoefend en dat dus ook hier het economisch doel van het verkrijgen der hoogste opbrengst met de kleinste voortbrengingsmoeite, allengs meer zal worden benaderd. In verband met de reeds lang in gang zijnde verplaatsing der plattelandsbewoners naar de steden en de van zelf daarmee gepaard gaande afvloeiing van arbeidskrachten moet de landbouw tegen wil en dank die richting toch uit. De coöperatie, welke den boer trouwens in verschillende onderdeelen van het bedrijf reeds in verblijvende mate helpt, zal daarbij van grooten dienst kunnen zijn.

Voorts zal het, de zaak bekeken van algemeen maatschappelijk standpunt, allesbehalve een nadeel zijn, als de arbeiders ten platten lande meer verdienen en een hooger levensstandaard kunnen bereiken en ophouden. Voor het platte land geldt evengoed als voor het geheele volk, dat het niet welvarend zijn kan, als de groote menigte er in behoeftige omstandigheden verkeert.

„*Pauvres paysans, pauvre royaume*” zoo schreef in het laatst der 17e eeuw de maarschalk Vauban, met de bedoeling duidelijk te maken, dat men ter wille van 'slands welvaart en kracht zich aan den toestand, waarin de boeren verkeerden, gelegen moest laten liggen. De gezonde kern, die in dat gezegde ligt, is ook thans nog van toepassing, mits men onder „paysans” niet slechts de landbouw-ondernemers verstaat, maar alle „laboureurs”, waaronder de landarbeiders evenzeer te rekenen zijn als de boeren, die aan het hoofd van het bedrijf staan.

Uit een algemeen maatschappelijk oogpunt gezien, is de waarschijnlijkheid van het hoogere loon ten platten lande in vergelijking met den toestand van vóór den oorlog, niet een keerzijde van de te verwachten grootere winstgevendheid van het landbouwbedrijf. Dat verhoogde loon zal het voertuig zijn, waarmee die grootere winsten van den landbouw over meer hoofden zullen worden verdeeld. Van hooger standpunt uit bekeken dan van het eigenbelang van den boer is, bij de te verwachten goede toekomst, welke de landbouw tegemoet gaat, de stroom naar hoogere belooning van het werk des landarbeiders een onvermengd voordeel.

De belanghebbenden vreezen trouwens zelven niet, dat zij hunne hoogere winsten geheel aan hunne arbeiders

zullen moeten afstaan; anders zouden de landerijen, die in de twee laatste jaren aan de markt zijn gekomen, niet zulke buitengewoon hoge prijzen hebben opgebracht. Hoe het hiermede gesteld is, kan iedere dorpsnotaris u vertellen.

Intusschen is niet uit het oog te verliezen, dat er nog een andere factor in het spel is, welke er toe leidt, dat de vraag naar land toeneemt en de prijs daarvan wordt opgevoerd. De boeren zijn er namelijk op uit, de oorlogswinsten welke zij gemaakt hebben — en welke naar het oordeel van alle ter zake kundigen heel wat grooter zijn, dan men uit hetgeen het landbouw-bedrijf in de oorlogswinstbelasting bijdraagt, zou afleiden — bij voorkeur in land te beleggen. Zij besteden uit dien hoofde bij grondaankoop prijzen, waarbij zij slechts een zeer matige rente van hun kapitaal kunnen verwachten.

Maar al houdt men hiermede rekening, dan zouden toch de kooprijzen van landerijen niet in die mate naar boven zijn gelopen, als thans het geval is, indien niet de gegadigden zelf een gunstige meening hadden over de vooruitzichten van den landbouw.

Hoe het, terstond nadat er weer vrede zal zijn in Europa, met de prijzen van het broodkoren gaan zal, valt moeilijk te zeggen. Sommigen verwachten dan voor een korten tijd een zeer groot aanbod van producten uit landen, van waar die thans niet uitgevoerd kunnen worden. Zij denken daarbij vooral aan Rusland. Op zichzelf is zulk een verhoogd aanbod zeker niet onwaarschijnlijk, maar alles wijst er op, dat als de centrale mogendheden weer als graankoopers op de wereldmarkt zullen optre-

den, de plotselinge verhooging van de vraag die van het aanbod nog belangrijk zal overtreffen. Zelfs tijdelijk is dan ook geen val in de graanprijzen te voorzien, maar al ware dit anders, dan zou zulk een tijdelijk ongunstige conjunctuur, de door mij omtrent de goede toekomst van den Nederlandschen landbouw uitgesproken verwachting, niet logenstraffen.

Aan de boeren, die hun bedrijf op hun eigen hofstede uitoefenen, komt het voordeel der, over het geheel genomen, betere bedrijfsvoorwaarden in den landbouw geheel ten goede. Anders staat het daarentegen met hen, die hun woning met het daarbij behorend land in huur hebben. Zij zullen wel niet allen aanstands met de volle tegenwaarde van de grootere winstgevendheid van het bedrijf in pacht worden opgeslagen. Maar voorzooover dit niet gebeurt, wordt het nagelaten uit overwegingen, welke buiten het economisch terrein liggen en slechts tijdelijk haar invloed doen gelden. Op den duur winnen in dergelijke zaken de economische factoren het toch. De betere bedrijfsvoorwaarden leiden tot verhooging niet alleen der koop- maar ook der pachtsommen van de landerijen.

De consequentie hiervan is, dat de oorlog bezig is den grondeigenaren indirect, in den vorm van waardeverhooging hunner landerijen, oorlogswinsten in den zak te drijven, waarvoor zij in de oorlogswinstbelasting niet kunnen worden aangeslagen.

Nu het toch noodig en bovendien uitermate billijk is ook de grondeigenaren als zoodanig door eene verhooging der grondbelasting en door afschaffing van de bevoorrechtiging, welke zij bij de heffing der vermogens-

belasting genieten, hun aandeel te doen bijdragen in de verhoogde belastingen, die, zoo hier als elders, moeten worden opgelegd, treft het bijster gelukkig, dat de noodzakelijkheid dier belastingverhooging valt in een tijdperk, waarin de grondeigenaren verrijkt worden door algemeen werkende economische oorzaken, waaraan zij geen toedoen hebben.

Dit neemt wel is waar niet weg, dat zij zich met hand en tand tegen die even noodzakelijke als billijke belastingverhoogingen zullen verzetten. Voor den belastingwetgever echter kan het niet anders dan een spoorslag te meer zijn, om zich door dat verzet niet te laten weerhouden van het doorvoeren ook van dit onderdeel der belastingherziening. In een tijdperk van bloei voor den landbouw zal het den grondeigenaren geen nadeel berokkenen, maar hun slechts een deel hunner indirecte oorlogswinsten doen derven.

XI. DE TOEKOMST VAN NIJVERHEID EN HANDEL HIER TE LANDE.

De toekomst van onzen handel en onze nijverheid ligt zoo goed als geheel in handen van onze handelaren en industrieelen zelven. Of onze industrie, om eerst bij deze een oogenblik stil te staan, het noodige organisatieproces zal doormaken, waarop ik in paragraaf VIII ten aanzien der krijgvoerende landen de aandacht vestigde, zal moeten worden afgewacht. Het individualisme zit bij velen onzer industrieelen en zeker niet bij de minsten onder hen nog zoozeer in het bloed, dat zij een groote overwinning op zichzelf zullen moeten behalen om die richting, waarbij zij onvermijdelijk een grooter of kleiner deel hunner zelfstandigheid in eigen zaak zullen moeten prijsgeven, op te gaan. Voor zoover de organisatie bestaat in nauwere samenwerking met concurrenten door kartelvorming tegenover afnemers zal de tegenstand waarschijnlijk minder groot zijn, dan wanneer het gaat om een geregeld en allengs meer wezenlijke punten der industrie betreffend overleg met de organisaties der arbeiders. Doch hierop behoeft ik niet terug te komen.

Ook hier te lande heeft de oorlog de industrie in den stroom der organisatie medegesleept. In bijna alle bedrijfstakken zijn vereenigingen van ondernemers ontstaan in

verband zoowel met de moeilijkheden om de noodige grondstoffen te krijgen, als met de bezwaren, welke de afzet der producten ondervindt. Voor verschillende bedrijven wordt de gelijkmatigheid in de verdeeling der grond- en hulpstoffen voorts bevorderd door distributieregelingen van overheidswege krachtens de wet.

De overheidsdistributie zal na den oorlog niet langer stand houden dan strikt noodzakelijk zal blijken, en het is te verwachten, dat alsdan verschillende der onder den drang der oorlogsmoeilijkheden geboren ondernemersvereenigingen na korteren of langeren tijd eveneens verdwijnen zullen. Maar toch zal de samenwerking tot het verkrijgen van grond- en hulpstoffen, welke in dezen crisistijd begon, wel niet voorbijgaan zonder haar sporen achter te laten. Alles wijst er op, dat de coöperatie, welke in het landbouwbedrijf bij het aanschaffen van meststoffen, veevoeder, enz., reeds lang uitnemende diensten bewees, in het vervolg ook in de industrie voor goed wortel heeft geschoten.

Die coöperatie zal trouwens, voor zooveel het half-fabrikaten betreft, welke andere takken van nijverheid hebben te voltooien, het eenige afdoende tegenwicht zijn tegenover de te verwachten kartelvorming van producenten tot regeling van de voortbrenging met het doel de prijzen hunner artikelen hoog te houden. Voor zoover die kartelvorming eindproducten zal omvatten, zal de verbruikerscoöperatie en, indien de handeldrijvende middenstand zijn belang begrijpt, ook de winkeliers-coöperatie tegen overmatige prijsopdrijving kunnen en moeten waken. De toenemende organisatie op het gebied der nijverheid zal ongetwijfeld leiden tot uitbreiding der koopers-

coöperatie zoowel onder hen, die producten der nijverheid voor hun huishouding, als onder hen, die deze voor hun bedrijf noodig hebben.

Men kan daarin moeilijk iets anders zien dan een der sporten op de ladder, welke naar hoogere maatschappelijke ordening voert, ook al ontveinst men zich niet dat daardoor telkens bepaalde groepen van tusschenpersonen in het gedrang zullen komen. Ook de spoorweg heeft de diligence, de stoomboot heeft de trekschuit verdrongen. De maatschappij is geen stilstaand en levenloos blok, maar een zich ontwikkelend organisme, dat in zijn ontwikkeling telkens wrijving wekt. In zóó bewogen tijden als de maatschappij thans doormaakt, gaat die ontwikkeling in zeer versneld tempo en wordt de daaruit ontstaande wrijving op vele punten voor hen, die er aan bloot staan, zóó pijnlijk, dat zij wel gedwongen zijn er voor terug te wijken, willen zij er niet onder bezwijken.

Het is onmogelijk aan te geven, wie daaronder het meest te lijden zullen hebben, slechts dit kan als algemeen verschijnsel voor de toekomst worden voorspeld, dat de tusschenpersonen in den handel het over het algemeen hard te verantwoorden zullen hebben, en in aantal en verdienste, hier wat sneller daar wat langzamer, zullen worden teruggebracht tot hetgeen wordt gewettigd door de diensten, welke zij in een hooger ontwikkeld maatschappelijk organisme aan het goederenverkeer nog kunnen bewijzen. Het lot dat hen bedreigt, zullen ook zij slechts door samenwerking kunnen verzachten, voor zoover zij het niet afwenden kunnen. Maar opdat de coöperatie der tusschenpersonen op gezonden grondslag worde opgetrokken en uitgebouwd, moet daarbij het

doel voorzitten, door den tusschenhandel aan niet meer personen een bestaan te willen verzekeren, dan voor het verkeer in het nieuwe en hoogere maatschappelijke ontwikkelingsstadium noodig zijn.

De groote aderlating welke de productiekrachten in de wereldhuishouding door den oorlog hebben ondergaan, dwingt de maatschappij der toekomst niet slechts tot het overboord gooien van verouderde machinerieën en productiemethodes, maar ook tot het uitdrijven van het economisch parasitisme, waar en in welken vorm zich dit ook openbaart.

Het besef, dat er behoefte bestaat aan betere samenwerking in de industrie heeft verschillende *belangstelienden*, die zich gedwongen gevoelden daartegenover niet stil te blijven zitten, er toe gebracht goed bedoelde vereenigingen en instellingen in het leven te roepen, om de industrieelen bij elkander te brengen. Als uiting van de kracht, waarmede de drang naar organisatie zich onder de door den oorlog geschapen omstandigheden overal uitwegen zoekt te banen, is dit niet van belang ontbloot. Er zijn onder die vereenigingen ook wel enkele, die een nuttig effect kunnen hebben, maar over het algemeen verdienen hare oprichters niet meer dan een eervolle vermelding voor hun goede bedoeling. Zij voeren onwillekeurig tot versnippering van krachten en lijden in den regel aan het euvel, dat het dilettantisme op elk gebied aankleeft.

Hiermede bedoel ik allerminst een over het algemeen ongunstig oordeel te vellen ook over verschillende uitingen van *belanghebbenden* om tot organisaties op industrieel

gebied te komen, welke zich niet bepalen tot de belangen van een enkelen tak van bedrijf. Integendeel, verschillende van die uitingen getuigen van een gezond bedrijfsleven. Het spreekt wel van zelf, dat ik die nieuwe of door den oorlog van meer beteekenis geworden organisaties niet met name wensch te bespreken. Ik zou daarbij onwillekeurig onvolledig zijn en den schijn wekken, als zou ik de niet genoemde regelingen en instellingen op industrieel gebied voor minder beteekenend of minder vol aanzien. Slechts voor één organisatie, welke uit den drang van den oorlogstoestand is ontstaan, wil ik een uitzondering maken. Ik bedoel de Utrechtsche Jaarbeurs. Naar aanleiding van de opening der eerste jaarbeurs schreef ik in het weekblad „*In- en Uitvoer*” van 28 Februari een artikel, waaruit ik het volgende overneem:

„De jaarmarkten dagteekenen uit de middeleeuwen en waren, bij het ontbreken van geregelde verkeersmiddelen, bij de onmogelijkheid van het dagelijksch handeldrijven anders dan ter plaatse zelf en met de naaste omgeving, de door de omstandigheden gecreëerde organen voor den handel in goederen uit den vreemde. Destijds waren zij de organen, die in de behoeften van dien handel hadden te voorzien, de functie van het toen nog zeer primitieve internationale ruilverkeer hadden te vervullen.

„Wie geen vreemdeling is in de economische geschiedenis en iets weet van de beteekenis en de functie der jaarmarkten in vorige eeuwen, moet er wel door getroffen worden, dat zoo plotseling in den oorlog de „Leipziger Messe” en de „foire de Lyon” een nieuwe beteekenis hebben gekregen, en dat op het voetspoor

van die aloude instellingen ook hier het denkbeeld is gerijpt een jaarbeurs te stichten. Men heeft daarvoor zelfs een onzer oudste steden als plaats van vestiging gekozen, als wilde men (wat waarschijnlijk wel niet het geval zal wezen) daarmede te kennen geven, dat men met de jaarbeurs niet iets nieuws beoogde, maar de herleving eener instelling uit vervlogen tijden, die onder den invloed der omstandigheden, door den oorlog teweeg gebracht, weder modern staat te worden.

„Reeds door het kiezen van den naam „jaarbeurs” in plaats van „jaarmarkt” heeft men echter willen aanduiden, dat de nieuwe instelling wel eenige gelijkenis heeft met de oude jaarmarkten, maar daarmede toch niet op gelijke lijn te stellen is. Dat is juist, hoewel uit taalkundig oogpunt ook op den naam „jaarbeurs” wel het een en ander zou zijn af te dingen. Op de oude jaarmarkten kwamen verkoopers en koopers samen om handel te drijven. Dit nu zal ook op de jaarbeurs wel voorkomen; maar het doel daarvan is toch een ander. De jaarbeurs opent voor de verkoopers en inzonderheid voor de voortbrengers, de fabrikanten, een jaarlijks wederkerende gelegenheid om te toonen wat zij te verkoopen hebben, welke eigenschappen het heeft en tegen welke prijzen zij het kunnen leveren; de koopers tracht zij tot zich te trekken, opdat zij zich zullen kunnen overtuigen, wat de eigen Nederlandsche nijverheid in staat is te leveren. Niet dus om de transacties, welke ter jaarbeurs zelf tot stand komen is het in de eerste plaats te doen, maar om de relaties, die er zullen worden aangeknoopt en die, naar bedoeld wordt, zullen blijven, nadat de jaarbeurs reeds lang zal zijn gesloten.

„Voor zooverre men hierbij gedacht heeft aan het samenbrengen van de binnenlandsche industrieelen en hunne binnenlandsche afnemers was de tijd voor het houden der eerste jaarbeurs gelukkig gekozen, ook al wordt zij geopend onder zeer ongunstige omstandigheden, waarop haar voorbereiders bij geen mogelijkheid bedacht hadden kunnen zijn. Een Nederlandsche jaarbeurs moet echter meer willen zijn, zij moet ook aan de buitenlandsche afnemers willen en kunnen toonen, wat de Nederlandsche nijverheid hun bieden kan. Eerst als zij dit doet, zal zij aan haar doel ten volle beantwoorden.

„Zoolang de oorlog duurt, is het uit den aard der zaak onmogelijk er anders dan bij uitzondering vreemdeelingen heen te trekken. Maar reeds nu heeft men zich er op voor te bereiden, hierin zoo spoedig mogelijk verandering te brengen, als er weer vrede zal zijn in Europa. Reeds nu moet men er op bedacht zijn, de Nederlandsche jaarbeurs in het buitenland door voortdurende reclame bekend te maken en die bekendheid levendig te houden. Maar dit is nog slechts de helft van hetgeen te doen is. Niet slechts de buitenlanders helpen bij hun onderzoek, welke producten zij uit Nederland kunnen betrekken, kan het doel zijn. Dit is een zeer belangrijk deel daarvan, maar het volle doel is het niet en mag het niet zijn.

„Niet minder noodig is, dat het bestuur der jaarbeurs zich er op toelagge, zoo goed mogelijk op de hoogte te komen van de landen en de streken, waar er goede kans is op afzet van de Nederlandsche producten, die het instituut tentoonstelt. Als ook deze taak met kracht en ernst ter hand genomen wordt, zal de jaarbeurs er

waarlijk toe kunnen bijdragen om onze nijverheid en daarmede onze volkswelvaart tot hooger peil op te voeren. De jaarbeurs zal ter vervulling van dit deel der taak, welke de nieuwe toestanden haar opleggen, in geregelde verbinding moeten blijven met de officieele inlichtingendiensten van den staat. Maar zij zal daarmede niet kunnen volstaan; zij zal zich zelfstandig er op moeten inrichten die diensten aan te vullen; zij zal de resultaten van haar onderzoekingen in overzichtelijken vorm aan hare exposanten moeten ter kennis brengen en door grafische voorstellingen, die steeds — als zij goed en met kennis van zaken worden gemaakt — zoo sterk tot den beschouwer spreken, alsmede door brochures die resultaten ter kennis moeten brengen van de bezoekers harer instelling in volgende jaren.

„Dat is evenzeer noodig als het toonen aan den nederlandschen en den vreemden afnemer wat de binnenlandsche nijverheid hem bieden kan. De behoefte aan het geven van zoo groot mogelijke bekendheid aan hetgeen onze industrie leveren kan, heeft de jaarbeurs doen ontstaan. De behoefte aan de functie heeft ook hier het orgaan in het leven geroepen. Maar nu het er eenmaal is, moet het zijne functie ook ten volle vervullen, mag het niet halverwege blijven staan.

„Het streven om onze Nederlandsche verbruikers af te brengen van hun verderfelijke gewoonte van alles beter te vinden als het maar uit het buitenland komt; hen te overtuigen dat zij niet zelden onder een vreemd etiket Nederlandsch goed koopen, waarvoor zij den neus zouden optrekken, als zij den oorsprong er van wisten; hun te doen zien, dat onze nijverheid er wezen mag en — naar wij

allen hopen en verwachten — er na den oorlog allengs meer zal mogen wezen, dat streven valt niet genoeg te prijzen.

„Nu de Jaarbeurs echter eenmaal is tot stand gekomen en zich tot orgaan heeft gemaakt der openbaarmaking van het kunnen onzer industrieelen, mag zij daarbij alleen niet blijven staan. Haar oprichters hebben een groote en grootsche taak op zich genomen, maar zij hebben daarmede tevens de moreele verantwoordelijkheid tegenover het heele Nederlandsche volk aanvaard, die vrijwillig opgenomen taak met de uiterste krachtingspanning ten volle uit te voeren. Daartoe behoort niet alleen den afnemers te toonen wat men hier maken kan, maar niet minder den fabrikanten behulpzaam te zijn bij hun zoeken naar de streken, waar zij hun producten met succes kunnen verkoopen.”

Ik maak van deze opwekking, welke ik tot het bestuur der Utrechtsche Jaarbeurs richtte, vooral melding, omdat mij onlangs bleek, dat ik daarmede niet aan doovemans deur klopte. De Jaarbeurs zal niet alleen niet bij haar eerste optreden blijven staan, en zich, naar men hoopt, als blijvende, periodiek weerkeerende, instelling handhaven, maar haar bestuur stelt zich ook voor haar werkkring en organisatie op den duur in de door mij aanbevolen richting uit te breiden. Van een en ander verwacht ik grooten steun voor onze nijverheid in de jaren, welke wij te gemoet gaan en waarin georganiseerd optreden, ook tegenover het buitenland, niet slechts nuttig maar noodig wezen zal.

Welke vooruitzichten opent nu de toekomst voor onzen handel en onze nijverheid? Ook op deze vraag kan men slechts onderstellenderwijze antwoord geven. Veel

zal er te dien opzichte afhangen van de wijze waarop en de mate waarin het den oorlogvoerenden gelukken zal, hunne plannen tot het voeren van hun economischen strijd na den vrede, welke ik in paragraaf VII besprak, te verwezenlijken. Die strijd zal, voor zoover hij een tarievenstrijd zal wezen, aan onze nijverheid op bepaalde punten zeker moeilijkheden in den weg leggen en nadeelen berokkenen. Maar men stelle zich de toekomst in verband daarmede toch niet te donker voor.

Het streven der groote naties naar economische onafhankelijkheid kan — welke krachten zij daartoe ook zullen inspannen — slechts in zeer beperkte mate in vervulling gaan. Geen enkel beschaafd volk kan zich nu eenmaal van de wereld afsluiten en het internationaal verkeer missen. Aangezien nu het streven naar economische onafhankelijkheid niet over de geheele linie voor toepassing vatbaar is, zal het zich in de eerste plaats richten naar onafhankelijkheid van de industrie en van den handel der landen, tegen welke men in den wereldoorlog te velde trok. Hierin ligt een vingerwijzing voor de mannen van zaken in de neutrale landen.

Wat den handel betreft, zeide ik hiervan in het najaar van 1915, in de Memorie van Toelichting bij het ontwerp van wet betreffende de grondslagen van het stelsel van 's Rijks belastingen: „Waar zooveel oude handelsrelaties verbroken zijn, zooveel nieuwe relaties, als de oorlog voorbij zal zijn, zullen moeten worden aangeknoopt, en waar in zooveel gevallen het aanknoopen van rechtstreeksche relaties tusschen handelaren uit landen, die nog kort te voren met elkander in oorlog waren, door de opgewekte gevoelens en ge-

voeligheden zal worden bemoeilijkt, daar is voor onzen handel een breed terrein van werkzaamheid geopend, waarop hij niet alleen voordeelig werkzaam zal kunnen zijn voor zich zelven, maar te gelijk een bij uitstek nuttige rol zal kunnen vervullen als verbindingsschakel bij het weder aanknoopen van internationale banden, die rechtstreeks niet zoo gemakkelijk zouden kunnen worden hersteld."

Wat ik daar van den handel schreef, geldt, wat de hoofdzaak betreft, ook voor de industrie in de neutrale landen. Deze is, voor zoover zij export-industrie is, door de omstandigheden, welke de oorlog in het leven riep, er op aangewezen, zich vooral op de vervaardiging van die producten toe te leggen, die de oorlogvoerenden vroeger over en weer van elkander betrokken. Daarom vinden, om slechts twee voorbeelden te noemen, zoo-wel de hoogoven- en staalindustrie als de chemische nijverheid thans bij ons kansen van slagen, zooals zij vóór den oorlog nooit hebben gehad.

Hoezeer de oorlog op de gemoederen en daarmee op het internationale verkeer inwerkt, wordt ook in de krijgvoerende landen zelf ingezien. Zoo schreef Bernstein in zijn reeds door mij aangehaald geschrift over „*Socialdemokratische Völkerpolitik*": „Ook waar geen haat ontstaat of voortduurt, daar zal toch een diep wantrouwen zijn plaats vinden, en de uitwerking daarvan zal ten aanzien der mogelijkheden van het verkeer vaak geen haar breed verschillen van die van den haat. Diep wantrouwen zal de gemoederen der Franschen tegenover Duitschland en de Duitschers vervullen; dat zal echter ook de overheerschende toon zijn in de stemming der Engelschen tegenover Duitschland en de

Duitschers" (bl. 191). Omgekeerd zal van Duitsche zijde misschien minder sterk tegenover de Franschen maar ongetwijfeld even diep tegenover de Engelschen haat of wantrouwen gevoeld worden. En hoe zal het na den krijg in dit opzicht tusschen Italianen en Oostenrijkers gesteld zijn?

Het is treurig genoeg, dat de oorlog de wereld op die wijze uiteengereten heeft. Maar het zou dwaze sentimentaliteit zijn, nu het eenmaal zoo is, de dingen niet te willen zien, gelijk zij zijn, en de economische veranderingen, welke van die groote wederzijdsche verwijdering en verbittering het gevolg zullen zijn, te laten optreden, zonder er mede rekening te houden en er — mede in het belang der van elkaar vervreemde naties zelve — ter wille van eigen handel en industrie partij van te trekken.

Of onze handel en onze nijverheid de gelegenheid welke hun door de nawerking van den wereldoorlog zal geboden worden, zullen aangrijpen, zal afhangen van het doorzicht en de energie onzer handelaren en industrieelen zelve. Opdat, zoodra de vrede zal zijn gesloten, van die gelegenheid gebruik zal worden gemaakt, dient men zich daarvoor reeds thans voor te bereiden. Gelukkig zijn er teekenen, dat aan die voorbereiding op verschillend gebied wordt gewerkt en dat het onzen Nederlandschen handelaars en industrieelen niet aan de noodige energie ontbreekt.

Gedurende den oorlog zijn reeds verschillende industriele ondernemingen opgericht en plannen voor andere, nog meer omvattende bedrijven zijn in wording. Wordt er, zooals ik zooeven bij de bespreking van de Utrechtsche Jaarbeurs met een enkel woord uiteenzette, daar-

nevens voor gezorgd, dat men in het buitenland en speciaal in de landen, waar de kansen van afzet voor een bepaald product gunstig zijn, kan weten, wat onze industrie voortbrengen en leveren kan, dan ziet het er, alles bijeengenomen, voor de toekomst van onze nijverheid en onzen handel niet donker uit, ook al zullen zij aan de slagen, welke in de crisis, die op den oorlog volgen zal, zullen vallen, niet geheel ontkomen en al zullen zij heel wat innerlijken en uiterlijken strijd moeten doormaken, vóór zij de basis zullen hebben gevonden, voor vreedzame samenwerking van niet te kortstondigen duur met de arbeiders in hun bedrijf. Maar ook hier zullen de moeilijkheden, welke te overwinnen zijn, stalen tot den strijd om ze te boven te komen en zullen zij den besten onzer mannen van zaken in zich zelve den dieperen zin doen gevoelen der woorden van Corneille: „à vaincre sans péril, on triomphe sans gloire”.

Voor de toekomst onzer scheepvaart behoeft men zich niet bezorgd te maken evenmin als voor die van onzen landbouw. Vooral nu de duikbootoorlog de beschikbare scheepsruimte dagelijks doet verminderen, zullen de vrachten nog jaren lang hoog blijven. Wel is waar zullen na den vrede de Duitsche handelsschepen weer in de vaart komen en zal het deel der handelsvloot van de geallieerden, dat nu voor oorlogsdoeleinden wordt gebruikt, aan zijn eigenlijke bestemming worden teruggegeven, maar het neemt toch niet weg, dat de oorlog in de voor den handel beschikbare scheepsruimte een groot bres heeft geschoten.

Toch is het geraden, ook in dit opzicht op zijn hoede te zijn

Worden de plannen der krijgvoerenden om ook hun scheepvaart meer of minder scherp nationaal of supernationaal te organiseeren, verwezenlijkt, dan zal Nederland daarbij wel niet lijdelijk kunnen toezien en zal de Regeering het recht moeten behouden, om zich in de regeling der scheepsvrachten te mengen, bovenal ten einde de eenheid van Nederland en zijne koloniën tot uitdrukking te doen komen en eventueele pogingen van andere staten om ons economisch uit onze eigen koloniën te verdringen door een nationale Nederlandsche vrachtpolitiek te kunnen tegengaan.

Hoe minder ver in deze richting door rechtstreekschen of indirecten dwang van overheidswege zal behoeven te worden gegaan, hoe beter het zal wezen, maar dat neemt de wenschelijkheid niet weg, dat de overheid in deze de noodige bevoegdheid hebbe en houde. Tot maatregelen van dien aard zal de toestand na den oorlog wel noodzaken, opdat onze economische zelfstandigheid niet in gevaar kome, welke bezwaren van de zijde der belanghebbenden daartegen ook mogen worden ingebracht.

Gaat het die richting uit, dan zal daarbij aan twee voorwaarden moeten worden voldaan. In de eerste plaats zal de Regeering bij de toepassing van een dergelijken maatregel zich moeten doen bijstaan door een onpartijdig samengesteld college van deskundigen en zal er bij beklag over speciale toepassingen van algemeene wettelijke bevoegdheden een recht van beroep moeten zijn op een van de regeering onafhankelijk college met rechterlijke competentie. In de tweede plaats zal een dergelijk ingrijpen de noodzakelijkheid medebrengen van

subsiëering van die reederijen, welke daardoor onevenredig zwaar mochten worden getroffen.

Het oppertoezicht ook op de vrachttarieven der spoorwegen zal uit overeenkomstige overwegingen zoodanig moeten worden verscherpt, dat deze een waarlijk nationale handelspolitiek zooveel mogelijk zullen steunen. Vooral nu de beide groote spoorwegmaatschappijen de handen in elkaar hebben geslagen, waarvan een niet onbelangrijke besparing op haar exploitatiekosten is te verwachten, moet daarnevens het staatstoezicht worden verscherpt, opdat het publiek door dit monopolie niet worde geschaad.

Hetgeen er na den oorlog op economisch gebied staat te gebeuren, wijst zóó duidelijk in de richting der staatsexploitatie, of althans eener exploitatie onder staatstoezicht ook wat de geheele economische gestie der spoorwegmaatschappijen en vooral wat haar vrachtpolitiek betreft, dat ik na al wat ik vroeger over dit onderwerp schreef, daarvoor niet nóg eens een lans behoef te breken.

Slechts bij één onderdeel der vrachtpolitiek onzer spoorwegen wil ik een oogenblik stilstaan. Tot voor korten tijd stond die sterk onder den invloed der onderlinge concurrentie. Dit zal nu wel anders worden. Maar daarentegen zal zij zich waarschijnlijk nog scherper keeren naar de concurrentie met de binnenlandsche scheepvaart.

Tot op zekere hoogte is daar niets tegen, voor zover het er namelijk toe leidt, de goederenvervoerders tegen te hooge eischen van binnenschippers te vrijwaren; maar wanneer het tevens tot het lang niet denk-

beeldige gevolg voert, de spoorvrachten tusschen aan het water gelegen gemeenten constant lager te houden dan voor gelijke afstanden tusschen minder bevoorrechte plaatsen, is er voor den Staat alle aanleiding toe, voor die concurrentie, waar zij niet in speciale gevallen door bijzondere omstandigheden gerechtvaardigd wordt, een stokje te steken.

Nog erger nadeel doet de concurrentie à outrance van de spoorwegen met de schipperij aan het algemeene nationale belang, wanneer ze er toe leidt, dat te veel wagens beschikbaar worden gehouden voor lijnen, die met de waterwegen concurreeren, en een zoodanig percentage van het goederenvervoer door de spoorwegen aan zich wordt getrokken, dat een deel der schipperij stil moet liggen, terwijl tegelijkertijd de strekken, waar de spoorwegmaatschappijen de concurrentie van de binnenvaart niet te duchten hebben, reden hebben tot klagen over gebrek aan wagenruimte. Klachten van dien aard heeft men vaak genoeg kunnen vernemen. Zij wijzen op een dermate oneconomisch gebruik van het nationale transportvermogen, dat de Regeering na den oorlog en misschien zelfs wel reeds vroeger verplicht zal zijn, daarin in te grijpen. Het is te hopen, dat het te dien opzichte bij regelingen met een hoofdzakelijk preventief karakter zal kunnen blijven. Bij de groote internationale krachtsinspanningen, welke na den oorlog op economisch gebied zullen noodzakelijk zijn, zal geen enkele natie zich zulke krachtsverspillingen, als waartegen ik hier waarschuwde, straffeloos kunnen veroorloven.

Deze zaak heeft in ons land nog een bij uitstek nationaal belang. De Limburgsche mijnstreek is ten

aanzien van het vervoer helaas alles behalve gunstig gelegen. Het is daarom te hopen, dat de kanalisatie van de Maas, waardoor Heerlen ook te water zal zijn te bereiken, na den oorlog met de grootste energie zal worden ter hand genomen. Maar zelfs al geschiedt dit, dan zal het nog jaren duren vóór de Limburgsche kolen per schip van de mijnen zullen kunnen worden gehaald. Zoolang dit niet het geval zal zijn, blijft het een nationaal belang van de allerhoogste orde, niet alleen dat de vrachtprijzen voor de Nederlandsche steenkool zoo laag mogelijk worden gehouden, maar vooral ook dat het den mijnen op geen enkel oogenblik aan de noodige wagenruimte ontbreekt.

Waar men allerwegen zich er op toerust nijverheid en handel onder staatstoezicht te organiseeren, kan het spoorwegverkeer hier te lande dat toezicht nog minder missen dan het scheepvaartverkeer. Voor dat algemeene economische toezicht zal de Regeering evenwel, zonder grondige reorganisatie van dit lichaam, aan de adviezen van den Raad van Toezicht op de Spoorwegen niet genoeg hebben.

Behalve door het houden van toezicht op- en, zoo noodig, door het ingrijpen in de vrachtpolitiek der Nederlandsche reederijen en spoorwegen, zal de Staat ook langs anderen weg de binnenlandsche nijverheid hebben te bevorderen.

Jammer genoeg, wordt bevordering der binnenlandsche nijverheid van Staatswege hier te lande over het algemeen synoniem geacht met invoering en toepassing van een protectionistisch tarief van invoerrechten. Zooals

ik in de zooeven aangehaalde Memorie van Toelichting bij het ontwerp van wet betreffende de grondslagen van 's Rijks belastingstelsel uiteenzette, acht ik *die* wijze van bevordering der nijverheid na den oorlog voor Nederland minder geschikt dan ooit.

Hoe voor zulk eene politiek de condities dan in een wereldrijk zijn zullen, kan ons als Nederlanders vrijwel koud laten. Ons land is nu eenmaal geen wereldrijk maar een klein land, en zelfs als wij niet alleen rekening houden met het Rijk in Europa tellen wij toch onder de wereldrijken niet mee. Bovendien zou een protectionisme, dat ook de koloniën omvatte en deze daardoor min of meer afsluiten zou voor den vreemden handel en het vreemde kapitaal, op de ontwikkeling van Indië zóó belemmerend inwerken, dat het wel de gevaarlijkste koloniale handelspolitiek zou wezen, welke ons land in den tijd, die ons na den oorlog te wachten staat, zou kunnen volgen. Alleen dàn zou men 'in dit opzicht wel verplicht zijn, maatregelen van zelfbehoud te nemen, indien er noodzaak kwam tot verweer tegen pogingen om ons economisch uit onze eigen koloniën te dringen.

Practisch gesproken zou een protectionistisch tarief alleen het Rijk in Europa kunnen omvatten, zooals trouwens ook in de protectionistisch getinte wetsontwerpen, welke hier onder vroegere ministeries werden ingediend, werd beoogd. Maar wat stelt men zich van de toekomst van Nederlands nijverheid voor, als de groote mogendheden handelsverdragen zullen gaan sluiten, waardoor Europa grootendeels in twee meer of minder nauw sluitende tolverbonden zal worden verdeeld?

Aansluiting bij een der beide verbonden wil toch wel niemand, die gehecht is aan onze economische zelfstandigheid, en die niet vergeet dat prijsgeving daarvan ook onze politieke zelfstandigheid spoedig in groot gevaar zou brengen.

Maar als men dat *niet* wil, welke voorstelling maakt men zich dan van protectionistische zijde omtrent de toekomst der Nederlandsche nijverheid? Meent men, dat zich hier een bloeiende en krachtige nijverheid zal kunnen ontwikkelen, die genoeg zal hebben aan het afzetgebied binnen eigen grenzen? Wel niemand die bij eenig nadenken en eenige kennis van zaken, dit zal durven volhouden. Daarvoor is Nederland veel te klein. Wil het naast zijn landbouw en zijn handel ook zijn nijverheid tot bloei brengen, dan moet deze in de groote meerderheid der takken van industrie, voor welke beoefening de voorwaarden hier gunstig zijn, haar afzetgebied in toenemende mate vinden in het buitenland, — moet zij steeds meer export-industrie worden. Belangrijke takken van nijverheid zijn er, welke oprichting, naar het algemeen oordeel van der zake kundigen, zonder gegronde kans op afzet van haar product in het buitenland, zelfs niet denkbaar zou zijn.

Exportnijverheid nu kan desnoods in een wereldrijk door protectionisme worden in de hand gewerkt, dat reuzensommen kan besteden aan openlijke en bedekte uitvoerpremiën en aan stelselmatig doorgevoerde dumpingpractijken; een klein land kan *die* wapenen in den internationalen economischen strijd niet met succes hanteeren. De sommen, welke het daaraan zou ten koste kunnen leggen, zijn zóó gering in vergelijking met het-

geen bijv. de Duitsche of de Amerikaansche industrie er, zoo zij dit in haar belang acht, aan kan besteden, dat het voeren van den strijd met zulke wapenen van meet af op schade en schande voor ons zou moeten uitloopen. In Nederland kan men met een protectionistische handelspolitiek aan de exportindustrie slechts nieuwe moeilijkheden in den weg leggen.

Even weinig echter is het theoretische vrijhandelsstelsel voor de toestanden, welke na den oorlog op economisch gebied zullen ontstaan en zich thans reeds duidelijk genoeg beginnen af te teekenen, in de praktijk houdbaar. Overal maakt de overheid zich gereed, om zich, in overleg met de organen van handel en industrie, op veel intenser wijze te gaan bemoeien met het economisch leven dan vóór den oorlog het geval was. Evenmin als een klein land als Nederland daartegenover met vrucht kan reageeren door het in toepassing brengen van een algemeen protectionistisch tarief, evenmin mag de Staat er in dit opzicht een struisvogelpolitiek volgen, door de oogen te sluiten voor hetgeen die buitenlandsche overheidsbemoeiingen voor het internationaal verkeer beteekenen, en handel en nijverheid alleen laten staan in hun strijd tegen de nieuwe moeilijkheden, welke zij zullen hebben te overwinnen. De handelspolitiek der non-interventie, van het Gods water over Gods akker laten loopen, is in de toekomst voor ons land al even ongeschikt als eene protectionistische handelspolitiek zou zijn.

In hoever kan en moet de Staat dan wèl optreden?
Bij de bespreking van het scheepvaart- en spoorweg-

verkeer gaf ik daarvan reeds een paar voorbeelden. Eenige andere wil ik daaraan nog toevoegen.

Zooeven wees ik op de nawerking, welke de door den oorlog gewekte verbittering tusschen de thans oorlogvoerende volkeren op het internationaal verkeer hebben zal. De handelaren en industrieelen der neutraal gebleven landen, inzonderheid de Nederlandsche mannen van zaken behoeven zich wel is waar niet te vleien, dat zij na den oorlog over het algemeen met groote sympathie in de thans oorlogvoerende landen zullen worden begroet en bejegend; maar in vergelijking met den haat en het wantrouwen, waarmede de industrie en de handel uit het voor enkele jaren nog vijandige land zullen hebben te worstelen, is gebrek aan sympathie reeds een relatief voordeel.

Men mag dan ook met grond aannemen, dat wanneer, hetzij door de geallieerden, hetzij door de centrale mogendheden differentieele tarieven zullen worden ingevoerd, met voorkeurrechten voor de vrienden, de neutralen daarbij, zoo zij al niet met deze zullen worden gelijk gesteld, toch ook niet als vijanden zullen worden behandeld.

De relatieve voorkeur nu, welke na den oorlog de vroegere neutralen tegenover de oude vijanden zullen hebben, zal, naar te verwachten is, er onder meer toe leiden, dat ook Nederland zal worden overstroomd met handelshuizen, die hun werkelijke nationaliteit achter een Nederlandsch omhulsel zullen trachten te verbergen.

Daartegen in te gaan door het vestigen van vreemde handelaars en vreemde handelshuizen te bemoeilijken, zou geheel indruischen tegen onze al-oude traditiën.

Maar het vrij toelaten van vreemde kooplieden, ook als zij zich achter Nederlandsche firma-namen verbergen, brengt het gevaar mede, dat bijv. Engeland en Frankrijk in onze industrie en onzen handel bedekte Duitsche bedrijven zullen zien, óók als zij *bona fide* Nederlandsch zijn. Dit gevaar mag niet als hersenschimmig worden weggepraat; men moet het onder de oogen durven zien even goed als andere moeilijkheden.

Het te keeren zal eensdeels de taak zijn van de belanghebbenden zelven, anderdeels van den wetgever. De belanghebbenden zullen goed doen, voorzoover hun zaak in den vorm eener vennootschap wordt gedreven, hunne statuten er op na te zien, of zij tegen vreemde invasie voldoende zijn beveiligd, en zoo neen, er alsnog tijdig waarborgen daartegen in op te nemen.

De wetgever zal niet langer mogen dralen met het instellen van een handelsregister, waarin alle handelaars en industrieelen ingeschreven zullen moeten worden en waaruit tevens blijkt van welke nationaliteit de werkelijke eigenaars van vennootschappen onder firma of van zoogenaamde firma's zijn. Was dit al lang ter bestrijding van ongewenschte concurrentie, om geen sterker woord te gebruiken, noodig; thans is het een dringende eisch des tijds geworden. Bij den aandrang daartoe, welke van verschillende zijden wordt geoefend, sluit ik mij zonder voorbehoud aan.

Theoretisch gesproken, heeft men zich tegenover het hier bedoelde gevaar naar alle zijden te weren. De wettelijke regeling zal dan ook, gelijk wel van zelf spreekt, een algemeen karakter moeten dragen. Dit neemt intus-

schen niet weg, dat de maatregel practisch in hoofdzaak ten opzichte van enkele Duitsche handelshuizen werken zal. En dit niet alleen, omdat de Duitsche handelaars en industrieelen zich hebben gekenmerkt als bijzonder energiek ook in hun optreden in het buitenland, maar ook omdat de economische dwang om *coûte que coûte* buitenslandsche afzetgebieden te veroveren of te herwinnen, zooals ik in paragraaf VII uiteenzette, zich vooral voor en in Duitschland zal doen gevoelen. Onder dien drang der economische noodzakelijkheid zal ook, naar wel van zelf spreekt, het pogen om langs een omweg te profiteeren van de relatieve voorkeur der neutralen, niet achterwege blijven.

Het is wel te betreuren, dat een niet slechts wensche-lijke maar dringend noodige maatregel zich practisch hoofdzakelijk naar één zijde keeren zal, maar dit mag er toch niet toe leiden, hem achterwege te laten. Het geldt hier een groot *Nederlandsch* belang en „charité bien ordonnée commence par soi-même”.

Voorts is het te hopen, dat de wetgever eindelijk tijd zal vinden, om de zoo noodige herziening van ons Wetboek van Koophandel, speciaal wat betreft het vennootschapsrecht, het wisselrecht en het zeerecht, — eene herziening, die reeds lang is voorbereid, — tot stand te brengen.

Naast die medewerking van den Staat aan de ontwikkeling van handel en industrie en aan het afwenden van gevaren, die haar bedreigen, een medewerking welke van het Departement van Justitie moet uitgaan, kan hij ook op andere wijze hulp en bijstand verleen.

Gelijk ik hierboven aangaf,¹⁾ is het noodig, dat door belanghebbenden een organisatie wordt in het leven geroepen, om eenerzijds de buitenlandsche vraag naar produkten, welke hier in Nederland worden vervaardigd, in te lichten, dat men die hier kan bevredigen, anderzijds de Nederlandsche industrie op de hoogte te brengen en te houden van de landen en streken, waar zij voor de produkten der verschillende bedrijven een afzetgebied kunnen vinden. Hier nu biedt zich een bij uitstek ongezochte gelegenheid tot samenwerking tusschen den Staat en het particulier initiatief aan. Die samenwerking bestaat van oudsher. De Staat helpt met zijne consulaire ambtenaren de handelaars en industrieelen, die in het buitenland zaken doen, maar de consulaire dienst kan en moet verbeterd worden.

Hiertoe werd, op voorstel van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken, reeds een eerste stap gezet door de verhooging der begrooting van dit departement voor het loopende dienstjaar met f 50.000 ten bate van den dienst der economische voorlichting in het buitenland. De Memorie van Toelichting bij dat voorstel, hetwelk beoogt onzen consulaire dienst meer mobiel te maken en daardoor beter aan zijn doel te doen beantwoorden, vangt aan met de volgende woorden: „Welhaast met zekerheid kan worden aangenomen, dat na afloop van den thans woedenden wereldoorlog op economisch gebied eene scherpe concurrentie tusschen de verschillende landen zal ontstaan, hetzij om verloren markten te herwinnen, hetzij om zich nieuwe te verwerven, hetzij om

¹⁾ Zie blz. 159 en volg.

zich op reeds veroverde te handhaven. Nederland zal in dien vreedzamen krijg voor de behartiging zijner belangen hebben te waken; het zal er voor zorg moeten dragen, dat het de veroverde plaatsen bezet houdt en er zoo mogelijk nieuwe bij wint." Uit deze woorden, zoowel als uit het voorstel zelf, blijkt, dat het Ministerie van Buitenlandsche Zaken voor de economische eischen van de toekomst niet blind is. Gelukkig hebben de Staten-Generaal — zooals trouwens niet anders was te verwachten — zich met deze verbetering van den buitenlandschen inlichtingendienst ten behoeve van handel en nijverheid vereenigd. Wat er door de aanneming van het bewuste voorstel is bereikt, is nog wel niet veel, maar het is de vraag, of men met de consulaire krachten, waarover men beschikt, wel aanstonds veel verder zou kunnen gaan. Hoofdzaak is, dat uit het voorstel de erkenning blijkt, dat men in de toekomst nog veel minder dan vroeger de vertegenwoordiging van Nederland's industriele en handelsbelangen in het buitenland voor een groot deel mag overlaten aan honoraire consuls, onder wie velen niet eens Nederlanders zijn en die voor het speciale Nederlandsche standpunt in den komende economischen strijd onmogelijk een open oog en een open oor kunnen hebben.

Uit het bovenstaande volgt wel, dat er voor den Staat op verschillende wijze en op verschillend terrein gelegenheid is, mede te werken aan den opbloei van Nederlands handel en nijverheid, en aan het afweren van gevaren, welke dien opbloei kunnen bedreigen. Hij behoeft daarbij ook het hulpmiddel van het tarief van

invoerrechten niet te beschouwen, als een verboden wapen waaraan hij niet raken mag.

Heel iets anders dan het voeren van eene algemeen protectionistische politiek is het op zijn hoede te zijn, indien bepaalde takken van nijverheid, wier bestaansvoorwaarden hier niets kunstmatigs hebben, met ondergang bedreigd worden door dumpingspractijken, — dit woord hier genomen in zijn uitgebreidste beteekenis, — van den eenen of anderen grooten concurrent. Daartegen zulk een nijverheid, zoo noodig, door tegenmaatregelen te beschermen, is politiek van lijfsbehoud, waarvan men zich niet door theoretische vrijhandelsoverwegingen zou mogen laten afbrengen.

Zonder twijfel zal men zich niet mogen verhelen, dat dit middel steeds een tweesnijdend zwaard kan blijken te zijn en dat het slechts met groote kennis van zaken en groote voorzichtigheid mag worden toegepast. Maar het zou niet in 's lands belang zijn, het *a priori* uit het economisch arsenaal der staatsbemoeiing met handel en nijverheid te verwijderen. Men houde het zoo lang mogelijk achter slot en grendel, maar men schrome niet het te voorschijn te halen, wanneer blijkt, dat men het ter bescherming van de eene of andere industrie tegen vreemde vernietigingspogingen noodig heeft.

Waar de Staat ter bevordering van handel en nijverheid zoo veel en zoo velerlei op zijn weg zal vinden, is er dringende behoefte aan een veel beter ingerichte economische voorlichting der Regeering, dan waarover deze thans beschikt. Met het oog op de toekomstige eischen, welke aan verschillende departementen van algemeen

bestuur gesteld zullen worden, stel ik mij voor, dat een Raad van Handel en Nijverheid dient te worden ingesteld, onder voorzitterschap van den Minister van Handel en Nijverheid; de Ministers van Buitenlandsche Zaken, van Waterstaat, van Koloniën en van Financiën, misschien ook de Minister van Justitie zouden er ambtshalve lid van moeten zijn. Die Raad zou voorts moeten bestaan uit vertegenwoordigers van den grooten geldhandel, den grooten goederenhandel en de groote nijverheid. Of hij ook vertegenwoordigers van den landbouw zal moeten bevatten, acht ik twijfelachtig. Natuurlijk zal bij de economische politiek van den Staat op de belangen van den landbouw evenzeer moeten worden gelet, als op die van nijverheid en handel. Hierover kan niemand in twijfel zijn. Voorloopig wil het mij echter voorkomen, dat men de belangen van den landbouw het best zal dienen door reorganisatie en uitbreiding der bevoegdheden van het Nederlandsch Landbouw Comité, waarvan een vertegenwoordiger in den Raad van Handel en Nijverheid zou kunnen zitting hebben. Dit is intusschen slechts een détail, dat op verschillende wijzen goed geregeld kan worden.

De Raad zal periodiek, bijvoorbeeld eenmaal per maand, moeten bijeenkomen en de Regeering van advies moeten dienen, omtrent alle vragen op het gebied van het internationale handelsverkeer. Op die of op eene dergelijke wijze toegerust, zal de Regeering de zware taak, welke ten aanzien der bevordering van handel en nijverheid op haar schouders zal komen te rusten, kunnen vervullen zonder al te eenzijdig te werk te gaan en in al te groote fouten te vervallen.

De instelling van zulk een lichaam zal bovendien een tweeledig bijkomend voordeel hebben, waarvan de groote beteekenis vooral van het eerste deel, indien het verwezenlijkt wordt, wel algemeen zal worden erkend. Het zal er namelijk toe kunnen bijdragen, dat het vraagstuk van de handels- en nijverheidsbevordering aan de partijpolitiek, waarin het te kwader ure verzeild raakte, onttrokken wordt.

Voorts zal het de samenwerking der verschillende departementen op economisch gebied bevorderen, een samenwerking, die in het begin van den oorlogstijd, onder den drang der omstandigheden wel eenigszins verbeterde, maar die toch, gelijk algemeen bekend is, nog zeer veel te wenschen overlaat.

XII. DE VOORUITZICHTEN VAN DEN GELDHANDEL.

Tot de vele onvoorziene gevolgen van den oorlog op economisch gebied behooren ook de groote versnelling van het proces der bedrijfsconcentratie en de toeneming van den invloed van het bankwezen op de industrie en haar ontwikkeling.

Over het concentratieproces in de industrie bestaat veel misverstand. Zeer in het algemeen sprekende, kan men terecht gewagen van een tendenz der industrie naar concentratie; men mag daarbij evenwel niet vergeten, dat niet alle bedrijfstakken aan dat proces in gelijke mate deelnemen. Er zijn een aantal takken van nijverheid, waarin het klein en vooral het middelgroot bedrijf zijn plaats en zijn zelfstandigheid heeft weten te behouden en vooreerst ook wel handhaven zal.

Zelfs komen in den lateren tijd factoren op den voorgrond, welke aan de bedrijven, die geschikt zijn om op niet te groote schaal economisch te worden uitgeoefend, nieuwe levenskracht geven. Als zoodanig is vooral de vlucht, welke de electrificatie bezig is te nemen, van beteekenis. Door de electrische centrales, die binnen korten tijd vrijwel het geheele land zullen kunnen bedienen, wordt het mogelijk aan de kleinere bedrijven mechanische kracht ter beschikking te stellen, zonder

dat deze hun duurder te staan komt dan aan het grootbedrijf. Bovendien stelt de steeds meer veldwinnende coöperatie ook in de nijverheid de kleinere industrieelen in staat, bij den inslag hunner grondstoffen en, voorzoover hun coöperatie ook den verkoop omvat, bij den afzet hunner producten, de voordeelen van het grootbedrijf te combineeren met die van het kleinere bedrijf, waarin de leider zijn oog ook over de bijzonderheden kan laten gaan.

Er wordt vaak verkondigd, dat er een scherpe afscheiding zijn zou tusschen landbouw en industrie in dezen zin, dat in de nijverheid het concentratieproces algemeen zou zijn waar te nemen, in den landbouw niet. Zoo is het met het concentratieproces in die twee groote takken van ons volksbestaan intusschen niet gesteld. Inderdaad is het waar, dat voor den landbouw in engeren zin het grootbedrijf niet de meest rendeerende bedrijfsvorm is, maar er zijn toch sommige takken van exploitatie der natuurkrachten van den grond, die zich inzonderheid voor het grootbedrijf leenen. Men denke slechts aan den boschbouw. Ook voor de teelt van sommige exportgewassen, speciaal van bloembollen, levert het grootbedrijf voordeelen op, doch dit zijn uitzonderingen op den regel.

Daartegenover vertoont de meerderheid der takken van nijverheid de neiging tot concentratie, maar andere zijn er, waarin deze neiging zich niet of slechts flauw vertoont. Men geeft daarom van de werkelijkheid een juister beeld, door, wat het concentratieverschijnsel betreft, niet van een scherpe tegenstelling tusschen landbouw en nijverheid te spreken, maar door zich een geleidelijk,

zij het hier en daar wat sprongsgewijze, verloopende lijn te denken, tusschen het over het algemeen zeer gedecentraliseerde landbouwbedrijf en enkele bij uitstek geconcentreerde takken van nijverheid, zooals het hoogoven- en het mijnbedrijf.

Een reeds lang waargenomen verschijnsel in de industriele concentratie nu is, dat er wisselwerking bestaat tusschen de bedrijfsconcentratie en het werken van bepaalde takken van nijverheid voor de wereldmarkt. De exportindustrieën zijn over het algemeen het meest geconcentreerd, en omgekeerd hebben de meest geconcentreerde, op de grootste schaal gedreven wordende bedrijven, de wereldmarkt voor den afzet hunner producten het meest noodig.

Waar nu de wereldoorlog zulk een diep doordringenden invloed uitoefent op het internationaal goederenverkeer, en de exportindustrieën in de verschillende landen, zooals ik hierboven in paragraaf VII besprak, na het sluiten van den vrede voor grootendeels nieuwe toestanden en vaak ook voor nieuwe moeilijkheden zullen komen te staan, kon het wel niet anders, of hij moest ook het concentratieverschijnsel in de exportnijverheid zeer in de hand werken. Reeds nu teekent zich dit duidelijk af. Juist bij de bedrijven, die toch al de grootste neiging tot samentrekking vertoonden, zal deze tendenz diensgevolge, voor zoover zij zich thans nog niet vertoont, na den oorlog sterk tot uiting komen.

Men mag voorts, zooals ik daar aangaf, met grond verwachten, dat in de krijgvoerende landen die geconcentreerde exportindustrieën veel meer onder rechtstreekschen staatsinvloed zullen komen dan vóór den

oorlog het geval was. Inzonderheid de mijnindustrie is in den oorlogstijd zoowel in Engeland als in Duitschland reeds geheel onder overheidscontrôle gekomen. Die contrôle zal vooral in Engeland na het sluiten van den vrede wel niet zoo streng gehandhaafd blijven, maar zelfs in het vrijheidlievende Groot-Britannië zal naar alle waarschijnlijkheid de algeheele exportvrijheid van voorheen wel niet terugkeeren. Voor Duitschland is dat nog minder aannemelijk.

De versterking van het sociale element in de maatschappelijke organisatie, welke de oorlog heeft te weeg gebracht, komt behalve in de andere wijzen en vormen, waarop ik in vorige paragrafen de aandacht vestigde, ook tot uiting zoowel in de diepere inmenging van den Staat in de exportnijverheid als in de grootere concentratie daarvan.

Nu ik dit punt aanroer, wil ik er tevens tegen waarschuwen hier zonder meer uit af te leiden, dat de oorlog ook tot grootere samentrekking der vermogens in de handen van een kleiner aantal bezittenden geleid heeft of leiden zal.

Er zijn inderdaad teekenen, die ook hierop wijzen; in sommige bedrijfstakken in de oorlogvoerende landen, vooral in die, welke oorlogsmateriaal leveren, en in de neutrale landen inzonderheid in de scheepvaart en in verschillende exportbedrijven zijn groote oorlogswinsten gemaakt, die over het algemeen aan een betrekkelijk klein aantal ondernemingen ten goede zijn gekomen. Daarentegen werden de oorlogswinsten van den landbouw, welke evenmin gering zijn, over een groot aantal personen verspreid. Ook vergete men hierbij niet, dat er zoowel in enkele takken van den landbouw (boomkweekerij en

bloembollenteelt) als in verschillende takken van nijverheid verliezen werden geleden, waarvan men den omvang en de beteekenis niet kent, doch die zeker niet uitsluitend de kleine vermogens troffen.

Toch is het wel mogelijk, dat ook grootere samentrekking van vermogen onder het saldo van de economische oorlogsrekening zal voorkomen, maar indien dit inderdaad mocht blijken het geval te wezen, teekent dit verschijnsel zich toch veel minder scherp af dan de bedrijfsconcentratie in de exportnijverheid. Bovendien zou zulk een samentrekking der *vermogens* in een kleiner aantal handen, indien zij werkelijk plaats gevonden had of onder den invloed van den oorlog nog plaats vinden zou, niet gelijk staan met grootere ongelijkheid in de verdeeling van het volks*inkomen*. Zooals volgt uit hetgeen ik in paragraaf IX over de verhouding van kapitaal en arbeid na den oorlog uiteenzette, is integendeel te dien opzichte eene verandering in die verdeeling in de richting van vermindering der bestaande ongelijkheid te verwachten.

De oorlog heeft groote en plotselinge veranderingen gebracht in de verdeeling van het volksvermogen. Het naar buiten vaak ietwat luidruchtig optreden der *nouveaux riches* trekt echter onwillekeurig meer de aandacht dan de stillere uiting van geleden verlies bij zooveel anderen. Vandaar dat men lichtgeneigd is uit hetgeen men ziet ook tot vermogensconcentratie te besluiten. Maar ook hier is het geraden rekening te houden niet alleen met „ce qu'on voit”, maar niet minder met „ce qu'on ne voit pas.”

De bedrijfsconcentratie, welke thans als een der

economische gevolgen van den oorlog waarneembaar is, wordt niet speciaal te weeg gebracht door het verdringen van kleinere bedrijven door grootere — al zal ook dit verschijnsel zich na den oorlog waarschijnlijk wel op enkele punten in verhoogde mate voordoen — maar deels door nauwere *samenwerking*, deels door *samen-smelting* van vroeger op zich zelf staande ondernemingen. De oorlog heeft, om het kort uit te drukken, zoowel de kartelvorming als de coöperatie onder de ondernemingen van handel en nijverheid in de hand gewerkt.

Langs dien weg zal ook in de toekomst grootere samentrekking der bedrijven samen kunnen gaan met een verspreiding van de voordeelen daarvan: eerst over de verschillende bij die concentratie betrokken en daarvan afhankelijk geworden ondernemingen en vervolgens, in elke onderneming, over de aandeelhouders en verdere deelgerechtigden in de winsten der vennootschap.

Bij dit een en ander is echter het meest opmerkelijke, dat de verschillende door den oorlog zoo snel opgekomen veranderingen in het bedrijfsleven den invloed van het bankwezen op handel en nijverheid sterk hebben verhoogd. In de paniek, die in het begin van den oorlog ontstond, moest het groote bankkapitaal hulp verleen. Hoe deze hulpverleening hier te lande in samenwerking met de Nederlandsche Bank plaats vond, verhaalde ik elders ¹⁾. Toen de paniek voorbij was en oorlogswinsten begonnen binnen te komen, sloeg de balans over. Er behoefde toen veel minder dan in normale tijden van het

¹⁾ Zie „*Oorlogstijd*”, hoofdstuk IV, § 1.

crediet der banken gebruik te worden gemaakt. Dit verschijnsel teekent zich ook duidelijk af in de hulp, welke in de oorlogsjaren door de Nederlandsche Bank als centrale credietinstelling behoefde te worden verleend; deze bleef ver onder het normale peil. Daarentegen hadden en hebben zoowel kleine als groote banken abnormaal hooge deposito's van hunne cliënten in ontvangst te nemen.

Zoowel bij de plotselinge credietbehoefte als bij de later opgekomen ruimte van geld, kwam het publiek onwillekeurig bij de banken terecht. Dit op zich zelf heeft het bankwezen reeds versterkt. Daarbij komt, dat de oorlog een krachtmeting is geworden niet alleen op krijgskundig en oorlogstechnisch maar ook op financieel gebied. Dit heeft in de oorlogvoerende landen den geldhandel onwillekeurig nog aan invloed en in beteekenis doen winnen.

Rechtstreeks werd in de neutrale landen de invloed van het bankwezen op den exporthandel versterkt, toen in den oorlogstoestand de handelsbalans met verschillende belligerente landen spoedig bij uitstek abnormaal werd wegens de wanverhouding, welke er tusschen den uit- en den invoer van goederen ontstond. Een der eerste gevolgen daarvan was, dat de krijgvoerenden, die meer producten in- dan uitvoerden, hun geld in het internationale ruilverkeer in waarde zagen dalen tegenover de munteenheid van het land, waaruit zij zulke grootere importen betrokken. Door uitvoer van effecten, alsmede door toezending van goud — als uitzondering op het verbod van uitvoer van dit edel metaal — werd door hen wel gepoogd die koersdaling van het eigen geld tegen te gaan of althans te remmen, maar die middelen konden zij slechts in beperkte mate toepassen, en afdoende ver-

meerdering van den goederenuitvoer uit de bedoelde landen was niet mogelijk of kwam niet overeen met de oorlogsbelangen, die alle andere overwegingen in de schaduw stelden.

Het onvermijdelijk gevolg van een en ander was, dat er uit de landen met in waarde achteruitgaande valuta groote aandrang kwam, om hetgeen men noch met goederen, noch met effecten noch met goud in voldoende mate betalen kon, op crediet te koopen. Hierbij ging het om zóó enorme bedragen, dat ook die credietvraag wel bij de groote banken terecht moest komen en dat deze hier te lande daaraan zelfs niet konden voldoen zonder onderling overleg en zonder zich vooraf van de medewerking van de Nederlandsche Bank verzekerd te hebben. Onze circulatiebank verleende die medewerking bovendien niet, dan na zich er van te hebben vergewist, dat zij er niet door in conflict zou komen met de inzichten der Regeering omtrent het betrachten der neutraliteit ook in de internationale handels- en credietpolitiek in den oorlogstijd.

Meer bijzonderheden hieromtrent kan men vinden in het laatste jaarverslag van de Nederlandsche Bank. Dieper er op in te gaan, ligt buiten mijn bestek. Wat ik hier slechts aanstipte, is voldoende om te doen uitkomen, dat ook de abnormaliteit in de handelsbalansen en de wisselkoersen tusschen de belligerente en de neutrale landen den invloed en de beteekenis van het bankwezen heeft versterkt.

De taak, waarvoor — om bij ons land te blijven — het bankwezen werd gesteld, was grooter en omvatter dan ooit te voren, zelfs al houdt men geen rekening

met hetgeen de geldhandel had te doen in verband met de ongekend groote credietbehoefte van den Staat zelf. Dit alles leidde tot een drang naar innerlijke versterking van het bankwezen, welke in de richting der concentratie, die zich hier te lande op dit gebied al bijzonder duidelijk afteekende, een uitweg zocht. Verschillende kleinere banken werden in grootere opgenomen en de grootere sloten zich zóó nauw aaneen, dat men bijna ons geheele bankwezen zich in den oorlogstijd heeft zien concentreren in twee groote groepen, die met elkander om den voorrang strijden. De kleinere banken zijn, op enkele uitzonderingen na, economisch afhankelijk geworden van een der beide groepen, ook in die gevallen, waarin zij hare juridische zelfstandigheid en haar uiterlijke onafhankelijkheid hebben behouden.

Dientengevolge is de wijze waarop en de richting waarin het Nederlandsche bankwezen wordt geleid, van overwegende beteekenis geworden voor de toekomstige ontwikkeling van de verschillende takken van ons volksbestaan.

De bankconcentratie is, vooral in verband met den grooten invloed, welke de geldhandel daardoor op de ontwikkeling van handel en nijverheid kan uitoefenen, zeker geen onvermengd voordeel. Zij legt de economische toekomst van ons volk voor een te groot deel in handen van enkele bankmagnaten. Deze zullen het vaak in de hand hebben, of de oprichting eener onderneming, waarmede een eenigszins belangrijk kapitaal gemoeid is, al dan niet mogelijk zijn zal. Mochten onze twee leidende bankgroepen te eeniger tijd de handen inéénslaan, dan

zou het overwicht van den geldhandel op de nijverheid voor de ontwikkelingskansen van nieuwe ondernemingen, welke eene dergelijke voorgedij niet wenschen te aanvaarden, bepaald bedenkelijk kunnen worden. De onderlinge concurrentie der bedoelde groepen is voor de ontwikkeling onzer bronnen van welvaart een gelukkig verschijnsel, ook al heft zij het aangeduide bezwaar slechts ten deele op en al leidt zij tot sommige minder verkwikkelijke uitwassen.

Daarnaast is er nog een tweede schaduwzijde aan het concentratie-verschijnsel op dit gebied, welke onder bepaalde omstandigheden nog heel wat donkerder worden kan dan de eerstgenoemde. Nu de geldhandel eenmaal bezig is, zich zoodanig te concentreeren, dat enkele bankbesturen richting en tempo van ontwikkeling der Nederlandsche industrie grootendeels beheerschen kunnen, wordt het voor het buitenlandsche grootkapitaal, voorzoover het er belang bij heeft, invloed in- en op onzen handel en onze nijverheid te verkrijgen, zeer verleidelijk, den kortsten weg daarheen te bewandelen en zich in een der leidende bankgroepen binnen te dringen. Dat men hier niet met een denkbeeldig gevaar te doen heeft, behoeft ik na hetgeen ik boven op bl. 173/4 schreef, niet te herhalen. Tegen dit gevaar kunnen intusschen alleen onze banken zelf de noodige voorzorgsmaatregelen nemen. Van overheidswege zal het, voorzoover de op die bladzijden aangegeven weg niet ten doel voert, niet te keeren zijn.

Gelukkig echter kan het ook door zijn concentratie zooveel machtiger geworden bankwezen, zoodra het om groote internationale zaken gaat, toch de medewerking

van de Nederlandsche Bank practisch niet missen en mag er wel op worden gerekend, dat deze hare medewerking ook na den oorlog niet zal verleenen tot transacties, die wellicht voor de eer en het eigenbelang van de daaraan deelnemende banken zeer aantrekkelijk, maar voor het grootere economische belang der natie niet zonder bedenking zouden wezen. Gelukkig ook, dat de leiders onzer bankinstellingen in en door den oorlog hebben leeren inzien, dat zij ook als het weer vrede zijn zal, een waarlijk nationale bankpolitiek zullen hebben te voeren.

Juist in verband met onze nijverheid uit zich dat reeds nu en zal het zich na den oorlog, naar te hopen en te verwachten is, nog duidelijker vertoonen. Naast zooveel andere lessen, die de oorlog op economisch gebied heeft gegeven, heeft hij er ook de groote nationale beteekenis van duidelijk gemaakt, dat het bankkapitaal zich laat gelegen liggen aan de ontwikkeling der nijverheid. Reeds lang vóór den oorlog wist men, dat er in dit opzicht een hemelsbreed verschil was tusschen het Engelsche en het Duitsche bankwezen. Het Engelsche bankwezen financierde, om het met een enkel woord uit te drukken, de heele wereld, het Duitsche de binnenlandsche nijverheid en den binnenlandschen landbouw. „In Deutschland zijn sedert 1895 — zoo schrijft de handelsredacteur van de Frankfurter Zeitung — 95 pct. van het beschikbare kapitaal in de binnenlandsche industrie en bovenal ook in den landbouw belegd, terwijl omgekeerd in Engeland 87 pct. naar het buitenland gezonden werd.”¹⁾

¹⁾ Ernst Kahn, *Unsere Valutasorgen*, Leipzig 1917, bl. 21.

Men kan er zeker van zijn, dat deze verhouding tusschen het naar buiten werkende en in binnenlandsche industrie en landbouw belegde kapitaal in Groot-Britannië na den oorlog merkbaar anders zal worden, ook al zal Londen — ter wille van het behoud van hetgeen het van zijne positie op de internationale geldmarkt door den oorlog niet reeds heeft ingeboet, — in zijn bankpolitiek veel meer internationaal blijven dan Berlijn ooit was.

De toestand der geldmarkt hier te lande, wanneer men ook het effectenbezit der Nederlandsche beleggers daarbij in aanmerking neemt, gelijk wat betreft de verhouding van de binnen- tot de buitenlandsche beleggingen, heel wat meer op dien van de Engelsche dan op dien der Duitsche markt.

Vóór den oorlog werd hier aan het Duitsche bankwezen steeds ten laste gelegd, dat het zich veel te nauw met de industrie had verbonden; dat het in verband daarmede een veel te groote portefeuille had van niet op korten termijn te liquideeren credietpapier, en dat het deswegen bij de eerste ernstige crisis in groote ongelegenheid moest komen. Het is evenwel anders uitgekomen. De oorlogscrisis van 1914 is voor het Britsche bankwezen wel zoo gevaarlijk geweest als voor het Duitsche.

Intusschen doet men toch goed, om niet te voorbarig te zijn met het maken zijner gevolgtrekkingen hieruit. Het Britsche bankwezen heeft zijn crisis reeds doorstaan; dat het na het sluiten van den vrede opnieuw onverwachte groote moeilijkheden zal hebben te overwinnen, is niet waarschijnlijk, ook al zal het zijne orga-

nisatie, die te veel op normale tijden met ongeschokt crediet berekend was, op sommige punten grondig hebben te herzien. Voor het Duitsche bankwezen daarentegen zijn de moeilijkheden niet voorbij; zij zijn veeleer slechts opgeschort. Zoodra de oorlog zal geëindigd zijn, zal de Duitsche nijverheid groote behoefte hebben aan vlottende middelen tot betaling van de reusachtige hoeveelheden grond- en hulpstoffen, welke zij van elders zal moeten betrekken. De Duitsche banken zullen dan door de industrieelen, die hunne vlottende middelen in obligaties der oorlogsleeningen hebben moeten omzetten, worden bestormd. De groote moeilijkheden zullen voor het Duitsche bankwezen eerst dan, maar dan ook met verdubbelde kracht opkomen. Men moet afwachten, of en in hoever het in staat zal zijn, daaraan het hoofd te bieden.

Het blindelings volgen van het Duitsche voorbeeld zou dan ook geen aanbeveling verdienen. Toch heeft de ervaring wel bewezen, dat men zich de nadeelen van deze bankpolitiek onzer oostelijke naburen te groot, de voordeelen daarvan niet groot genoeg heeft voorgesteld. Het is daarom een gelukkig verschijnsel dat onze beide groote bankgroepen er zich als om strijd op toeleggen om de kapitalen, waarover zij beschikken, veel meer dan vóór den oorlog het geval was ten dienste te stellen ook van de Nederlandsche nijverheid. De invloed, dien zij, door in deze richting te werken, op de beleggingen van het Nederlandsch kapitaal uitoefenen, zal, mits met het noodige beleid werde te werk gegaan, aan de economische kracht van ons land zeer ten goede komen.

Voor Nederland evenwel is evenmin als voor Groot-Britannië te verwachten, dat de verhouding in de beschikbaarstelling van het kapitaal voor binnenlandsche bedrijven eener- en voor buitenlandsche credietbehoeften anderzijds in de toekomst zich zoozeer ten gunste van de binnenlandsche belegging wijzigen zal, dat ons land in dit opzicht met Duitschland op gelijke lijn zou komen. Dat is niet te verwachten en het zou ook niet wenschelijk zijn, zelfs als men ook de Nederlandsch-Indische ondernemingen mederekent.

In paragraaf XI besprak ik reeds wat een neutraal land als Nederland na den oorlog ten bate van het internationaal goederenverkeer zal kunnen doen. Wat ik daar van den goederenhandel zeide, geldt in niet mindere mate van den geldhandel. Nu ook Amerika zich in den oorlog tegen de centrale mogendheden heeft gekeerd, zullen deze, als er eindelijk weer vrede zijn zal, nog meer behoefte hebben aan neutrale tusschenkomst bij de hervatting van het internationale verkeer dan aanvankelijk het geval was. Het zou verregaand kortzichtig zijn het Nederlandsche bankwezen te willen belemmeren in de rol, die het op financieel gebied bij de herleving van dat verkeer zal kunnen vervullen. Voorts zijn, vooral uit Centraal-Europa, na den oorlog groote credietaanvragen o. a. op de Nederlandsche geldmarkt te verwachten. De credietbehoefte zal zich in de landen, die zich bij de entente aansloten, bij de hervatting der werken des vredes wel in niet mindere mate laten gevoelen, doch aangezien Amerika en Engeland wel aan de te verwachten vraag zullen kunnen voldoen, voor zoover het bankwezen van het betreffende

land zelf daartoe niet bij machte is, zal men daar de hulp der neutralen in Europa minder noodig hebben.

Ook de centrale mogendheden zullen zich, zoowel in het belang van hun handel en industrie als tot herstel hunner valuta en tot regeling hunner openbare financiën, wel rechtstreeks of door tusschenkomst van neutrale bankhuizen tot hun vijanden van gisteren, en inzonderheid tot Amerika moeten wenden. Maar het ligt voor de hand, dat zij, bij de noodzakelijkheid van het spoedig herstel van hun zoo diep geschokt economisch leven, ook bij de groote banken der neutraal gebleven landen zullen aankloppen, al zal de hulp, welke deze zullen kunnen verleenen slechts in de millioenen kunnen loopen, waar milliarden noodig zijn. Onder de neutrale landen nu, op welke voor de vervulling dezer functie bij het herstel van het internationale geldverkeer en het internationaal crediet gerekend wordt, neemt Nederland zeker niet de laatste plaats in.

De taak welke het Nederlandsche bankwezen wacht, zal dan ook na den oorlog bij uitstek belangrijk zijn. Daarbij zal het voor het moeilijke probleem worden gesteld, de juiste maat te houden tusschen de credietaanvragen, welke haar van den kant der binnenlandsche nijverheid en die, welke haar van buitenlandsche zijde zullen bereiken. Den Nederlandschen geld- en fondsenhandel dwingen uitsluitend met de binnenlandsche credietbehoefte rekening te houden of slechts bij uitzondering ook het terrein van het internationale crediet te betreden, zou niet mogelijk zijn. En indien het mogelijk ware, zou het niet wenschelijk wezen.

Maar dit neemt niet weg, dat er een groot landsbelang bij is betrokken, dat niet opnieuw het Nederlandsche bankwezen en de Nederlandsche beurs eenzijdig naar de zijde der buitenlandsche transacties en den handel in buitenlandsche fondsen zullen overhellen. Bij het tegengaan hiervan zal in hoofdzaak moeten worden gerekend op het beleid en het nationaal gevoel der leiders van onzen geldhandel. Waar dit gevoel gevaar mocht loopen te bezwijken voor de verleiding der winstgevendheid van groote buitenlandsche transacties, zal de Nederlandsche Bank voorts een remmenden invloed kunnen doen gelden, en zij zal zeker niet nalaten, zoo noodig van haar macht daartoe gebruik te maken. Gevaar dat de belangen van Nederlands nijverheid, landbouw en handel na den oorlog ernstig zouden worden achtergesteld bij een mogelijk financieel belang van onzen geldhandel, om zich bij voorkeur bezig te houden met de internationale geld- en credietaanvragen, zie ik dan ook niet.

Het zou evenwel ongeraden zijn, om als men tegenstrijdigheid der belangen van den geld- en den fondsenhandel met het algemeene volksbelang voor de toekomst ook maar als mogelijk voorziet, de behartiging van het laatste geheel over te laten aan de vaderlandsliefde onzer bankiers en geldbeleggers.

Sedert het begin van den oorlog werken zoowel de fondsen- als de geldhandel onder staatstoezicht en wordt door de Nederlandsche Bank voortdurend ruggespraak met de Regeering gehouden, waar het belangrijke internationale credietzaken betreft. Als de oorlogstoestand zal zijn geweken, zal de band, welke aan de effecten-

beurs en aan den geldhandel is aangelegd, losser kunnen worden gemaakt. Het zou echter niet getuigen van wijs beleid, dien band dan geheel te verbreken en de ongebondenheid van vóór den oorlog te laten terugkeeren.

Om redenen, die ik wel niet behoef te ontvouwen, ga ik op hetgeen de overheid te dezen opzichte zal kunnen en m. i. moeten doen, niet dieper in. Had ik bij deze bespreking evenwel over het vraagstuk van het staatstoezicht op den geld- en den fondsenhandel een volledig stilzwijgen bewaard, dan zou dit tot verkeerde gevolgtrekkingen hebben kunnen leiden. Het zal zaak zijn, na den oorlog dien handel zoo vrij mogelijk te laten, maar de vrijheid van handelen zal ook op dit terrein binnen de grenzen moeten blijven, welke in het belang eener goede voorziening in de binnenlandsche behoefte zijn te stellen.

De vooruitzichten van het Nederlandsche bankwezen zijn gunstig en groot, doch ook op onzen geldhandel zal in de naaste toekomst van toepassing zijn, dat wien veel gegeven is, veel te verantwoorden zal hebben.

XIII. MOEDERLAND EN KOLONIËN.

Hoewel ik maar al te goed weet, dat ik over het koloniale vraagstuk niet met gezag spreken kan, zou een verhandeling over de economische toekomst van ons land, waarin over de verhouding van Nederland tot Indië gezwegen werd, al te onvolledig zijn. Uit dien hoofde dien ik althans enkele hoofdpunten van dit even moeilijke en veelzijdige als gewichtige probleem aan te stippen. Van alle vraagstukken, waarvoor onze tijd de volkeren en hunne regeeringen plaatst, is voor Nederland het koloniale vraagstuk wel het allerbelangrijkste.

De verhouding tusschen moederland en koloniën werd door den oorlog rechtstreeks slechts oppervlakkig, indirect daarentegen zeer diep beroerd. De veranderingen in de machtsverhouding tusschen de groote mogendheden in ons werelddeel en meer nog tusschen een versterkt Amerika en Azië tegenover een verzwakt Europa, welke uit den krijg zullen te voorschijn komen, raken onze koloniale politiek ten nauwste. De wereldoorlog stelt aan Nederland als koloniseerende mogendheid wel is waar geen nieuwe problemen ter oplossing; hij maakt echter de problemen, die reeds om oplossing vroegen, dringender en urgenter dan ooit.

Bij hetgeen dit voor Indië's defensie zeggen wil, sta ik slechts even stil. Dit ligt grootendeels buiten mijn

onderwerp. Bovendien gevoel ik mij niet in staat, mij partij te stellen in den strijd der deskundigen of bij die defensie het zwaartepunt in de vloot dan wel in het leger moet worden gelegd. Als leek is het mij herhaaldelijk voorgekomen, dat beide partijen de zaak wat eenzijdig bekijken en dat het streven er op moet gericht zijn, om, binnen de grenzen van het financieel vermogen van moederland en kolonie, vloot en leger in Nederlandsch-Indië zooveel mogelijk in harmonisch verband met elkander op te bouwen.

Veel uit te geven aan den bouw en de bewapening van een relatief sterke vloot zonder evenredige versterking van het landleger in Nederlandsch-Indië schijnt mij evenzeer geldverspilling als het omgekeerde.

Even weinig bevoegd ben ik om mij te mengen in het vraagstuk der inlandsche militie. Men moet land en volk kennen, om hierover een eigen oordeel te hebben, en die kennis mis ik helaas. Alleen dit kan thans ieder belangstellend Nederlander, die niet geheel onverschillig is voor wat er in Indië omgaat, wel beseffen, dat het weerbaar maken van Indië tot uitgangspunt hebben moet, in den inlander een vertrouwen te stellen, dat wederkeerig vertrouwen wekt.

Hoe men nu de defensie van Indië ook regele, steeds zal men er geld voor over moeten hebben: veel geld. Dit zal vooreerst wel voor een groot deel door het moederland aan de kolonie moeten worden geleend en in den last van die weerbaarheidsleeningen zal het moederland zijn aandeel hebben bij te dragen evenredig aan het belang, dat het daarbij heeft.

Wie op dit aanbeeld hamert, wordt door de politici, die

gewoon zijn elken andersdenkende in een bepaald hokje in te deelen, als imperialist in een donker hoekkastje gestopt. Dit debatteeren met etiketten in plaats van met steekhoudende argumenten zou hier een onschuldig politiek ganzenbordspel zijn, indien het niet het gevaar opleverde, dat moederland en koloniën beide er door „in den put” terecht komen.

Zonderling genoeg wordt de niet idealistische maar onvervalscht sentimenteele politiek, dat men geen defensie-uitgaven voor en in Indië mag noteeren, het sterkst aanbevolen door die partij, welke zich er op laat voorstaan, zich op den stevigen grondslag van het historisch-materialisme te bewegen. Die beschouwing der geschiedenis nu, welke, mits zij niet tot het absurde wordt gedogmatiseerd, als werkmethode bij het historisch onderzoek en de historische waardeering groote verdiensten heeft, wijst hen, die haar aanhangen, in de allereerste plaats op het betrekkelijk in de waarde van alle maatschappelijke regelingen. Deze moeten zich aanpassen aan den, in den loop der tijden en bij de verschillende volkeren voortdurend veranderenden, economischen grondslag der samenleving. Die grondslag nu omvat, volgens de geijkte historisch-materialistische voorstelling, terecht ook ligging en klimaat van een bepaald land en van zijn naburen, alsmede de raseigenschappen en economische behoeften en aspiraties zoowel zijner eigen bewoners als van die zijner omgeving.

Hoe pacifistisch gezind men nu ook moge wezen en welke verwachtingen men ook moge koesteren omtrent een duurzamen vrede in Europa, — welke, indien hij werkelijk het resultaat van den oorlog mag wezen, duur

genoeg zal zijn gekocht — moet men zich bij zijne beschouwing van wat er in Oost-Azië gaande is, opwerken van den bodem van het historisch materialisme tot de wolken der romantiek, als men zich zelf en anderen wil wijsmaken, dat als resultaat van den wereldoorlog, waaraan Japan behalve als leverancier van oorlogstuig nauwelijks meer dan formeel deelneemt, dat land zijne expansiebehoefte niet meer gevoelen en zijn expansie-aspiraties opgeven zal. Ook in de Oostersche kwestie is het zaak te rekenen met realiteiten. De expansiebehoefte van Japan nu, sedert het in de rij der industriele mogendheden is gekomen en zich daarin zoo verbazend snel naar voren dringt, *is* een realiteit; vooral ook, omdat daar de rijstbehoefte een overeenkomstige plaats inneemt als de graanbehoefte in de industriele landen van Europa, maar er eerder dan in normale omstandigheden in Europa met die behoefte het geval is, in een rijst*nood* kan overslaan.

Ware het nu tenminste zóó gesteld, dat het voor den Indiër zelf en zijne ontwikkelingskansen onverschillig was of zijn land Nederlandsch dan wel Japansch zou wezen, dan zou het van algemeen menschelijk standpunt nog te begrijpen zijn, als een groep onreële Nederlandsche idealisten verkondigde, dat ons land zich om de verdediging van onze Aziatische kolonie niet had te bekommeren. Wanneer echter een Nederlandsche staatkundige partij en dan nog wel een partij, die zich verbeeldt in haar waardeering der dingen historisch-materialistisch te zijn, zich zelfs onder zulke omstandigheden daarbij zou aansluiten, zou dit ervan getuigen dat zij òf, haar basis verloochenende, in een bodemloos

idealisme was gevlucht, of wel haar vaderlandsch gevoel op haar kapitalistenvrees had afgestompt.

Maar het is juist voor den inlander en zijne ontwikkelingskansen *niet* onverschillig, of hij al dan niet Nederlandsch blijven zal. De bewoners van Nederlandsch-Indië zijn ontwaakt, even goed als de Japanners, alleen is bij hen de ontwaking eenige tientallen jaren later gekomen. Nu het eenmaal zoo ver gekomen is, gevoelen zij naast een bij den één waarschijnlijk meer bewust, bij den ander meer onbestemd verlangen naar geestelijke ontwikkeling, ook hun zwakte tegenover eventuele veroveringspogingen van een buitenlandschen vijand. En in het besef van die zwakte vragen zij uit eigen beweging van Nederland bescherming door wapening.

Zou het nu niet misdadig kortzichtig zijn, hen af te wijzen met het breede gebaar van den Westerschen *citoyen-satisfait*, die op zijn bruinen broeder neerziet als op een kind, dat de dingen niet begrijpt en zoet gehouden moet worden¹⁾; en dat wel, omdat men voor onze westersche toestanden het militarisme verfoeit en niet historisch-materialistisch genoeg durft denken, om zich zelven de overtuiging te schenken, dat voor Indië vooreerst nog noodig zijn kan en is, wat men voor Europa misschien weldra als een overwonnen stand-

¹⁾ Ik denk hierbij aan het in het wezen der zaak even laatdunkende als romantische hoofdartikel in *Het Volk* van 1 Juni 1917, waarin Abdoel Moeis, naar aanleiding van zijn uitroep: „ik ben patriot; ik ben een strijder” wordt afgescheept met de schoolmeesterachtigheid: „de beschavingsgeschiedenis der menschheid is tot de oplossing van het probleem der wapening genaderd.”

punt in de geschiedboeken der menschheid zal kunnen aantekenen?

De weerbaarmaking van Indië is van groot belang voor het land zelf maar niet minder voor Nederland: zoowel moreel en politiek als economisch. Het zou dwaasheid zijn te ontkennen, dat het moederland daarbij ook groote *economische* belangen heeft. De tijd is gelukkig voorbij, dat koloniseeren gelijk stond met uitmergeling der bevolking van het land der nederzetting. Elke koloniseerende mogendheid heeft in zijn geschiedboek bladzijden staan, die zij liefst voor anderen verborgen houdt en ook zelve niet zonder blozen lezen kan. Maar de opvattingen van hetgeen tegenover den bruinen broeder oirbaar is, hebben zich in den loop der tijden en vooral in de laatste halve eeuw fundamenteel gewijzigd. Vroeger stond — om een beeld uit de natuurlijke historie te gebruiken — de kolonisatie in het teken van het parasitisme, thans staat zij in dat der symbiose.

Er is een tijdperk geweest, waarin bij de kolonisatie het bezette land en zijn bevolking „*taillable et corvéable à merci*” of liever „*sans merci*” werden geacht. Toen waren de westerlingen de overheerschers, de inboorlingen de overwonnenen, die zich alles moesten laten welgevalen; ten aanzien van wie er zelfs niet aan gedacht werd, dat ook zij menschen waren en belangen hadden. Die 17e eeuwse opvatting is ons geheel vreemd geworden. In de twintigste eeuw stelt men zich de verhouding van westerling tot inlander geheel anders voor. Of die kentering alleen of zelfs in hoofdzaak moet worden toegeschreven aan in kracht toegenomen huma-

nisme betwijfel ik sterk; ik zou het ook weinig gelukkig achten, indien zij niet een meer realistischen achtergrond had. Het parasitisme heeft plaats gemaakt of is bezig plaats te maken voor de symbiose, omdat de koloniserende westerling heeft leeren inzien, dat *beider* belangen daardoor beter gediend worden; niet alleen dat van den inlander maar ook het zijne.

In het tijdperk van het parasitisme ontwoekerde hij zijn winsten aan het bezette gewest en zoog hij daartoe, zoo noodig, de bevolking uit; in dat van de symbiose, dat wij zijn ingetreden, leeft en werkt hij met zijn bruinen broeder samen, om met vereende krachten en tot gezamenlijk profijt de rijkdommen, welke de grond in zich bergt, naar boven te brengen. De verhouding tot den Javaan, om meer concreet te spreken, is van de zijde van den Nederlander geworden als die tot een jongeren broeder, die nog moet worden opgevoed en geleid.

Voor die moderne kolonisatie is misschien geen enkel land zoo geschikt als Nederland, niet alleen omdat het een langdurige ervaring achter zich heeft en zich kan spiegelen aan eigen fouten in het verleden, maar ook, omdat het als klein Europeesch land niet met de hooghartigheid van den heerscher is behept en bovenal, omdat het vrij is van rassenvooroordeel en „the conflict of colour” gelukkig niet gevoelt en niet kent.

Nederland heeft bij zijne koloniën een groot belang wegens de vruchtdragendheid van het kapitaal, dat daar in ondernemingen, vooral in cultuur-ondernemingen, is belegd. Het vindt er ook een onschatbaar afzetgebied voor verschillende producten zijner export-industrie, men

denke — om slechts één voorbeeld te noemen — aan de Twentsche katoennijverheid. Tot nog toe heeft Indië naast petroleum, tin en steenkool, in hoofdzaak landbouwproducten opgeleverd. De Indische mijn- en landbouw kunnen zeker nog heel wat verder ontwikkeld worden. Maar het moet geleidelijk ook een industrieel land worden. Aan grondstoffen en verdere hulpbronnen voor een aantal industrieën ontbreekt het er waarlijk niet. Wél echter aan de mannen, die deze hulpbronnen kunnen doen vloeien.

Het bedrijf in Indië is zoo goed als geheel in handen van Europeanen. De inlander vervult er slechts de rol van werkmán; hier en daar begint hij reeds een hoogere en meer verantwoordelijke plaats in de onderneming in te nemen, maar dat zijn nog uitzonderingen. Voor die hoogere en meer verantwoordelijke plaatsen mist hij over het algemeen nog de noodige ontwikkeling; dit wordt door de intellectueelen onder hen sterk gevoeld. Vandaar hun drang naar onderwijs, algemeen ontwikkelend zoowel als technisch onderwijs. De Nederlandsche Regeering en het Nederlandsch-Indische Gouvernement laten zich niet onbetuigd om aan dien aandrang gevolg te geven.

Het was intusschen een even gezonde als gelukkige gedachte, toen de sterke uiting van dien aandrang, welke zich ook bij de leden van het comité „Indië weerbaar” openbaarde, het plan deed rijpen om door particuliere belanghebbenden een kapitaal te doen bijeenbrengen voor de stichting van een centraal instituut voor hooger technisch onderwijs in Nederlandsch-Indië. Zooals van zelf spreekt, verleent de Regeering daaraan hare volle

medewerking; de kroon werd er op gezet door de bereidwilligheid van H. M. de Koningin aan het instituut het predicaat „Koninklijk” te verbinden. Als symbool van het ernstig streven naar symbiose is deze combinatie van particulier initiatief, regeeringsbemoeiing en koninklijke sympathie van hooge beteekenis.

Indië heeft evenwel niet alleen behoefte aan algemeene en technische ontwikkeling van zijne bevolking, maar ook aan het noodige kapitaal tot exploitatie zijner natuurlijke hulpbronnen. Dat kapitaal heeft het thans zelf nog niet. Het ontvangt dit van elders, met het voordeel dat het arbeidsgelegenheid schept, maar ook met het nadeel dat het de winsten der onderneming wegvoert. Hierin kan niet op eenmaal verandering komen; alleen geleidelijk zal ook de Javaan zelf kapitaal kunnen vormen. Dit zal samengaan met zijn groei in geschiktheid voor ingenieur en ondernemer.

Voor geruimen tijd zal Indië zijn kapitaalbehoefte elders moeten bevredigen. Zoowel voor het land zelf, als voor Nederland is het van belang, dat die kapitaalbevrediging in de eerste plaats uit het moederland en daarnaast uit andere westersche landen kome. Zooals ik boven in paragraaf XI reeds opmerkte, is het geraden, dat wij er zooveel mogelijk de handelspolitiek van de open deur volgen. Wij moeten er evenwel op bedacht zijn, niet alleen niet staatkundig maar ook niet economisch door vreemde mogendheden uit onze eigen kolonie te worden weggedrongen.

Differentieele rechten passen als stelsel voor onze koloniën niet. Worden wij echter door maatregelen van anderen daartoe gedwongen, dan moeten wij ons door

dogmatische overwegingen niet laten weerhouden ook tot dat economisch verweermiddel in bepaalde gevallen onze toevlucht te nemen.

Nederland alleen is ook economisch in het wereldverkeer slechts van geringe beteekenis. Met Indië samen kan het een economische macht zijn, waarmee het buitenland rekening heeft te houden. Daartoe is noodig, dat de band tusschen moederland en koloniën steeds nauwer worde aangehaald. Dit kan geschieden door het bevorderen niet alleen van de grootste mogelijke intensiteit in het personen- en goederenverkeer alsmede van de industriele ontwikkeling van Indië in het gemeenschappelijk belang van moederland en koloniën, maar ook van het gevoel van saamhoorigheid door aankweeking van intellectueele ontwikkeling en door verspreiding van de Nederlandsche taal als voertaal bij het hogere technisch en wetenschappelijk onderwijs, — in één woord door het wegnemen van wederzijdsch misverstand en het bevorderen van wederzijdsche waardeering en wederzijdsch vertrouwen, naast eerlijke erkenning van rasverschillen, die wel ongelijk doen zijn, maar gelijkwaardigheid bij gelijke ontwikkeling niet uitsluiten.

Waarheen zal dat voeren? Goed aangepakt, zeer zeker tot grootere zelfstandigheid van Indië en zijn bevolking. Die zelfstandigheid behoeft intusschen niet tot verwijdering van het moederland te leiden. In dit opzicht geeft Groot-Britannië trouwens voorbeelden genoeg van hooger en vorm van symbiose tusschen het moederland en hoog ontwikkelde koloniën. Doch even stellig zal ook aan de verlichte koloniale politiek, welke Nederland heeft te voeren, bewaarheid worden,

dat elk menschelijk streven en doen er toe voorbeschikt is, zich zelf geleidelijk overbodig te maken, naar gelang het zijn roeping vervult.

Vat ik ten slotte hetgeen ik in deze en de vorige paragrafen schreef, bijeen, dan dringt zich daaruit de slotsom naar voren, dat ook Nederland aan den vooravond van groote gebeurtenissen staat. Groote moeilijkheden zullen zijn te overwinnen; groote dingen zullen zijn te doen.

Daartoe zullen ook Regeering en wetgever hebben bij te dragen. In hoever onze overheid nu en in de toekomst slagen zal in haar medewerking aan den opbouw van 'slands economische toekomst, zal afhangen niet alleen van haar goeden wil, — een goede wil, waaraan wel niemand twijfelen zal, — maar niet minder van haar kracht om zich los te maken niet alleen van partijleuzen, maar ook van economische theorieën, die, voor normale tijden en normale omstandigheden bestemd, in een zóó buitengewonen, zóó abnormalen tijd, als wij tegemoet gaan, ten hoogste hier en daar toetssteen, maar nergens richtsnoer voor de economische politiek der naaste toekomst mogen zijn.

Maar vooral zal het afhangen van de mannen van zaken zelve. Of de moeilijkheden, waarvoor het land staat, overwonnen, of de dingen, die er te doen zijn, gedaan, of de nieuwe mogelijkheden, welke de toekomst opent, verwezenlijkt zullen worden, hangt — men kan het niet genoeg herhalen — vóór en boven alles af van onze bankiers, onze industrieelen, onze handelaars, onze

landbouwers en onze arbeiders — van hun kennis, hun energie, hun doorzicht, hun organisatievermogen en hun vaderlandsliefde.

De economische toekomst van Nederland ligt in hun handen, maar zij ligt voor hen ook open; moge de geschiedenis van hen kunnen getuigen, dat zij toonden voor de grootsche taak, welker vervulling van hen thans verwacht wordt, berekend te zijn.
